ZVON

2 • 2018

NAJSTAREJŠA SLOVENSKA REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBO

Shirin Ebadi

UVODNI ESEJ • Ignacija Jarc Fridl: **Petdeset srečanj na Bledu, stotine zgodb**
SMER LITERATURA • Ivan Cimerman
POEZIJA IN PROZA • Andrej Capuder • Drago Jančar
Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE • **Koncil, pomladni veter – koncil, sonce nad ledenikom**
POGOVOR • Ifigenija Simonović
NOBELOVKA • Shirin Ebadi
PORTRET • Fanny Haussmann
IZ SLOVENSKE LJUDSKE DEDIŠČINE • **Jurjevanje in majski mlaj**
ESEJ • Ignacij Voje • Andrej Rahten • Bogomir Novak • Mojca P. Vaupotič • Edvard Kovač
PREDBRANJE • **Slovenske podobe zla** • **Tukaj sem**
JUBILEJ • Drago Jančar

UVODNI ESEJ

3 Dr. Ignacija Jarc Fridl: **Petdeset srečanj na Bledu, stotine zgodb**

SMER LITERATURA

6 Ivan Cimerman: **Mlini na vodo**

POEZIJA

11 Andrej Capuder: **Soneti**

PROZA

17 Drago Jančar: **Moskovski zapisek, pomlad 1991**

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE

22 Matija Remše: **Koncil, pomladni veter – koncil, sonce nad ledenikom**

POGOVOR

28 Ifigenija Simonović: **»Vedno bolj postajam jasna, ker je tako življenje preprostejše«**

NOBELOVKA

36 **Shirin Ebadi: Nobelova nagrajenka za mir**
37 Shirin Ebadi: **Dokler ne bomo svobodni**

PORTRET

42 Dr. Vita Žerjal Pavlin: **Fanny Haussmann**

IZ SLOVENSKE LJUDSKE DEDIŠČINE

44 Dušica Kunaver: **Jurjevanje in majski mlaj**

ESEJ

46 Dr. Ignacij Voje: **Zgled iz preteklosti: prizadevanje dubrovniške vlade za dvig blagostanja prebivalcev Dubrovniške republike / 4. del**
52 Dr. Andrej Rahten: **Ivan Cankar, slovenska samobitnost in jugoslovanska ideja**
58 Dr. Bogomir Novak: **Razmišljanje ob zborniku Religija kot dejavnik etičnosti in medkulturnega dialoga**
63 Mojca Polona Vaupotič: **Elza Kastl Obereigner**
67 Dr. Edvard Kovač: **Notranje in zunanje izgnanstvo**

PREDBRANJE

70 France Cukjati: **Slovenske podobe zla**
73 Clélie Avit: **Tukaj sem**

KNJIŽNE OCENE

76 Andrej Arko / Saša Martelanc: **Srečanja za spomin**
77 Janez Žerovc / Adam Makos, Larry Alexander: **Višji klic**
78 Dr. Edvard Kovač / Sulpicij Sever: **Martinovo berilo**

JUBILEJ

80 Jaroslav Skrušný: **Nekaj skic za jubilantov portret**

KULTURNI ODMEVI

85 Aleš Čeh: **Neukrotljivost doline šentflorjanske**
87 Metka Pirc: **O komediji tako in drugače**

ZVON | Najstarejša slovenska revija za literaturo, kulturo in družbo

2018, ŠTEVILKA 2, LETNIK XXI

UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

IZVRŠNA UREDNICA
Cvetka Rezar

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
Matija Remše
Marko Tavčar

OBLIKOVANJE
Uroš Čanžek

LEKTORIRANJE
Cvetka Rezar

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Jože Planinšek CM in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Nazorjeva ul. 1, 1000 Ljubljana
T 01 244 36 70
urednistvo@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk d. o. o.

NAKLADA
600 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izid te revije je sofinancirala Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Shirin Ebadi;
foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

ISSN 1408-645X

Polona Mlakar,
urednica pri Celjski Mohorjevi

Slovenski PEN prireja vsako leto odmevna srečanja *Pisatelji za mir.* Uvodnik ob petdesetletnici teh srečanj na Bledu je pripravila dr. Ignacija Fridl Jarc. Na PEN se navezuje tudi pogovor Jožeta Kurinčiča s sedanjo predsednico Ifigenijo Simonović. V leposlovnem delu *Zvona* nadaljuje objavljanje sonetov vsestranski dr. Andrej Capuder, ki neusahljivo združuje umetniško in raziskovalno dejavnost. Ob njih lahko preberemo tudi haikuje Ivana Cimermana, napisane ob njegovem življenjskem jubileju. Romanopisec s svetovnim odmevom Drago Jančar objavlja svoj *Moskovski zapisek* iz leta 1991, o pisatelju ob njegovi sedemdesetletnici pa piše Jaroslav Skrušný.

Osrednji del *Zvona* je posvečen iranski nobelovki Shirin Ebadi (avtorici knjige *Iran se prebuja*, Celjska Mohorjeva družba 2008), ki prihaja v Slovenijo. Portret prve slovenske pesnice Fanny Haussmann (1818–1853) objavlja dr. Vita Žerjal Pavlin, prve slovenske kiparke Elze Kastl Obereigner (1884–1973) pa Mojca Polona Vaupotič. Spominski zapisi Matije Remšeta odstirajo duhovno dediščino Vladimirja Truhlarja (1912–1977) ob drugem vatikanskem koncilu. V etnološko izročilo sega zapis Dušice Kunaver o jurjevanju in majskem mlaju. V Cankarjevem letu zgodovinar dr. Andrej Rahten bralcem razkriva velikega pisatelja kot politika. Najpomembnejši poznavalec dubrovniške zgodovine nasploh, dr. Ignacij Voje, pa predstavi prizadevanja dubrovniške vlade za dvig blagostanja svojih prebivalcev. Dr. Edvard Kovač v eseju *Notranje in zunanje izgnanstvo* povzema predavanje s konference Literatura in eksil v Toursu v Franciji.

Rubrika Predbranje z odlomkoma dveh knjig v pripravi na izid vabi k branju dela F. Cukjatija *Slovenske podobe zla* in romana *Tukaj sem* avtorice Clélie Avit.

Kritiški del *Zvona* ocenjuje Martelančeva *Srečanja za spomin* (Andrej Arko) in prinaša odziv slovenskega pilota Janeza Žerovca na prevod knjige A. Makosa in A. Larryja *Višji klic*, oceno *Martinovega berila* Sulpicija Severa (dr. Edvard Kovač) ter razmišljanje ob zborniku razprav *Religija kot dejavnik etičnosti in medkulturnega dialoga* (Bogomir Novak). Gledališko ustvarjalnost predstavljata zapisa o predstavi Cankarjevega dela *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* (Aleš Čeh) in o festivalu SLG Celje *Dnevi komedije* (Metka Pirc).

Dr. Ignacija Jarc Fridl

Petdeset srečanj na Bledu, stotine zgodb

V mesecu aprilu bo Bled gostil petdeseto, jubilejno srečanje pisateljev za mir, ki poteka pod okriljem Slovenskega centra PEN. Literarni ustvarjalci z vsega sveta se bodo zbrali na edinem tradicionalnem vsakoletnem druženju, v okviru katerega spregovorijo o položaju književnic in književnikov v svetu, njihovi pravici do svobode govora, kakor tudi o zavezi slehernega avtorja, da z ostrino svoje literarne besede in javno močjo nastopi zoper zlorabo jezika za poniževanje posameznika, širjenje nestrpnosti ali ideološko manipulacijo.

Zaradi angleščine, ki je postala globalni kod sporazumevanja, nas izraz PEN najprej spomni na pero. Ta podoba danes, ko poznamo le še uniformirane modele tipkovnic, zveni sicer nekoliko nostalgično, skoraj arhaično. A vendar ostaja od davnih dni do sodobnosti živa metafora za pisanje, za človeka, ki z besedo poskuša ujeti družbeni trenutek ter osebno občutenje časa in prostora, v katerem se je znašel. Je prispodoba tistega, ki sivino vsakdana preseva z barvitostjo svoje domišljije, da bi s spraševanjem po bivanju – kdo, kaj, zakaj smo – ubežal ujetosti v zgolj prebivanje tu in zdaj. Vendar cilj sleherne pisateljeve literarne črte in črke ni le v tem, da bi se sam izognil monotoniji življenja, ampak da bi s peresom kot edinim legitimnim družbenim orodjem in orožjem drugemu, ki prebiva v njegovi bližini, odstrl skrivnostne, neznane, pod naplavinami pehanja za preživetjem pogosto zasute poti k smislu in lepoti biti.

Literarno pisanje je torej odpiranje lastnega avtorskega jaza drugemu in za drugega. In v tem duhu tudi udeleženci blejskih srečanj opozarjajo na mnoge zaprte literarne ustvarjalce, ki so izgubili fizično svobodo, ker so se uprli imperativu vladajoče moči ter se na drugi strani spoštljivo priklonili želji po resnici in boju za družbeno pravičnost.

Tudi zgodovina PEN-a se začenja iz potrebe po sodelovanju in pomoči med književnimi avtorji. V letu 1921 se je po kataklizmični izkušnji prve svetovne vojne na pobudo pesnice in dramatičarke Catherine Amy Dawson Scott v Londonu združila skupina pesnikov, dramatikov, založnikov, esejistov in romanopiscev (angleško: poets, playwrights, editors, essayists, novelists, kar tvori kratico PEN) ter ustanovila svojo organizacijo. Njihov cilj sta bila prijateljstvo in intelektualno sodelovanje med literarnimi ustvarjalci. Združenje se je razvilo iz predhodnega kluba, imenovanega To-morrow Club, ki je segalo v leto 1917 in katerega glavni cilj je bila pomoč mladim (torej prihodnjim) ustvarjalcem pri navezovanju stikov z že uveljavljenimi pisci in delavci na področju literature in založništva. V nadaljnjih letih in desetletjih je pobuda prerasla meje angleškega kraljestva, tako da danes International PEN sestavlja skoraj sto petdeset nacionalnih centrov po vsem svetu.

Zgolj pet let po ustanovitvi matičnega združenja je kot eden prvih nastal tudi Slovenski center PEN. Leta 1926 so bili njegovi ustanovni člani ugledni in pomembni predvojni slovenski literarni ustvarjalci in intelektualci: Izidor Cankar, Josip Vidmar, France Stelè, Janko Lavrin, Fran Saleški Finžgar, France Bevk, Prežihov Voranc, France Kobal in Oton Župančič, ki je bil hkrati njegov prvi predsednik. Slovenski delegati so bili navzoči tudi na znamenitem kongresu PEN-a v Dubrovniku leta 1933, na katerem so izločili pronacistično usmerjene nemške predstavnike.

Po drugi svetovni vojni Slovenski center PEN nekaj let ni deloval, dokler ni Janko Lavrin kot eden od njegovih ustanovnih članov dal pobudo, da se njegovo delovanje obnovi. Leta 1965 je naš nacionalni center že organiziral svetovni kongres združenja na Bledu. Prav v okviru priprav na ta kongres so se pisatelji na slovenskih tleh prvič srečali, kar je preraslo v redna letna druženja. Prva srečanja so še potekala v domu Društva slovenskih pisateljev na Belem križu v Piranu, vendar so jih, preden so slavila prvo desetletnico, prestavili v blejski Hotel Park, kjer sestanke Mednarodnega PEN-a gostijo še danes.

Slovenija oziroma takratna Jugoslavija je bila v času hladne vojne pomembna cona dialoga med Vzhodom in Zahodom. Tu so se srečevali ruski in ameriški pisatelji, o čemer je v svoji knjigi Ure mojih dni pisala tudi dolgoletna predsednica Slovenskega centra PEN Mira Mihelič: »Kakršnekoli slabosti ima ta mednarodna organizacija – in katera jih nima? – pa je edina, ki si je vzela za geslo: Pisatelji vsega sveta, združite se! Seveda le tisti, ki so pripravljeni podpisati ustanovno listino Pena, ki pa jo lahko sprejmejo tako pisatelji vzhoda kot zahoda, ne da bi se izneverili splošnim načelom humanizma in ljubezni do svobode.«

Prav prostor nekdanje Jugoslavije, ki je v šestdesetih in sedemdesetih letih nudil zatočišče za literarne stike med politično nasprotujočimi si državami, pa je v začetku devetdesetih postal sam središče srditih spopadov med sprtimi narodi na ozemlju Bosne in Hercegovine. V nekakšni zli slutnji mračne jugoslovanske prihodnosti je Miloš Mikeln leta 1984 kot predsedujoči Slovenskemu centru PEN predlagal ustanovitev Odbora pisateljev za mir. Ta je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja pod vodstvom Borisa A. Novaka s humanitarnimi akcijami in angažiranjem vseh nacionalnih centrov po svetu rešil mnoga življenja trpečih prebivalcev Sarajeva in drugih preganjanih pisateljev s področja nekdanje Jugoslavije.

Danes poskuša Slovenski center PEN obuditi tudi prvotno poslanstvo mednarodnega združenja z njegovih začetkov v prvih desetletjih 20. stoletja, namreč spodbuditi mlade, da skupaj z uveljavljenimi avtorji z raznih celin premišljujejo o svoji družbeni vlogi in moči literarne besede. Že nekaj let vzporedno z blejskimi dnevi pisateljev poteka šolski program, v okviru katerega tuji literati obiščejo slovenske srednje šole, dijakinje in dijaki pa imajo tudi priložnost, da s svojimi esejističnimi prispevki na temi, ki sta razpisani kot osrednji tudi na okroglih mizah srečanja, sodelujejo na natečaju.

Potem ko je Evropa vzhičeno zrla zrušenje berlinskega zidu in je bila konec prejšnjega stoletja odstranjena bodeča žica na mejah med Vzhodom in Zahodom, se v 3. tisočletju znova sooča s postavljanjem pregrad na mejah Unije. Združene države Amerike pa so razpisale poziv projektantom za gradnjo zidu na mejni črti z Mehiko, ki, kot poroča Foxnews, »mora delovati veličastno, z višino vsaj 5,5

metra, po možnosti pa 10, s severne strani mora izgledati ličen, mora ga biti težko preplezati ter ga z udarnim kladivom ni mogoče prebiti hitreje kot v eni uri«. V letu, ko obeležujemo stoto obletnico Cankarjeve smrti, smo kljub nepojmljivo okrutni bilanci civilizacijskih katastrof 20. stoletja na našem planetu še vedno najprej in predvsem zadrti šentflorjanci. Tudi v našem stoletju smo nič manj srdito kot v preteklih osredotočeni, kot je zapisal največji slovenski dramatik, da zgradimo »zid, sto klafter visok in sto klafter širok …, duh tujinstva ne bo skrunil naših svetinj …, ne porojen ni v tej lepi dolini šentflorjanski ne udomljen! Njegovo meso ni naše meso, njegova kri ni naša kri!«

Na vprašanja o zajezitvi migrantov in njihove integracije v družbo sodobni svet odgovarja s prebujanjem nacionalističnih ekstremizmov na eni strani in z neskončno lahkostjo bivanja na drugi. Največja nevarnost človeka torej ni naravna, ni fizična meja, je pregrada v njegovi glavi. Je udobno zavetje slonokoščenega stolpa njegovega jaza, ki ga v interesu potrošnje in zadovoljevanja neskončnih potreb posameznika reklamira pogoltno žrelo kapitalizma. Je razumevanje svobode kot brezmejne pravice slehernega človeka do zadovoljitve lastnih želja, potreb, sanj in ambicij.

Ko so prvi grški modreci postavljali temelje poznejši atenski demokraciji, so v svojih jedrnatih izrekih poudarjali mero in mejo, ki si jo mora določiti posameznik. Največjo svobodo so razumeli kot samoobvladovanje. Svoboda je bila zanje etična drža, v kateri človek živi svojo misel – ko premišljuje, govori in deluje tako, da s svojim delovanjem ne ogrozi drugega, ki prebiva v njegovi bližini.

Prav iz želje, da pisateljski jaz poleg sebe uzre tudi ti, je vzniknilo gibanje PEN. Rastlo je iz odprtosti besed do tistih, ki so majhni, ranjeni in nemočni, se napajalo iz sanj, da si človek na odru sveta zasluži drugačno vlogo od tiste, ki jo z njim kot marioneto poskuša uprizarjati vsakokratna oblastniška struktura. Namesto udobne vase zazrtosti pisateljskih elit je verjelo in si drznilo besedo uporabiti kot meč, ki je zmogel kritično zarezati v leno, pokvarjeno družbeno telo.

Mednarodna blejska pisateljska druženja že petdeset let izpisujejo nove in nove zgodbe o pogumu, ki vznika iz spoznanja, da ima sleherni posameznik pravico do sanj. Prav literatura kot pravica do sanj je druga velika tema letošnjega srečanja. In čeprav so usta umetnikov danes polna tarnanj, kako ideološki vzvodi moči načrtno ubijajo naše sanje in nas vse bolj ukalupljajo na raven strojev, Slovenski center PEN kljub nenehnemu reduciranju virov financiranja in poskusom neizprosne obsodbe na sistematično »umiranje na obroke« s prostovoljnim delom njegove predsednice Ifigenije Simonović, številnih članic in članov, tudi s pomembnim glasom ženske sekcije, ki je združena v odboru Mira, še vedno verjame v odrešujočo moč literarne besede. Nič manj kot pred desetletji tudi danes velja ugotovitev Ivana Cankarja: »Velik del umetnikov je že spoznal, da je v umetnosti umetnost le postranska reč … Slabi časi so pač in kdo bi zameril človeku, če se greje za gorko pečjo, namesto da bi stal zunaj v dežju in viharju.« Blejska srečanja, ki krepijo tako refleksijo pisateljev o času in prostoru, v katerem živijo, kot avtorefleksijo o njihovi vlogi, družbenem pomenu in drži, pa vendarle pišejo zgodbe o tistih ljudeh, ki jim vremenske turbulence v tudi najbolj ekstremnih razmerah ne pridejo do živega.

Ivan Cimerman

V obdobju, ko se je dobršen del slovenskih pesnikov in pesnic oziral po modernističnem (tudi hermetičnem) izražanju, jih je nekaj ostajalo zavezanih primarni intimistični liriki in se veliko bolj usidralo v bralskih krogih. Mednje lahko prištejemo pesnika, pisatelja in urednika Ivana Cimermana (Ptuj, 23. marec 1938). Toda ta se je poleg osebnoizpovedne lirike opazneje umestil še v satiri, igrivi aforistiki ter družbenokritični poeziji in prozi. V splošnem pa je zanj značilna nezadrževana prvinskost izpovedi, kdaj zavezana prasilam vesolja, kdaj občutljivosti ob vprašanjih narodove biti.

Mlini na vodo

Žitno polje,
polje pod vodo.
Kalčki žita sesajo
opojno zemljo.

Veter češe klasje,
nevidna roka
kuštravega vetra
pobož̌a klasje.

Sonce prireja gostijo,
v zlati zibki
se zibljejo dojenčki
krušnega zrnja.

Dotiki neba,
sončni poljubi,
podarjeni z vedrino
jutranje rose.

Žanjice,
žanjice hité.
Na majhni njivi zlata
kombajni rohné.

Darovi brezčasja,
krušni dar klasja
je poljub brezčasja
na žulje žanjic.

Žitni snopi,
stotisoče zrn,
zvezanih v zrele snope
z modrišem v žitu.

Pot v mlin,
zrele dojenčke,
zagorele od sonca,
konjička peljata.

Bel mož čaka
nabite vreče
z ramen belega moža
v darno korito.

Klipa klopa, klipa klopa,
mlinar usipa
njivo zrnja na kamen.
Brez mletja besed.

Sneženje,
krušni vrtiljak.
Zmleto zrnje zasneži.
Snežni plaz je kruh.

Bela dežela,
oblaki moke.
Bel mož v beli deželi.
Z oblaki moke.

Na mlinsko kolo
po žlebu voda
teče in vrti kolo,
da suče kamen.

Zrcalno plesišče,
plesišče mušic
na gladini potoka
kolo razkosa.

Ribji kriki,
kraljice molka
kričijo pred kolesom.
Nočejo v žrelo.

Ajdovo zrnje,
ajdovo dekle
prinaša vrečo vonjev
cvetov in čebel.

Vonj po medu,
ajdovo zrnje,
brez sledov čebeljih tačk.
Méd gibanicam.

Kipenje dveh hlebčkov,
rdečelična mlinarica,
sneg z neba.
Kipenje hlebčkov.

Na beli postelji,
na mehkobi vreč
pritajen stok mlinarice
ropot zaduši.

Polna kadíca,
vzdihi in kriki
zavrejo mlinski kamen.
Polna kadíca.

V ritmu mletja
otrese moko,
ujeto med kite las.
Kako vroč obraz!

Žito iz not,
vreča ob vreči
objema milijon not.
Po kruhu diši.

Bele vreče sreče,
mama na pragu
čaka na vreče sreče,
da kruh napeče.

Mlinar,
bel mož, poln snega,
si brunda krušno pesem.
Sneži do noči.

Kipeči hlebčki,
na belo goro
vlije potoček vode.
In kruh zamesi.

Žareča peč,
bukova drva
žarijo kot opali.
Hlebci rjavé.

Hlebec pri hlebcu,
hlebec pri hlebcu
diha kot pesem stiha,
nebeško diši.

Andrej Capuder

Soneti

114.

*

Ko v ranem jutru pojejo mi ptiči
in noč za sabo puščam neprespano,
se zdi, da spet odpiram staro rano,
in star obup spomin mi zakoliči.

Vse mrtvo v meni oživi pri priči,
pretekli greh pritekel je za mano,
kar je bilo že zdavnaj pokopano,
tišči na dušo, naj se opraviči.

Komu? Odkar odšel je Jezus mili,
ki smo ga v svojih grehih pokopali,
kot rablji, ki na križ so ga pribili,

zaman se iščemo v njegovi žali,
v trpljenju, ki ga nosimo po sili,
v ljubezni, ki je nismo prepoznali.

129.

*

Ko boš umrl, slečeš si obleko,
ki v času služi in bo odslužila,
pustil boš, da te nese višja sila,
ki slednjega ubere v svojo vleko.

Poslednjič stopil boš v deročo reko,
kjer pustil si korakov brez števila,
pustil boš snov, ki jutri bo minila,
in molil k angelu, ki pelje preko.

Ne veš, kaj te na oni strani čaka,
ne veš, če duša tu zaman se muči,
da k jasnemu zletela bi iz mraka.

Ne veš, če prav obrnejo se ključi,
da rešenega zemeljskega zraka
objame te Gospod in brat po luči.

165.

*

Ne bo osramočen, kdor upa Vate,
ki si ljubezni prave vzor in mera,
kjer novo se rodi, ko staro umira,
kakor odsev luči, neskončno zlate.

Ti vabiš takega med rajske svate,
ki se v svetlobo večnosti ozira
in trudi se, od jutra do večera,
v tej revščini, ki dela nas bogate.

Rad bi Ti pel iz milostne figure,
ki si jo izkazal na razpelu križa,
kjer si pričakal delež smrtne ure.

Ti zvišaš tistega, ki se poniža,
in ne odbija zemeljske torture,
ki vrača mu goldinar iz drobiža.

194.

*

V ta Rim, ki vidi Kristusa Rimljana,
želim se, večni romar, naseliti
ko uidem primežu človeške biti,
ko zemsko bivanje bo jed postana.

Že zdaj uživam radost nebeščana,
ki tu in tam blešči v podobi skriti,
ki lačnim dvigne up, da bodo siti,
in misel jim postane rajska mana.

Naj v to pomore božja liturgija,
ki žejnemu na ustnice priteka,
in uro časa iz večnosti navija,

da bo za rojstvo novega človeka,
ki zanj pripravljena je že gostija:
daj, da ta lakot mi ne vzame teka!

196.

*

V mlinu, kamor pot človeka pelje
in sestra smrt vrti mu ga veselo,
naj neseš dobro ali slabo delo,
račun je ta, da vse enako zmelje.

Tja pride tak, ki tu sadil je zelje,
in tak, ki ga posluša zemlja cela,
tak, ki mu glava je že posivela,
in dete iz porodniške postelje.

A zadaj pa še drugi zakon vlada,
na drobno posejan kakor gorčica,
za ene kazen, drugim pa nagrada.

O njem nam baja stara govorica,
vanj glej, o duša, ki bi k luči rada,
vanj, ki je pot, življenje in resnica!

201.

*

Kdor išče božji lik, ne malikuje,
ko slike, kipe in doktrine gleda,
zarotam malovernih ne naseda,
stvari nad stvarnika ne povišuje.

Bolj kot svobode zaželi si nuje,
bolj kot revolta veseli se reda,
ne zmede ga zamrznjena beseda,
saj živ je, kadar sebi nasprotuje.

Povej, je ta možak za kakšno rabo
pri množici, ki vsakogar pohodi,
ki izbere Kristusa in ne barabo?

Preko pekla in vic korak ga vodi,
od kraja luč si naravna pred sabo,
vitez nebes na zemeljski prigodi.

Drago Jančar

Moskovski zapisek, pomlad 1991

7. april. Danes popoldne potujem v Moskvo. Vstal zgodaj, meglice so se počasi plazile proti meni, vendar ne strupene, pač pa lahne, tople, spomladanske. Sprehod na Grad, s soncem obsijana Ljubljana spodaj. Zmeraj z užitkom diham spomladanski zrak, ki je še hladen, vendar ne preoster. Dol in skozi prazno mesto v Trnovo, kjer se ljudje zbirajo k osmi maši. Prvič potujem v Rusijo. Vznemirjen od usodne navezave, zgodovinske, jezikovne, literarne, tudi kakšna moja knjiga je izšla tam, pravkar *Severni sij*. Zatem iz Moskve takoj potovanje v ZDA, ampak Amerika je že predvidljiva, poznam jo, skoraj pol leta sem živel tam. Toda Rusija, znana neznanka, temna Rusija, velika Rusija, Rusija literature, Rusija strašne zgodovine in Rusija v novem zgodovinskem pretresu. Lahna vznemirjenost, kot pred vsakim potovanjem, nikoli ni rutina, tokrat še najmanj. Adijo Ljubljana, do maja.

***

V Moskvo prispel na pasho, velikonočno nedeljo, ki jo smejo letos proslavljati prvič po drugi vojni, a verjetno pa kar po oktobrski revoluciji. Stanujem v hotelu v ulici z imenom Bogdana Hmelnickega, starega znanca mojih otroških bralskih noči, strašnega zaporoškega hetmana iz Sienkiewiczevega romana *Z ognjem in mečem*. Opolnoči se zbudim, potegne me glasba, cerkvena, pravoslavna, od nekod prihaja dvogovor ženskega zbora in moških basov. Stojim na balkonu in poslušam to petje, ki prihaja iz neke cerkve. Prvič v Rusiji in to na dan vstajenja, v prelomnem zgodovinskem času; boljševizem se sesuva v perestrojki, razpada največji družbeni egalitarni projekt človeštva v dvajsetem stoletju, veliko upanje milijonov, projekt, ki je zablodil v nerešljiv in nepopravljiv labirint državnega nasilja. In tu sem v uri pravoslavne mistike: temna gmota hiš, tu in tam razsvetljeno okno. Pasha. *Hristos voskrese, voistinu voskrese!*, si odgovarjajo moški in ženski glasovi cerkvenega zbora.

***

Hodim po Moskvi, očaran od velikih prostorov, po mestu, ki je zraslo iz kremeljskega gradiča v carsko, potem pa vsenaokrog v sovjetsko arhitekturno megalomanijo. V skladu z naravnim stanjem *gosudarstva*, ki zajema eno šestino zemeljske oble, ti moj Bog. Vegast pločnik, blato, razmetana dvorišča na ulici Bogdana Hmelnickega, kjer stanujem v edini veliki zgradbi, pogledi v majhne delavnice, šivalnice, verjetno tako kot sredi 19. stoletja. Obubožane trgovine, dolge vrste povsod. Mrki in zlovoljni ljudje. Kosilo v Slovanskem bazarju med

podobami Stanislavskega, Čehova in drugih, najbrž so tukaj jedli. Umetnost gledališča in literature, umetnost kulinarike: *šči*, palačinke z gobami, *prjaniki*, vodka. Na ceniku tudi kaviar, okrog 100 rubljev. Kaviar takrat, ko – morda – dobim honorar. Tale kaviar je tu približno polovica mesečne plače. O socializem in njegove perestrojke! Ta zadnja je največja, verjetno tudi poslednja, vsi pravijo, da se bo zgodilo nekaj dokončnega, morda bo na volitvah celo nastopilo več strank. Komaj predstavljivo.

V znameniti veleblagovnici GUM, kar pomeni Glavni univerzalni magacin, velikanski napisi: *Moskva! Hristos voskrese! – Moskow! Christ has arisen!*. Kaj bi rekel Lenin, če bi videl ta ogromna nova gesla. Pravzaprav ne tako nova, stara skoraj dva tisoč let. A kdo si je še pred letom ali dvema upal pomisliti na kaj takega. Tudi Lenina je povsod polno, na vsaki hiši, kjer je prespal vsaj eno noč, tudi če je nekje samo poslušal Beethovnovo sonato ali drugje govoril uslužbencem državne varnosti, stojijo plošče. Njegov *Vsem! Vsem! Vsem!* zdaj sobiva s *Hristos voskrese*!

***

Na Jugoslovanski ambasadi zaradi vizuma. Socialistični prizori na stenah v preddverju in v uradih, zaustavljeni čas, ki je pri nas že minil. In tudi tukaj se bo iztekel, kmalu. Balkansko nesramno zaračunavanje vizuma v ameriških dolarjih, pravijo, da sem lahko srečen, ker so me spustili čez mejo. Na srečo imam nekaj zelenih bankovcev. Ko jih vprašam, kaj morajo storiti tisti, ki imajo samo rublje ali dinarje, odgovorijo, da se da dolarje kupiti tudi na ulici in tudi povedo kje. Krasno. Uslužbenci neke države ti razložijo, kje se lahko vključiš na črno borzo.

***

Zvečer na Arbatu, potem v Vahtangovu melodrama v dveh delih *Dama brez kamelij*. Spektakularna predstava, klasična glasba, moderna glasba, udarjanje na emocije, gib, scenski efekti, kostumi, ples – nekakšen ruski Broadway. Učinkovito, a prazno. Jazz na Arbatu. O tem je leta 1985 sanjal prijatelj Andy Horton v New Orleansu: ko bodo igrali jazz na moskovskih ulicah, takrat bo vse drugače.

***

Danes dopoldne majhen šok. Dobil končno vse obvezne izvode *Severnega sija* in v hotelu prvič natančneje listal po knjigi. S presenečenjem ugotovil, da manjka celo poglavje, to je poglavje, povezano z butastimi nacističnimi antisemitskimi teorijami. Kjer neki patolog tik pred vojno hladnokrvno razlaga, kakšne so lastnosti Judov, fizično pokvečene in značajsko podle, nesposobnost za vojaško službo in podobne oslarije. Šele ponoči – res ne vem, zakaj tako pozno? – ob pol dvanajstih se srečam s prevajalcem Leonidom (Aljošo) Simonovičem, ki pride skupaj z ženo v moj hotel. Simpatična gospa, vse, kar pove, je zmerno in umirjeno. V nasprotju z Aljošo, ki govori nezmerno

in silovito. Pravzaprav večji del pogovora v majhni dnevni sobi mojega majhnega hotelskega apartmaja njegova gospa molči, kajti s Simonovičem se takoj zapleteva v pogovor v slovenščini. Takoj ga vprašam, zakaj se je to zgodilo, zakaj manjka v knjigi celo poglavje? Aljoša pravi, da roman ne bi mogel iziti, če ga ne bi izločil, oziroma se strinjal s tem, da ga izločijo. Zakaj vendar? Tako je menil urednik založbe, ki je sicer pameten človek. Rekel je, da je to antisemitska propaganda. Ugovarjam: ampak za božjo voljo; kateri literarno izobraženi človek ne vidi, da je to besedilo tukaj v popolnoma ironičnem kontekstu, da je poglavje, ki manjka, kvečjemu prosemitska in predvsem protinacistična propaganda, če lahko tako neznosno besedo, kot je propaganda, v literarnem kontekstu sploh uporabimo. Aljoša pravi, da urednik razume, ampak noče imeti težav. Nacionalistično gibanje Pamjat ali kdo drug bi lahko tak odlomek izkoristil za antisemitsko propagando. Čeprav cenzure ni več, v glavah očitno še zmeraj deluje. Če bi mene vprašali, mu odkrito povem, knjiga brez tega poglavja ne bi izšla. Potem me muči z vprašanji o moji interpretaciji lastnih tekstov, se pravi *Galjota* in *Severnega sija*, ki sta prevedena, prav tako novel, ki jih prevaja. Govorim v magnetofon, ki ga je prinesel s seboj, pravi, da bo to objavil v neki reviji. Ko končava, govori v glavnem on. O koncu boljševizma, o silnem vzponu pravoslavja, o apokaliptičnem občutju, ki se iz veličastnih globin Rusije naglo širi med intelektualci in tudi preprostimi ljudmi. Preseneča me moč njegovega prepričanja o epohalni spremembi, ki se dogaja. Ne ugovarjam kaj dosti, kajti stvari ne poznam dovolj, čeprav tudi dvomim. Dvomim, da se lahko dežela, ki je sedemdeset let živela v komunizmu, tako hitro preobrazi. Aljoša je iz družine, ki je vsa in z vsem prepričanjem pripadala partiji, oče je bil menda visok oficir, zdi se mi, da celo general. Zdaj ga je, Aljošo, pravoslavje popolnoma spremenilo, njega zagotovo, če ne vse Rusije. Govori o infernalnih čekistih v Leninovem muzeju, v črnih plaščih, ki gledajo padajoč carski grb. Pravi, da to moram pogledati. Na tisti sliki se vidi, da je bil na samem začetku pri stvari Satan. Njegova žena Tatjana je bila za pasho krščena, prihaja preporod – in groza, če se ne bo zgodil na miren način. Upa, da se bo zgodil na miren način. Pogovor do treh zjutraj, ves čas razburljiv in napet zame tudi zato, ker je moje pisanje dobilo tako močno resonanco preko tega nenavadnega misleca, nekoč boema, ki se menda ni branil večjih količin vodke, zdaj abstinenta. Zdi se mi, da njegove vročične oči res nekam vidijo, v neko neznano globino. Potem ju proti jutru spremim po prazni ulici Hmelnickega. Dolgo lovimo taksi. Slovo z množico slovanskih poljubov.

***

V založbi Raduga z urednico Jeleno K., dogovor o morebitnih novih izdajah mojih knjig, o nejasnostih glede honorarjev (adijo, kaviar), o tem, komu prodajo dvajset tisoč izvodov slovenske knjige, kot je *Severni sij*. Pravi, da bi radi tiskali novele, eseje, nov roman vsekakor; radi bi takoj izplačali zaostali honorar, radi bi ponatisnili *Galjota*, ki tudi razprodan, pa do nadaljnjega ne bo ne prvega ne drugega ne tretjega. Založba je, kot vse v Sovjetski zvezi – opustošena. Ni deviz, ni papirja, še rubljev za plače jim zmanjkuje. Tudi videz

največje založbe za tujo literaturo ni ravno opogumljajoč, kupi zavojev in ropotije po hodnikih, nepreplеskane stene, majhne pisarnice, nekakšno postrevolucionarno stanje in hkrati vzdušje nonšalance, birokratske lenobnosti. Neki ljudje ždijo v svojih majhnih pisarnah in gledajo v papirje ali skozi okna, neke ženske hodijo sem in tja s posodo, v kateri so malice ali kaj, vse je naveličano, neprijazno. Jelena K. ima 200 rubljev plače, omenim, da kaviar v Slovanskem bazarju stane 110 rubljev. Seveda, saj to ve, ne vidi izhoda, njeni starši so vse življenje delali do devetih zvečer in nimajo ničesar. Nikoli ne bo videla tujine, pozna jo samo iz knjig, prej je ni mogla videti zaradi ideološko policijskih zaprek, zdaj zaradi revščine, ki se plazi po vsej njeni Rusiji. Trenutno tiskajo samo ameriške avtorje, iz časa, preden je Sovjetska zveza podpisala konvencijo o avtorskih pravicah leta 1973. Tako jim ni treba avtorjem ničesar plačati. Omenim, da so me začudile opustošene police v knjigarni Progress, ki je v sosednji hiši. Ljudje še zmeraj kupujejo knjige, reče Jelena K. A morda, rečem, je tu tudi skrivnost uspeha prodanih 20.000 izvodov *Severnega sija* v nekaj tednih. Ista zgodba kot na Poljskem. Ljudje pokupijo vse, kar se sveti (moja knjiga se sveti, ima plastične platnice, je lepe rumene barve), kar je poceni, in sploh vse, kar je na razpolago. Tudi knjige. Urednica te teorije, za katero sem zvedel na Poljskem, noče potrditi, skomigne z rameni.

Precej potlačen odhajam po nametanih hodnikih in skozi mrko preddverje – ne bi se čudil, ko bi izza kakšnega vogala stopil čekist v usnjenem plašču in rekel, dajmo začnimo vse znova, še enkrat. Vseeno sem si drugače predstavljal Rusijo, njeno kulturo v času perestrojke, v času velikega preobrata. Tu bo potrebno dvajset, ne deset let in Jelena K. bo dočakala starost, preden bo bolje. Šel potem pogledat, kje se je ta nesreča začela – Leninov mavzolej. In žalostno gledal otročke z rdečimi rutami, deklice so skrbno polagale rdeče nageljne pod spomenik tega meščanskega intelektualca, ki se je odločil, da bo preuredil svet. Silovit čustveni vzgib, ki ga je pripeljal med revolucionarje, je bila smrt njegovega brata Aleksandra. Leta 1887 ga je aretirala caristična policija, ker je sodeloval v skupini, ki je načrtovala atentat na carja Aleksandra III. Obsodili so ga na smrt in obesili. Bi bil svet drugačen, če se to ne bi zgodilo? Bi ostal Vladimir Iljič Uljanov odvetnik v Sankt Peterburgu in reševal premoženjske in kazenske zadeve?

Ni nameraval spremeniti samo Rusije. To dokazujejo veliki zemljevidi v vseh njegovih delovnih prostorih. Uspelo mu je in precejšen del sveta je pahnil na pot, po kateri bodo še dolgo hodili ti nedolžni otročiči, ki pobožno pristopajo k Njegovemu oltarju. In se spomnim tudi na svoje pionirsko otroštvo, socialistično revščino in njene liturgije, v katerih smo nenehno ministrirali, mali rdeči verniki. Po besedah Simonoviča med nočnim pogovorom gre danes, kot je vedno šlo, za boj med dobrim in zlim, med hudičem in Jezusom. To je seveda neznosno manihejsko stališče, ampak gledano iz perspektive te dežele, ki je izgubila v nasilnem urejanju boljšega sveta milijone ljudi, razumljivo. Manihejstvo ima tukaj že od nekdaj svojo pravo domovino v pravoslavju in v krutih carjih. Kaj pa literatura? Literatura ni nikoli manihejska.

Na založbi sem se pred dnevi zapletel v pogovor s pisateljem, naj mi oprosti, pozabil sem si zabeležiti njegovo ime. Sicer pa si tudi on mojega gotovo ni zapomnil. Literatura, je rekel, to je duša Rusije. Torej ni pravoslavje? Tudi, je rekel, ampak literatura nas je ustvarila kot narod. Kakor da bi poslušal koga v Sloveniji. Anton Slodnjak bi bil zadovoljen, tudi Krleža, ki je nekoč menda Vidmarju pomahal s knjižico Prešernovih poezij: tale knjižica vas je naredila za evropski narod. To je seveda strašno pretiravanje, ampak nekaj, kar spoznavam o literaturi v pogovorih v Moskvi, je res. Literatura je za Ruse nad vsako ideologijo, nad državo, celo nad vero. In to ne glede na to, kako so se pisatelji opredeljevali do kakšnih družbenih idej ali religioznih eshatologij in kakšne težave so imeli z oblastnimi in cerkvenimi ljudmi in ti ljudje s pisatelji. Ruska ideologija ni komunizem, tudi njegova boljševistična različica ne. Prej pravoslavje, kot meni Aljoša, ampak pravoslavje je tudi Cerkev, v Rusiji zmeraj povezana z državo, Cerkev, ki ni videla evangelijskega izročila, kot ga je videl Tolstoj, in ki ga je zato tudi izobčila. Najbolje in najgloblje je vse, kar je doživljal, mislil in čutil človek v tej veliki deželi in njeni burni zgodovini, izrazila literatura. Morda nikjer na svetu nima tako osrednjega mesta v družbi kot prav v Rusiji.

***

Zvečer v teatru Sovjetske armade. Drama o ruskem carju Pavlu Petroviču, nezmernem, nestrpnem, bolnem vladarju, menda je bila drama še do pred nekaj leti prepovedana, nemara je njen glavni junak preveč spominjal na Stalina.

Navdušil me je glavni igralec »narodni umetnik«, ki je igral Pavla Ruskega, njegovo moč in nemoč, njegovo tiransko in njegovo človeško podobo. To Rusija dobro razume, ne šele od Stalina, temveč od davnih časov Ivana Groznega, Petra I., tudi Katarina Velika ob vsem svojem razsvetljenstvu ni bila prav nežna vladarica … Pred predstavo poslušal na Arbatu ulične recitacije, politične, tako imenovane »poete Arbata« in njihove verze, malce za časom delujočim ponavljanjem bombastičnega sloga Majakovskega. Tudi nekega uličnega apokaliptičnega pridigarja sem videl tam. Takšne sem videl v Ameriki, v New Orleansu so po ulicah sredi razigrane množice grmeli proti razvratu Mardi Grasa.

***

Včeraj še v kremeljskih muzejih, danes na Lufthansinem letalu Stadt Essen, linija Frankfurt – Washington. Pravkar skozi lokalne turbulence. Vrti se mi od moskovskih podob tega tedna, ne samo od kratkih padcev in vzponov in tresenja letala, ki se prebija skozi zračne pritiske in vrtince. Na ekranih predvajajo film The Russia House s Seanom Conneryjem po Le Carréjevem bestselerju. Kaj sploh vejo, kaj vemo o Rusiji, kdo jo razume? Rusi? Slike Moskve na ekranu. Nori svet. Ne morem spati, čeprav povsem izčrpan, kadim, berem, jem, pogoltam vse, kar mi prinesejo, pijem kavo, o kakšnem alkoholu nočem več niti slišati. Spati. Na ekranu Kremelj, Rdeči trg, obrežje reke Moskve, pravoslavna cerkev.

Matija Remše

Koncil, pomladni veter – koncil, sonce nad ledenikom

Ko sem bil gimnazijec, je bilo v zraku »objektivno spoznanje«. Moji učitelji so večinoma, razumljivo, pripadali dialektičnemu materializmu. Diamat je bil uradna ideologija revolucionarno osvobodilne, napredne misli, ki naj prepoji in utemelji vse človeško življenje, bivanje in bitje nasploh. Kar je bilo prej, je preteklost, ki se več ne vrne. Novo in napredno je brez meja pred človekom in človeštvom.

Za ravnotežje v umevanju sveta pa smo bili mnogi iz prepričanja staršev, pri nas doma zlasti mame, uvedeni tudi v izročilo vere in duha in v cerkveno druženje. Ko je človek mlad in se šele razgleduje po življenju, ne obstaja kaj več oken v svet, kot so tista, uradno predstavljena. Mlad človek zaupa v to, kar mu je sporočeno. Šele malo pozneje začne hoditi po poti lastnega spoznavanja. Vse bolj se mora zanesti nase, na svoje izkustvo in na svoje vzporejanje izročila z izkušnjami. To je zorenje.

Česa naj se torej poslužujem (sam že davno nisem več mlad) in česa naj bi se posluževali mladi, če bi jim bilo (še) kaj do davnih poti ali če bi jim bile le-te na voljo v sodobnem medmrežnem okviru, ki jim je življenjsko in tehnično že kar vrojen? Očitno je, da položaj zastavlja vrsto vprašanj. So to vprašanja za mlade? Dvomim, da že zdajle, ko so šele na začetku poti.

Za nas, stare, pa so. Kot reminiscence, spomini na človeka, ki je bil živ in miselno, čustveno angažiran v svojem času, kot spomini na sebe samega in lastno doslej prehojeno življenjsko pot – seveda v soočenju z napisanim in natisnjenim, kar ostaja (*scripta manentes*). Po drugi strani pa je v tem kupu papirja ogromno trajnega in vedno živega, ko se človek zakoplje vanj in se pomudi ob zapisanem tam, kjer mu pač zastane oko in vzvalovi duša.

Med ljudi občutljivega čutenja, razumske zvedavosti in odprtega duha je zagotovo spadal tudi dr. Karel Vladimir Truhlar (*Gorica 1912, †Lengmoos 1977), veliki slovenski mojster duhovne teologije in pesnik.

Tadeja Petrovčič Jerina mi je z računalnika prijazno snela, kar je objavil v naši založbi. Tako sem prišel do tegale trenutka, ko naj o Truhlarjevi duhovni dediščini pri Mohorjevi kaj zapišem za vas, ki vam ni odveč poročanje o davnih dogodkih iz umirajoče Gutenbergove galaksije v nedavno rojeno elektronsko digitalno komunikacijsko ozvezdje medčloveških odnosov, ki vse bolj postajajo le odnosi, brez kakršne koli človečnosti.

Pred menoj je osem njegovih knjig z Mohorjeve knjižne police in še deveta, v kateri je sodeloval. Mohorjeva knjižna polica je le izdajateljsko, založniško, proizvodno ozadje. Realno in stvarno so vse te knjige na moji mizi iz Škofijske pastoralne knjižnice na Poljanski 4 v Ljubljani, v katero sem se ob pripravi prispevkov za *Zvon* že večkrat zatekel in me je tokrat oskrbela prav z vsemi naslovi, ki sem si jih želel. Na začetku sem imel v mislih le *Pokoncilski katoliški*

etos, *Katolicizem v poglobitvenem procesu* kot primera novega pristopa k pisanju o Cerkvi in pa *Leksikon duhovnosti* kot avtorjevo najobsežnejše delo s področja njegove specializiranosti, čeprav sem vedel, da je pri Mohorjevi izdal tudi katero izmed svojih pesniških zbirk.

S čim naj začnem?

S teološko teorijo ali z avtorjevim izkustveno poetičnim odmevom na življenje? Ali najbolje kar po kronologiji svojega srečevanja s Truhlarjem.

Dobro se spominjam, kakšno spremembo v življenju Cerkve je pomenil človeško odprt in dobrohoten nastop papeža Janeza XXIII. Ni še odložil ornata in tiare, tudi z nosil se še ni spustil na zglajeni tlak v cerkvi svetega Petra ali na trg med kolonadami. Pa je bilo vendar na vsakem koraku, v vsaki izjavi, ki se je prebila do nas tostran železne zavese, čutiti svež veter optimizma. Začudenje ob sklicu koncila je bilo veliko. Navdušenje ob sprejemanju njegovih temeljnih dokumentov stopnjevano, bližina evangelijskega sporočila človeštvu zlasti v Pastoralni konstituciji neposredna.

Osmišljenost življenja v perspektivi večnosti in presežnosti je bila zame kot dijaka prepričljivejša od izročila krvave revolucije in prihodnosti v realsocializmu brez vere in upanja. Še več. Iz koncilskega nauka je bilo tudi videti, da je skrb za bližnjega nekaj veri notranjega. Ali ne bi bilo mogoče tudi socializmu – vsaj po deklaraciji skrbnemu do sočloveka – vdihniti dušo, ga v tem smislu počlovečiti in se vanj nekako integrirati brez opustitve svojega verskega umevanja celote sveta. Tudi to, čeprav ne le to in ne najprej to, je marsikoga izmed nas mladih in zvedavih maturantov nagnilo k študiju teologije. Vsaj zase lahko tako rečem.

Vladimir Truhlar,
Pokoncilski katoliški etos, 1967

Zato ni čudno, da sem z navdušenjem prebiral Truhlarjev *Pokoncilski katoliški etos* (14,5 cm x 20,3 cm, 216 str., uredila Stanko Cajnkar in Jože Dolenc, oprema Stane Kregar, MD RZ 1967). Smisel te knjige, ki v luči koncilskih dokumentov obravnava novosti v pogledih na katoliško izročilo, piše avtor v uvodnem poglavju, je

> opozoriti na vetje zgodovine in Duha, pokazati na podlagi vseh šestnajstih koncilskih dokumentov nove poglede in drže, v katere nas koncil kliče, ter tako očrtati pokoncilski katoliški etos. Etos pomeni določeno etično gledanje, ki ga človek ne le kakorkoli pozna, temveč si ga tudi osebno prilasti, usvoji, tako, da to gledanje v njem nujno prehaja tudi v praktično držo in življenjsko ravnanje. V katoliškem etosu je tako gledanje in ravnanje določeno po idejni vsebini in potencialu krščanstva. Pokoncilski katoliški etos pa pomeni tiste oblike katoliškega etosa, ki ustrezajo osrednjim zahtevam in izhajajo iz osrednjih sil II. Vatikanskega cerkvenega zbora.
>
> Da te nove oblike niso v nasprotju s katoliško substanco, ki jo Cerkev hrani in predaja iz roda v rod, je jasno. Saj niso nič drugega, kot sodobni izraz tega izročila. Cerkev se danes čuti resnično in na notranji način povezano s

> človeškim rodom in njegovo zgodovino. Z menjavami zgodovine si mora tudi katoliška substanca vedno iskati oblik, ki njenim globinam v vsakokratni dobi, taki, kakršna je, pustijo živeti in se razvijati. Danes črta te oblike II. Vatikanski koncil.

Nekaj več kot dvesto približno eno stran dolgih razlag ob pahljači tem, ki se dotikajo človekove osebe, njenega dostojanstva in svobode, ko se izvije iz infantilizma, tudi verske svobode; temeljne enakosti vseh ljudi in skrbi za skupno dobro, pluralizma, dialoga, socializacije. Zakramentalnega življenja Cerkve in novih poudarkov v njenem samorazumevanju. Novega ovrednotenja cerkvene zgodovine, pojava protestantizma in iskanja absolutnega tudi v nekrščanskih verstvih.

> Koncil pošilja katoličane v skrb za skupno blaginjo. Poslednje gibalo te skrbi mora biti pri kristjanu ljubezen do bližnjega, ki pa je s svoje strani, kot altruizem, nujno vselej hkrati odmiranje egoizmu in odpoved. Ker mora katoličan po koncilskih smernicah za obči blagor skrbeti s sodelovanjem na vseh področjih sodobnega življenja – na ekonomskem, socialnem, kulturnem, političnem … – in ker bo tako sodelovanje mnogim, vsaj v marsičem, nekaj novega, bo treba tisto ljubezen, ki jo pristna krščanska skrb za skupno blaginjo dejansko vključuje, vsepovsod uresničevati v situacijah, ki bodo nove in ki bodo zato zahtevale novih oblik odpovedi in ljubezni.
> /…/ Znotraj dialoga in sodelovanja na vseh področjih v vsem, kar je človeštvu kakor koli v pomoč, z vsemi, tudi s tistimi, ki doslej niso bili morda nič drugega kot »nasprotniki« /…/. Iz klerikalistične pripadnosti Cerkvi in iz pozunanjenega krščanstva preiti v osebnosten in globinski odnos do Boga in Cerkve. Sredi človeške skupnosti v dejanju zaživeti koncilski nauk o osnovni enakosti vseh ljudi. Vsakomur v dejanju priznavati dostojanstvo ter družbene, kulturne in politične pravice človeške osebe. Znotraj Cerkve tudi s podrejenim in laikom ravnati kot z osebo, ki je opremljena z vsem potencialom krščanske biti, ki je tudi sama v neposrednem stiku s Kristusom in Duhom, ki ima svojo lastno, enkratno karizmo. Iz samovoljnosti v vladanju preiti (tudi sredi vladanja samega) v pokorščino Bogu in skupnemu blagru – v poslušanje podrejenih in v učljivost – v omogočanje efektivnega sodelovanja in soodločanja vseh članov skupnosti v zadevah skupnosti. Azijcem in Afrikancem, črncem povsod po svetu v dejanju priznavati vse, kar jim koncil priznava.
> Te nove oblike ljubezni in odpovedi pa naj bodo, po koncilu, nove tudi po svojem stilu. To pa, kar ta stil prvenstveno označuje, je skromnost. Koncil govori o ljubezni, združeni s skromnostjo.

Knjigo profesor Truhlar zaključi takole:

> Med vsemi pesmimi o prerojenju, kar jih poznam, se mi zdi najlepša pesem Boža Voduška »Pomladni veter«. V njej pesnik med drugim prosi: »O vsepreširjajoči / silni veter pomladi, / vrzi svoje ognjene / jezike nad nas! // Tvoje močne vode naj odplave navlako, / v zmagoslavju raztresi / preperele kosti. // Tvoje čiste vode / naj spero gnilobo / trudnost telesa, / trudnost duha … // O silni veter, / poslan k preroditvi, / ti nas objemi, / ti plani nad nas!« Koncil je pomladni veter.

Če pogledam na primer delo našega misijonarja Pedra Opeke (nekaj letnikov sva bila sošolca na teologiji v Ljubljani), vidim v njegovi skupnosti na Madagaskarju uresničenje vodilnih misli pokoncilskega etosa, kakor jih iz koncilskih dokumentov razvija profesor Truhlar v tej svoji knjigi.

Seveda pa so že v njej nekateri naslovi in misli, ki so v slovenskem razmeroma paternalistično umirjenem in konservativnem cerkvenem okolju povzročile nemir. Naštejem jih le nekaj: *Ateizem zaradi katoličanov*; *Premiki v pojmovanju nezmotljivosti*; *Uresničenje zahtev protestantske reformacije*; *Zasebna lastnina je skupna lastnina* (danes še bolj pohujšljivo, kakor takrat); *Fevdalizem v naši krvi*; *Namesto »Sv. Oficija«*; *Duhovniški celibat*; *Kraljevska oblast vernikov*; *Tudi predstojniki morajo ubogati*; *Reforma rimske kurije*; *Odkrivati v poganstvu skritega Kristusa*; *Kelih laikov* (o obhajilu pod obema podobama). Cerkveno okolje je ob knjigi, ki je izšla v redni zbirki (tedaj več kot 40.000 izvodov), zašumelo.

Še več glasov za ali proti pa je izzvala druga Truhlarjeva knjiga *Katolicizem v poglobitvenem procesu* (14,5 cm x 20,3 cm, 208 str., urednik Jože Dolenc, oprema Tone Bitenc, MD 1971). Knjigi na pot je dr. Vekoslav Grmič napisal med drugim tole:

> Zgodovinskost Cerkve se pokaže posebno takrat, ko je naenkrat prisiljena, da odloži zaradi globokih in naglih sprememb vse tisto, kar nikakor več ne ustreza družbeni in kulturni preobrazbi sveta, kar ima svoj odmev tudi v verskem življenju (Prim. CS 4,2). /.../ Tako ni čudno, če je Cerkev zajel pravi nemir, ki je tem globlji, čim izrazitejše so omenjene spremembe, čim bolj je Cerkev povezana z življenjem in čim sposobnejša je, da resnično odgovarja na znamenja časa. Tudi človeški organizem se z visoko temperaturo bori proti hudi bolezni. In podobno je danes v Cerkvi marsikje močno narasla vročina v obliki nemira, različnih mnenj in pogledov na verske resnice, različnih predstav o Cerkvi, različnih oporekanj (kontestacij) in kritike. Ponekod so krive tega nenadnega dviga vročine v vsakem pogledu toge razmere, ki so še do nedavnega dušile resnično življenje v Cerkvi. Drugod so močno vrenje povzročili zaviralni poskusi tistih, ki so sicer kot koncilski očetje – ne da bi se najbrž prav zavedali – razvoj v Cerkvi sprožili. Gotovo pa gre tudi za nagel razvoj v svetu, ki tako silno odmeva v Cerkvi. Kakorkoli že, nemir in oporekanje sama po sebi nista nič slabega, temveč sta le znamenje in dokaz življenja v Cerkvi, pa čeprav je res, da more oporekanje zaiti tudi na stran pota in dobiti oblike, ki bi utegnile Cerkvi škodovati.

Vladimir Truhlar, *Katolicizem v poglobitvenem procesu*, 1971

Potem razloži, zakaj naj se tudi v Sloveniji seznanimo s temi vprašanji, kljub miru, ki še vlada pri nas, poudari Truhlarjevo profesuro na papeški univerzi v Rimu in torej njegovo cerkveno verodostojnost, hkrati pa širino njegovih misli in pogum, s katerim so bile povedane. Knjiga naj bi »razširila duhovno obzorje slovenskim vernikom, da bi jih utrdila v veri, upanju in ljubezni. Želim, da bi sploh v Cerkev na Slovenskem prinesla čim več duhovne širine in svežine, čim več življenja in posluha za vsestranski dialog, ki je govorica našega razgibanega časa.«

Truhlar knjigo začenja z navedkoma Vladimirja Solovjova (»Človeku od zunaj posredovati že narejeno resnico, brez njegovega mišljenja in njegovega izkustva, bi pomenilo tako človeka kakor resnico oropati notranjega dostojanstva.«) in Boža Voduška (»Ali te bom spet začutil, / ti tenki, čisti curek, / ti beli, svetli glas, / globoko, temno dno?«). Že prvo poglavje, *Poglobitev iz kritike*, pa končuje z navajanjem K. Rahnerja in svojimi izzivalnimi besedami:

> »Današnji osnovni problem je v resnici vprašanje, ali ni nujno, da se v Cerkvi še zelo veliko in zelo važnega spremeni, kljub nemiru in negotovosti, ki ju take spremembe povzročajo, ali pa se hočemo iz naveličanosti nad vso to negotovostjo in nemirom spet povrniti v triumfalističen monolitizem stoletja pred II. Vatikanskim koncilom,« v stanje, kjer so vsi kakor iz enega kosa kamna in je vse v najboljšem kamnitem redu.
> Za to gre tudi v Slovenski Cerkvi – ali spremembe, tudi važne spremembe, ali pa: povrniti se v stanje preteklosti. A se je treba zavedati, da bi to drugo danes, ko marsikaj lepega in dobrega iz preteklosti nima več plodne povezave s toplo sodobnostjo, hkrati pomenilo: odtrgati se od življenja časa in Duha ter pasti v hiranje in počasno umiranje. Potem seveda ne bi bilo več nemira in negotovosti. Domača Cerkev bi bila kmalu le še eno samo širno pokopališče, s težkim nagrobnikom ter z napisom na njem: Tu počiva v miru slovenski katolicizem.

Čeprav me mika, da bi naštel zapovrstjo vsa druga poglavja, ki jih je še šestdeset (pa literatura, opombe in vsebina), kar bi dalo skoraj popoln vpogled v razpoloženje tedanjega cerkvenega časa in prostora, naj tudi tu navedem le nekaj izbranih: *Kontestacija kot evangeljsko pričevanje*; *Koncil, sonce nad ledenikom*; *Napetost med periferijo in središčem Cerkve*; *Papež v osamitvi od Cerkve*; *»Humanae vitae« in človekovo dostojanstvo*; *Ločeni zakoni*; *Omejitve papeškega prvenstva na I. in II. Vatikanskem koncilu*; *Težave v utemeljevanju primata iz Sv. Pisma*; *Revija daje škofom nasvete*; *Maximos IV., Saigh in drugi o celibatu*; *Izzivanje Holandskega katekizma*; *Politično cerkvena desnica v Latinski Ameriki*; *Podtalna Cerkev v ZDA*; *Demokracija v Cerkvi, Pobude od spodaj*; *Novo v razlagi Svetega pisma*; *Jezusovo vstajenje v novi luči*; *Sodobnik pred izvirnim grehom*; *Novi pogledi na evharistijo*; *Skupno obhajilo Cerkva*; *Pristnost in Kristusovo oznanilo*; *Zaupanje v Enega, ki nam govori*.

Glede knjige so vstale številne polemike. Revija slovenskih bogoslovcev *Pogovori* je med njimi izvedla anketo z naslovom Katolicizem da ali ne? in odzive objavila v posebni prilogi k 3., zadnji številki aprila 1971. Morda bo zanimivo in poučno prebrati tri odlomke. Janez Gril, takrat bogoslovec 3. letnika, je zapisal:

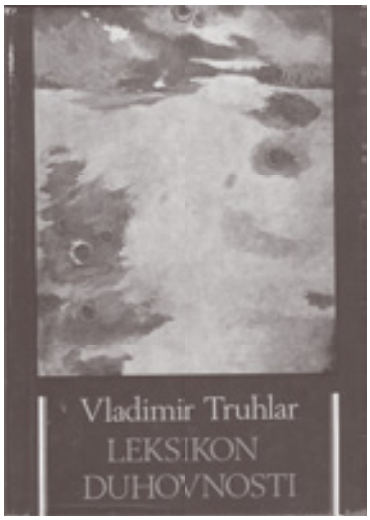
> Neupravičen se mi zdi očitek, da je knjiga preveč enostranska, da poudarja samo negativne stvari itd. Nemogoče je, da bi v eni sami knjigi povedali vse, kar se o Cerkvi povedati da. Namen, ki si ga je pri delu zastavil avtor, pa je za naše razmere potreben, saj smo pri nas le s pomočjo takšne »enostranosti« dobili bolj celotno podobo življenja v Cerkvi. /…/ Zdi se mi, da z molkom in enostranskim gledanjem na knjigo delamo naši Cerkvi kaj slabo uslugo, kar nas postavlja v čudno luč.

Janez Pogačnik, poznejši znani trnovski župnik, tedaj pa bogoslovec 2. letnika, je med drugim zapisal: »Slovenski narod ne potrebuje te knjige, ki izbira skupaj vse napake in očitke v Cerkvi, v tako veliki nakladi. Veliko bolj potrebujemo knjig, ki bi v ljudeh gradile. Zakaj se ne bi naši teologi združili in napisali knjigo, porojeno iz domačih problemov in domače vernosti?«

Drago Pintarič iz 3. letnika pa pravi:

> Če sem dosleden, lahko trdim, da knjiga ni hotela podajati enostranske podobe dogajanj v vesoljni pokoncilski Cerkvi, ampak prav nasprotno – hotela je enostransko podobo, kakršno so nam servirali v slovenskem prostoru, popraviti, in to tako, da je podala še drugo plat medalje. Ne bodimo neiskreni (samo to?) in ne podtikajmo knjigi namena, ki ga očitno ni imela. Še hujša pa je zabloda, v katero so zabredli tisti, ki so se spravili neposredno na avtorjevo osebo. Da je bil profesor dr. Vladimir Truhlar celo s teološke katedre deležen neakademskih priimkov, je več kot nezaslišano! Ali smo mar res takšni nepopravljivi farizeji in vase zagledanci, da znamo varovati lastno avtoriteto (kolikor je še imamo) le z ostrimi, žaljivimi besedami, ki vnaprej izključujejo vsako možnost priziva? /…/ Moram reči, da osebno navdušeno pozdravljam izid knjige in tiste, ki so ji izid (ne brez posledic) omogočili.

Profesor Truhlar ob vsem viharju v ožji in preozki domovini ni ostal neprizadet. Morda se mu je zato zdelo vredno v uvodu k *Leksikonu duhovnosti* (16 cm x 21,5 cm, 770 str., uredil Vekoslav Grmič, opremil akademski slikar Matjaž Vidic, Zbirka Studenci žive vode, Nova serija 2, MD 1974) zapisati: »Nekaterim, končno, morda ne bo všeč moja teološka ›odprtost‹. Take razumem, toda lahko rečem, da v svojih stališčih ne grem prek tega, kar so stališča npr. Karla Rahnerja, in da imam s temi svojimi stališči, mislim, še vedno prostor znotraj zakonitega teološkega pluralizma.«

Vladimir Truhlar,
Leksikon duhovnosti, 1974

To knjigo in druge, ki naj jih tu naštejem le po naslovih in letnicah izida *(V dnevih šumi ocean*, 1969; *Luč iz črne prsti*, 1973; *Kako naj beremo Božje okolje* – uvodna beseda v P. T. de Chardin: *Božje okolje*, 1975; *Hoja za Kristusom*, 1978; *Temeljni pojmi duhovne teologije*, 2004; *Temni karmin*, 2007), pa bo treba glede na njihov obseg in meje članka predstaviti v katerem od naslednjih prispevkov.

POGOVOR

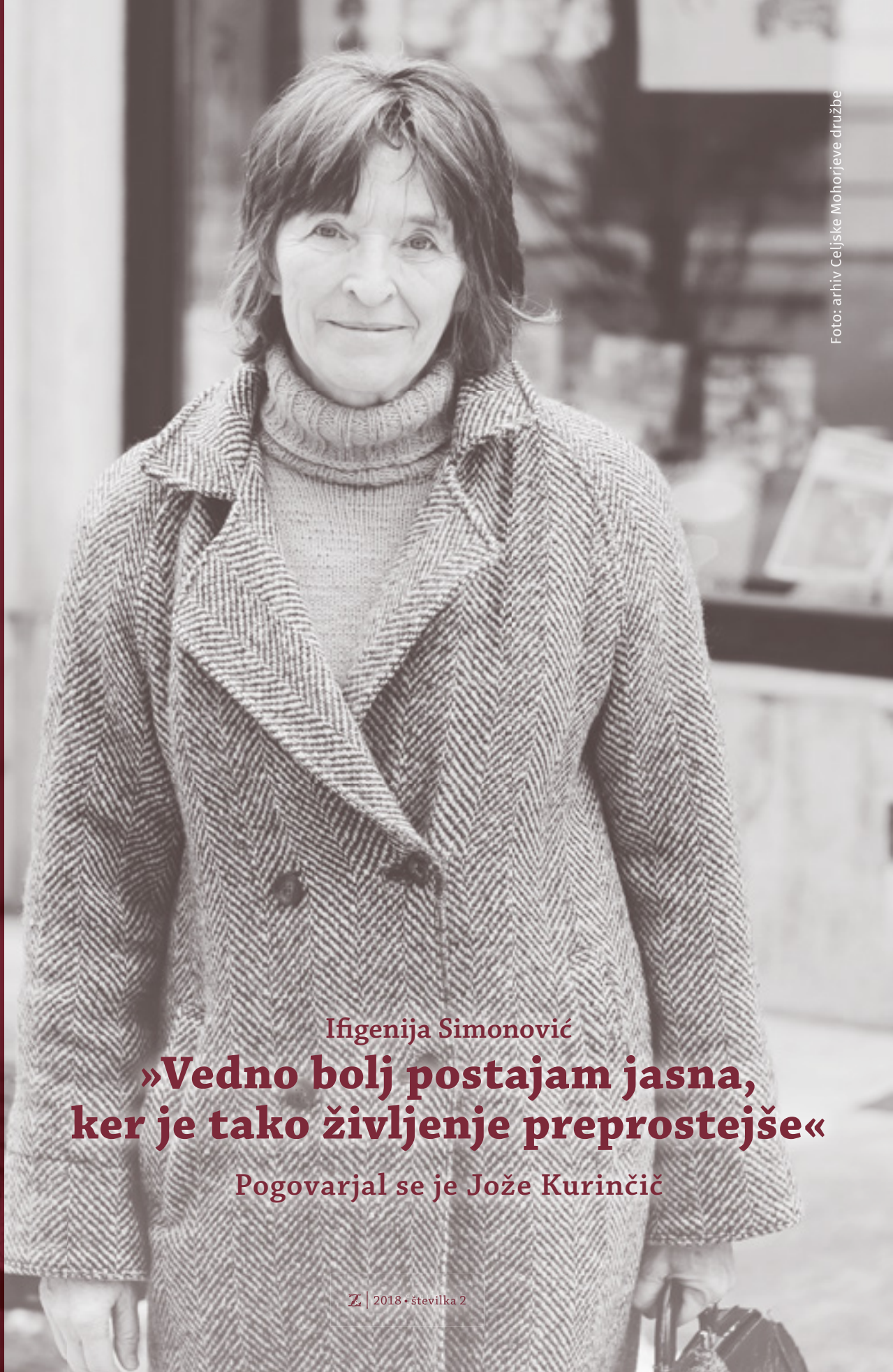

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Ifigenija Simonović

»Vedno bolj postajam jasna, ker je tako življenje preprostejše«

Pogovarjal se je Jože Kurinčič

Pesnica, esejistka, lončarka, profesorica slavistike in primerjalne književnosti, ki je dolgo časa živela v Londonu. Poezijo je začela objavljati že v šestdesetih letih prejšnjega stoletja in izdala deset pesniških zbirk. Prepisala je kar 25 zbirk pesmi Vitomila Zupana, ki so izšle v sedmih knjigah z naslovom Pesmi iz zapora*; med pesmimi je objavljen tudi ep* Insulae Hibernales Moti. *Pesmi, ki jih je napisal v času po zaporu, pa je izdala v osmi knjigi* Pesmi s »prostosti«. *Leta 2009 je za zbirko esejev* Konci in kraji *prejela* Rožančevo nagrado. *Od 2017 je predsednica slovenskega PEN-a. S svojimi zapisi pogosto bogati tudi* Zvon.

Spoštovana ga. Ifigenija, kako in zakaj ste sploh začeli pisati poezijo?

Bila sem čisto normalen otrok. Najprej sem risala. A potem je prišla puberteta, prišle so skrivnosti, prišlo je iskanje smisla, pa obtoževanje, iskanje … Začela sem pisati dnevnik, v skrivni pisavi. Izmislila sem si črke, nekaj grabljastega, a na platnico sem napisala, katere grabljice nadomeščajo katero črko, tako da so vsi takoj znali vse prebrati. Tako se je končalo pisanje dnevnika. Potem pa sem pisala pesmice, ki so se rimale, pa ni šlo. Nisem imela besednega zaklada. Niso mi brali, imela sem le par knjig, preden sem šla v šolo. Spomnim se jih: Kitajske pravljice, Andersenove pravljice, Muco Copatarico in Jurija Murija. Aha, Martina Krpana sem tudi imela. Premalo. Še zdaj sem bosa.

Študirali ste slovenščino in primerjalno književnost. Že zelo zgodaj ste pisali pesmi in potem objavili kakih 10 pesniških zbirk. Zdi se, da se vaša poezija pomika od izrazito hermetične, modernistične v smer vedno jasnejših sporočil. Dane Zajc je v spremni besedi k vaši zbirki *Dračje in korenine* zapisal: »Ifigenija /…/ zavestno noče prestopiti temne črte do tistih, ki jim bere pesmi. Kakor da je njena samotnost posebna dragocenost. /…/ Mogoče so njene pesmi bolj obramba kot razkrivanje tistega, kar je. Bolj molk o sebi kot izpoved o sebi.« Če to drži – in meni se zdi, da drži –, se odpira vprašanje, ali ni poezija razpiranje svojega (ranjenega) sveta in svojega zrenja zunanjega sveta in zazrtosti v onkraj? In če je, zakaj tako nejasna govorica, ki skrivnost poetičnega sveta bolj zastira kot odstira?

Zahtevno vprašanje. Dane Zajc je to napisal leta 1995. Drži, da gre za nekakšno obrambo, saj v pesem, med besede, skrijem marsikaj, komaj ozko režo pustim razprto, ker so bolečine ali rane prežgoče za prozno ubesedovanje. Pesmi so morda hermetične, a to bolj zato, ker skušam biti kratka in jedrnata, ne pa zato, ker bi hotela kar koli skrivati. In prav imate, vedno bolj postajam jasna, ker je tako življenje preprostejše. Zakaj bi se zavijala v vijoličasto ogrinjalo žalosti in resnobe? Rada sem lahkotna. Rada bi znala pisati popevke. Rada bi znala napisati komedijo. Ali vsaj kak vic.

Se vam zdi, da klasična triada: *pulchrum – verum – bonum* (kalokagatija) v umetnosti 20. oz. 21. stoletja nima več kaj iskati? Ali drugače, je umetnosti prepovedano kakor koli tudi vzgajati?

Ne spomnim se, segate predaleč nazaj. Zdi se mi, da sem druga ženska,

Nič nisi, če ne znaš sobivati z drugim človekom. Samo to si, kar se vzpostavi v odnosu z drugim.

da na prvi del vprašanja ne morem odgovoriti. Vzgajanje? Koga pa naj vzgajam?! Kako naj si domišljam, da kar koli znam ali zmorem bolje kot kdor koli drug?! Bolj se nagibam k prispodobi – k poskusu, da bi nakazala nekaj z drugimi besedami, kakor je bilo že nakazano. Recimo: imam močno podobo: grem s kolegi v hribe, pridemo do jezera in oni hočejo plavati. Hočejo, da jaz povem, ali je voda dovolj topla. Pomočim prst, rečem, da je v redu. Ne, pojdi noter, da vidimo, mi rečejo. Zaplavam. Pridem ven, malo se tresem. V redu je, osvežujoče, rečem. Ne, prehitro si prišla ven, mi rečejo. Pa zaplavam še enkrat. Plavam in zmrznem. Ko ne pridem, zmrznjena, iz vode, se oglasi najpametnejši: Sem vam rekel, da je voda premrzla. Ta način prispodobe mi je všeč. Je poučna, a učim samó sámo sebe.

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

V pesmi *Raje P kot N* ste zapisali: *//V// peklu vreščiš / si nateguješ / kosti grešiš / preklinjaš se za pete / obešaš od svojega / jezika režeš po drugih / udrihaš / po mili volji / v nebesih pa ne*. Zakaj raje v peklu kot v raju?

Pekel in nebesa si zelo slikovito predstavljam. Zagledana sem v Hieronymusa Boscha. Če bi opremljala stanovanje, bi si dala njegove podobe od stropa do tal in po stropu in po tleh. Zelo rada imam tudi iluminacije v starih rokopisih. Tam je raj tisto, kar najlepšega zmore ustvariti človek. Majcena kitica trte, majcena vrtnica, ljubka Eva, smešno nedolžen Adam … to me čisto prevzame. Pekel pa me bolj zanima, ker se lažje poistovetim s strašnimi zgodbami, jih bolje poznam. So mi bolj domače. Če bi izbirala, bi šla malo v pekel in malo v nebesa, pogledat, na potovanje, to bi bilo čisto življenjsko, ko pa bi zares umrla, bi splahnela nekje v zaobzorju. A kaj bi človek izbiral! Na izbiro so same malenkosti in nepomembnosti, zato da se počutimo pomembne.

V pesmi *Ženska* pa pravite: *Kako naj ga do kosti / … kako naj ga na drobno / … kako naj ga sovražno z očmi / … zrcalce zrcalce na steni / povej / če me pa poljublja*. Pesem zveni kot nekakšen manifest feminističnega sovraštva do moških – bolj kot le osebna izpoved nekega trenutnega občutja.

Pa res ne sovraštva! Tudi ko sem jezna, ga ljubim, to je sporočilo te pesmi. Imam še eno tako: *Kaj je v kamnu, da nad njim ne obupam*. Ko besniš, si pravzaprav nezadovoljen s sabo, ker dopustiš, da se zakoličiš v nekaj, kar ti ni pogodu. Imam še eno rešitev: ko je tako hudo, si ostrižem lase, pa rečem: bolje lase kot vrat. Ker je od vsega slabega vendarle močnejše upanje in volja do preživetja (ne rečem – nuja!). Ko sem se poročila, sem se spraševala o novi vlogi. Drugače sem si predstavljala. Nisem še prenehala

Rodovitnost v narekovajih ima mnogo pomenov, a prvinska je seveda rodnost, sposobnost razmnoževanja. Lažje je oploditi jajčece kakor doktorirati, a težje je imeti otroka kakor kariero.

misliti, da sem intelektualka, ker sem študirala! Nič nisi, če ne znaš sobivati z drugim človekom. Samo to si, kar se vzpostavi v odnosu z drugim. In drugimi. Tudi za tabo ostane samo to, kar je bilo dograjeno med ljudmi, ki se te spominjajo. Jaz pa sem prišla v London, se poročila z novinarjem, bila sem diplomirana komparativistka, to je bilo pač nekaj! Ne, nič ni bilo. Nisem znala angleško. Začela sem s pomivanjem posode, stranišč, prodajanjem na odprti tržnici. Potem sem šla v neko šolo in se mučila z lončarstvom, hotela sem zaslužiti za svoj kruh. A moj ljubi mož je velikokrat rekel – popolnoma dobrohotno: ne zaslužiš niti za pogled skozi okno. To je bila realnost. Tu se je končal moj »feminizem«.

Francoski duhovnik Jean Vanier, ustanovitelj gibanja Barka, ki skrbi za duševno prizadete otroke, je izjavil: »Osnovno vprašanje sodobne Evrope oz. zahodnega sveta vidim v (ne)rodovitnosti. Pa ne le v fizični, ampak tudi v drugačni, umetniški, znanstveni …« Kako to, da se močna feministična gibanja danes tako otepajo tiste prve, biološke rodovitnosti, zdi se, da jo celo sovražijo – posledica česar je demografska zima v zahodnem svetu. Silna pa je rodovitnost žensk na drugih področjih. Zakaj torej stran od primarne, biološke rodovitnosti?

Sprašujete žensko, ki nima otrok. Lahko vam ne odgovorim, seveda, a vaše vprašanje je pomembno. Očitano mi je bilo, da nisem izpolnjena ženska, ker nisem izkusila materinstva. Izkusila pa sem splav. Tudi ženske, ki ne porivajo vozičkov pred sabo, so še vedno ženske. In mnoge brezotročnice so čudovite tete, varuške, zaščitnice otrok drugih. Včasih se medicinske sestre in učiteljice niso smele poročiti, da ne bi imele otrok – če bi imele svoje otroke, ne bi bile dovolj »materinske« do pacientov ali učencev. In kako je bilo potem težko nezakonskim otrokom! In kako je bilo z otroki nun? V starem samostanu na Škotskem so imeli za zidom skrito pokopališče splavljenih otrok. Na Japonskem pa imajo pokopališče za nerojene in umrle otroke, ki ga vestno obiskujejo in krasijo.

Rodovitnost v narekovajih ima mnogo pomenov, a prvinska je seveda rodnost, sposobnost razmnoževanja. Lažje je oploditi jajčece kakor doktorirati, a težje je imeti otroka kakor kariero. Seveda enako velja za moške. In za vse nas, ki se ne razmnožujemo. Bili so časi, ko sem zelo želela imeti otroka, bili pa so tudi časi, ko sem rekla, da imam veliko srečo, da otrok nimam. Ko so ženske rojevale vsako leto, so se najbrž bale nosečnosti. Vsakič so tvegale življenje, mnoge so umrle na porodu. Zdaj je nosečnost lahko čudovito obdobje. Vsaj tukaj, v »razvitem« svetu – ki pa je ena manjših krpic sveta glede na celoto! A za žensko, ki ne ve, kaj bo dala otroku v usta, je lahko nosečnost

prava agonija. Pa ne le za žensko, ne mislim, da moški niso »noseči«. Če imajo kaj vesti, čutijo z žensko, ki nosi njihovega otroka – bi rekla. In strašno mi je pri srcu, ko pomislim na otroke, ki so se rodili ženskam, ki so bile posiljene, na otroke, ki niso bili zaželeni. Najbolj sem srečna, ko sem v družbi čudovitih otrok – in večina je čudovita! Strašno pa mi je, ko pridem v družino, ki je na videz čudovita, otroci pa so prestrašeni, živčni, nesproščeni, jokajo na balkonih, zaprti so pod stopnišča, tudi pretepeni, politi s kropom.

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Ne sprašujte me več tega, preveč boli.

Ob koncu sedemdesetih let ste se umaknili iz vsaj po mojem mnenju kulturno in duhovno zelo zatohlega slovenskega prostora, ki ga je zaznamoval še zadnji veliki zamah komunistične ideologije in prakse. Znašli ste se v Londonu, v angleškem jezikovnem okolju in se, vsaj kar se pisanja poezije tiče, iz slovenščine nekoliko umaknili. Bolj ste se posvetili likovni umetnosti, kiparstvu oz. umetnemu lončarstvu. Zapisali ste: »Želim biti ženska po slovensko, lončarka po slovensko …« Kako je prišlo do tega?

Po diplomi, 1978, sem šla za Veseljkom Simonovićem, ki je dobil službo na slovenski sekciji BBC-ja. Nisem šla stran od nobene zatohle srenje, saj nisem niti vedela, da je zatohla, ker nisem poznala nobene nezatohlosti. V Londonu sem se družila z izseljenci, v glavnem z ljudmi, ki jim je uspelo uiti s Koroške leta 1945–1947 proti zahodu (namesto nazaj na jug). Od njih sem izvedela, kako krčevito zaprt je bil komunistični režim. Vitomil Zupan mi je med letoma 1973 in 1978 iz dneva v dan pripovedoval o zaporih in ubojih – a bila sem premlada, nisem si mogla predstavljati, da je bilo vse res, kar mi je govoril, da med nami, mimo Maksimarketa, po Titovi, po parkih, na univerzah v profesorskih kabinetih, na direktorskih mestih živijo ljudje, ki so po vojni zmogli stopiti preko trupel, da so prišli do moči. V Londonu sem izvedela, kdo živi v vilah izseljencev ali obsojencev. Srečala sem pravnico, ki je zbežala, ker je bila vdova nekoga, ki je bil ubit, ker je znal jezike, in srečala sem zdravnico, ki je prišla iz nemškega taborišča, a so jo izgnali, da so lahko ostali v njeni hiši.

Na kratko: ne, nisem odšla zavestno iz kakega protesta, odnesel me je Amor. Ko pa sem bila v Londonu, sem se pač zavedala, da s slovenščino ne bom daleč prišla. Lončarstvo me je zanimalo, šla sem študirat. A tudi kot lončarka sem bila prepoznana kot tujka. To me je zelo čudilo. Ne gre le za jezik – z vsemi načini izražanja izražaš tudi nacionalno identiteto, konec koncev so jezik vsa izrazna sredstva.

***Vendar peti on ne jenja*. In kmalu ste začeli pisati polliterarna besedila, eseje, nekakšno mešanico dnevnika in potopisa, in ste jih objavljali kot *Sprotnosti* v *Novi reviji* in pozneje v knjigah *Navzven navznoter*, *Konci in kraji* in *V primežu srca*. Kaj vas je navedlo k ponovnemu pisanju? In, zakaj ne v angleščini?**

Sem pa prebivalka krščanskega sveta in zagovarjam krščansko ljubezen do drugega, samaritanstvo.

Pisati za *Novo revijo* je bilo v tistih časih (v osemdesetih in devetdesetih letih) imenitno, to je bila vrhunska revija. Bilo mi je v čast, da sem bila povabljena k sodelovanju. Takrat še ni bilo interneta in vsega tega. Ko je kdo pisal iz tujine, je pisal o nekem drugem svetu. To se mi je zdelo smiselno.

V angleščini? Kako neki?! Še slovensko komaj znam. V angleščini sem napisala samo eno pesem.

Ko hodite po svetu – *ko brez miru okrog divjam* –, vsepovsod opažate gore trpljenja, krivic in to opisujete v svojih esejih. Od kod ta občutljivost za trpljenje, za socialno razslojenost, za absurde sveta ...?

Odzivnost z občutkom nemoči – to je najpogostejši začetek pisanja. Povedati – meni odleže, nekdo bo pa morda kaj storil.

Znano je, da je Udba nekatere sodelavce BBC-ja uspela pridobiti za sodelovanje in ovajanje Slovencev, živečih v Londonu. Kako sta se z možem Veseljkom, ki je tudi delal na BBC-ju, spopadala s to nadlogo?

To je bila nadloga, ki sem se je jaz manj zavedala kakor Veseljko. Rekel je: »Tja ne bova hodila.« Šlo je za jugoslovansko veleposlaništvo, kjer so prirejali razstave (tudi slovenskih umetnikov) pa pojedine za 29. november, prvi maj, dan žena ... dan mladosti ... Šla sem samo enkrat, na razstavo Jane Vizjak. On nikoli. A Veseljko je bil zadržan tudi do Veleposlaništva Republike Slovenije. Ravnal se je po BBC-ijevem načelu neuvrščenosti. Tam je bil novinar BBC World Service, v službi Zunanjega ministrstva, a kot »civil servant« ni smel biti politično aktiven. To se nama je obema zdelo zelo prav.

Najin profesor Dušan Pirjevec je tik pred smrtjo napisal esej *Vprašanje o bogu*, ki je izšel kot spremna beseda k *Bratom Karamazovim*. V njem se loteva vprašanja vere, boga, nesmrtnosti, ki ga je očitno zelo vznemirjalo. Morda tudi zaradi slutnje bližajoče se smrti. V eseju se veliko ustavi pri starcu Zosimi in njegovih besedah, s katerimi odgovarja dvomljivki Hohlakovi, ki bi želela dokaz za Boga: »... dokazati ni mogoče ničesar, prepriča pa se človek lahko. /.../ S skušnjo dejavne ljubezni. /.../ V enaki meri, kakor boste napredovali v ljubezni, se boste tudi prepričevali o božjem bitju in o nesmrtnosti svoje duše. Če pa dosežete v ljubezni do bližnjega popolno samozatajevanje, tedaj boste nedvomno dobili vero in noben dvom vam ne bo mogel več prodreti v dušo. To je preskušeno, to je zanesljivo.« To navajam zato, da bi tudi v najin pogovor uvedel vprašanje o veri. To se mi zdi tem bolj upravičeno, ker je *Zvon* bolj

ali manj revija krščanskih izobražencev. V svojih esejih ne govorite prav veliko o svetu vere, Cerkve in Boga. Kolikor pa, z veliko distanco in kritičnostjo. Sami zapišete: »Ne morem prestopiti predsodkov, ki jih imam glede plačevanja zvonjenja …«, pa tudi: »želim verjeti, da obstajajo dobri duhovniki. Hočem verjeti, da se v cerkvi lahko kdo pogreje, zbere misli, … spozna dobrodelnost, sočutje … Nočem misliti, da vse temelji na laži.«
Je po smrti samo repinc na grobu, veliki nič in je naše bitje in žitje igra slučaja?
Je naprezanje človeštva po transcendenci smešno kot želja črva, da bi zletel na Luno? Se da kar koli o tem spoznati in reči?

Bratov Karamazovih nisem brala, nisem zmogla, večkrat začela, a odložila. Hodila pa sem na tisti ciklus predavanj Dušana Pirjevca in se mnogočesa živo spominjam. Naključje je hotelo, da ravno zdaj berem Dostojevskega: Stepančnikovo – to mi gre lažje, to je povest, ki se čudovito naslanja na Cankarjevo *Pohujšanje*. Jaz nisem za filozofijo, za transcendenco … sem preveč preprosta, neizobražena. Sem pa prebivalka krščanskega sveta in zagovarjam krščansko ljubezen do drugega, samaritanstvo. Dalai Lama je rekel, da je edina vera, ki jo lahko res čutiš, vera tvojih najbližjih. Ne morem si misliti, da bi šla v kakšno eksotično sekto … Res želim verjeti, da dobro v Cerkvi prevladuje. In občudujem arhitekturo, poslikave, rokodelske umetnine … in čudovito petje … in pomirjujoč obred. Konec koncev poznam nekaj duhovnikov, ki so čudoviti. Res je, nisem bila vzgojena kot katoličanka, sem iz proletarske družine, ki pa seveda izhaja iz katoliške, in mi katolištvo ni tuje. Moje družine po očetu so vse močno verne. Dobro se razumem z vsemi. Veliko se pogovarjamo. Poučujejo me o bibličnih zgodbah – ki jih razumem kot čudovit izvir človeške modrosti. Ampak tisto, kar citirate o predsodkih, je pač moje spraševanje o tem, kaj vera je, kaj lahko sprejmem, česa ne morem. Ne zmorem preprosto verjeti. Gre za to, koliko se mi zdi nekaj verjetno, prepričana pa sem, da ni dokončne resnice, da ni popolnega razodetja. Tisto, kar se mi zdi neverjetno, pripisujem poetičnosti, prispodobi. Ne morem vsega jemati dobesedno. Glede tega bom razočarala bralce *Zvona*. Ampak ne zdi se mi narobe dvomiti in se nenehno spraševati. O čemer koli! Zavidam ljudem, ki lahko nekaj popolnoma verjamejo. Sebe pa sprejemam kot umrljivo bitje, ki ne ve, kako je potem. Bojim se bolečine v bolezni, bojim se zapuščenosti, samega stanja mrtvosti pa ne. Vsi, ki so mi umrli, so imeli lep, sproščen obraz. Moj mož je po mesecu v komi tik pred smrtjo izrekel popolnoma čisto misel.

Ste že eno leto predsednica slovenskega PEN-a. Kako bi predstavili njegovo poslanstvo v sodobnem svetu in še posebej v slovenskem prostoru? Kaj bo v fokusu letošnjih Blejskih srečanj?

V PEN pa verjamem, ne boste verjeli! Dokler ne bo miru na svetu, PEN ne sme prenehati obstajati. Gre za opozarjanje na kršenje temeljnih človekovih pravic, za pravico do izražanja in samoodločbe (v nacionalnem in individualnem smislu), gre za posredovanje med pisatelji iz sprtih držav, ker pisatelji lahko vplivajo – morajo poskušati vplivati na politike, ki krojijo svet. Gre celo za lipicance in za človeško ribico! Gre za vodo in zrak. Gre za besedo. Gre za jezike majhnih narodov. Sedem tisoč jezikov je treba ohraniti pri življenju! PEN ima različne odbore: Pisatelji za mir, Odbor za jezike in prevajanje, Mira – ženski odbor … V PEN verjamem, sicer ne bi prevzela grozno težkega dela. Blejsko srečanje je letos že petdeseto! Potekalo bo med 17. in 21. aprilom. Prišla bo Nobelova nagrajenka za mir dr. Shirin Ebadi, ki bo tudi gostja Celjske Mohorjeve. 17. aprila ob 16. uri bo nastopala v kavarni Union v Ljubljani.

Ob letošnji podelitvi Prešernovih nagrad je bilo kar precej razburjenja. Provokativni izdelki dveh umetnic, Simone Semenič in Maje Smrekar, sta doživeli silovit odziv in celo proteste, češ da žalita čustva Slovencev, ena domoljubje, druga da sramoti družino. Kot hudičev advokat bi rekel: umetnici sta provocirali in dobili ustrezen odgovor. Če drezaš komu v oko, se bo silovito odzval. Torej se nimata kaj pritoževati. Če razumevanje njunih umetnin ni bilo ustrezno, bi morali vsaj nakazati, o čem v resnici govori njuna muza, namesto da sta razumeli reakcije javnosti kot napad na umetnost. Kako bi to komentirali?

Ne strinjam se z vami. Spet vas bom razočarala. Dvojni protesti so se dogodili: proti umetnikom in proti protestnikom. Jaz sem proti nizkotnemu blatenju umetnosti, kar vsepočez. Vsak pa lahko delo posameznih umetnikov drugače interpretira. Fotografije Smrekarjeve razumem kot estetski prikaz razmerja med človekom in živaljo – kjer sta žival in človek enako lepa. Volk ni samo zver. A volk je zver po naravi. Zverinski človek pa je hujši od zveri in v sebi nima trohice človečnosti, ki naj bi mu bila po naravi dana. In ženska ni samo muza. V fotografiji Semeničeve sem videla umetničin komentar, da rojeva novega otroka in se sprašuje, v kakšen svet ga bo rodila. Zastava je simbol države, to je res, a tudi Slovenke rojevajo v Sloveniji, ne na Marsu! Slovenija ni raj na zemlji, a otroci se rojevajo in moramo jih imeti radi – tukaj in zdaj in vsak hip in za nazaj. Dramatika Semeničeve je oster komentar sodobne družbe. Cankarjeva dramatika je bila popljuvana, celo Prešernov spomenik na Tromostovju je bil popljuvan. Jaz ne bi pljuvala po nobenem pločniku. Če moram pljuniti, pljunem v grmovje, kjer je moj pljunek gnoj za nov plevel.

Spoštovana gospa Ifigenija, hvala za iskrene odgovore. Mislim, da bodo vaše misli in zgodbe bralce *Zvona* zelo nagovorile in obogatile, saj so »iz srca kali pognale«. Želim vam veliko uspeha pri vodstvu PEN-a in etičnega naboja pri opozarjanju na kršenje temeljnih človekovih pravic. Ter seveda zadovoljstva pri besednem in likovnem ustvarjanju, pri zaziranju v Lepoto in njenem odsevanju.

Shirin Ebadi

Nobelova nagrajenka za mir

Shirin Ebadi, rojena leta 1947 v Hamadanu v Iranu, je zaradi neustrašnega zagovarjanja človekovih pravic in za svoj prispevek k demokratizaciji Irana kot prva muslimanka leta 2003 prejela Nobelovo nagrado za mir.

Ebadijeva je odraščala v ljubeči, intelektualni iranski družini, starši so jo vzgajali enakopravno kot njene brate. In tako je tudi sama postala samozavestna mlada pravnica. Še pod režimom šaha je pri rosnih 23 letih postala sodnica, kot prva ženska celo predsedujoča vrhovnemu sodišču. Bila je zelo družbeno kritična in se je zavedala socialnih krivic, ki so se dogajale, zato je podprla islamsko revolucijo. Ta pa ji je po zmagi 1979 odvzela temeljne pravice. Pogumno se je postavila po robu. Ni zapustila domovine in je v njej, kljub strogi teokraciji, zarisala svojo poklicno in politično sled. Na vsakem koraku se je srečevala s spolno diskriminacijo in državnim nasiljem, država ji je nekajkrat stregla po življenju. Pozneje je odprla zasebno odvetniško pisarno, odtlej se posveča zaščiti pravic žensk in otrok v tej konservativni muslimanski državi. Sprejemala je težke primere, se lotila študija šeriatskega prava in pomagala svojim strankam večinoma brezplačno. Leta 1997 je igrala ključno vlogo pri izvolitvi Muhameda Hatamija na položaj predsednika države. Leto pozneje je sodelovala pri razkritju umorov disidentov s strani iranskih tajnih služb. Zaradi boja proti vladajočemu režimu so jo leta 2000 aretirali in obsodili na osemnajst mesecev pogojne kazni.

Iranske oblasti so leta 2008 zaprle urad Shirin Ebadi, ki si je prizadeval za odpravljanje nepravilnosti na področju človekovih pravic. Leta 2009 so aretirale številne njene sodelavce in njenega moža, Nobelovi nagrajenki pa zasegle spominsko plaketo in medaljo.

Shirin Ebadi od leta 2009 živi v izgnanstvu v Londonu. Je poročena in mati dveh hčera, veliko je predavala tudi v tujini. Poudarja, da islamska vera ni nezdružljiva s človekovimi pravicami. Izreka se proti vsakršni tuji intervenciji v Iranu. Kot sodobna Šeherezada zaupa v moč besede in v spoštovanje načel ter izročil.

Njena knjiga *Iran se prebuja*, ki je v slovenskem prevodu Veselke Šorli Puc leta 2008 izšla pri Celjski Mohorjevi družbi, ne govori le o njeni življenjski usodi, prinaša še vrsto spoznanj o Iranu, o odnosu te dežele do ostalega islamskega sveta in do zahodne kulture ter oriše, kako se je Iran počasi in neopazno spreminjal.

Shirin Ebadi

Dokler ne bomo svobodni

Prevedla Vera Lamut

1. poglavje

Ustrahovanje

Zgodba Irana je zgodba mojega življenja. Včasih se sprašujem, zakaj sem tako navezana na svojo domovino, zakaj mi je obris gorovja Alborz nad Teheranom tako domač in dragocen kot obraz moje hčerke in zakaj do svojega naroda čutim dolžnost, ki je močnejša od vsega drugega. Spominjam se, kako je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja toliko mojih prijateljev in sorodnikov začelo zapuščati državo, ker so jim bombe v času vojne z Irakom in nadzorne točke moralne policije, ki jih je vzpostavila še nova islamska vlada, jemale pogum. Sicer nisem obsojala nikogar, ki je želel oditi, toda nisem mogla razumeti te želje. Ali človek odide iz mesta, kjer so se rodili njegovi otroci? Ali zapusti drevesa, ki jih je vsako leto posadil na vrtu, še preden rodijo granatna jabolka, orehe in dišeče sadje?

Zame je bilo to nepredstavljivo. Ko sem prišla na vrhovno sodišče in so mi novi revolucionarni oblastniki povedali, da ženske ne morejo več biti sodnice, sem ostala. Ostala sem, ko so me oblastniki degradirali v administratorko na istem sodišču, ki sem mu prej predsedovala kot sodnica. Zatisnila sem si ušesa, ko so revolucionarji, ki so prevzeli pravosodje, v moji prisotnosti govorili, kako so ženske muhaste in neodločne ter neprimerne za delitev pravice, kar bo zdaj delo moških. Ostala sem, ko so iraška vojna letala do tal zbombardirala hiše v naši ulici. Ostala sem, ko so novi oblastniki rekli, da islam zahteva nasilno pravo in dovoljuje, da mlade moške in ženske usmrčujejo na strehah in jih obešajo z gradbenih žerjavov zaradi njihovih političnih prepričanj, njihova trupla pa mečejo v skupinske grobove.

Prav tako kot nisem zapustila Irana, tudi nisem zapustila islama. Če bi vsi spakirali kovčke in se vkrcali na letala, kaj bi ostalo od naše države? Če bi sklonili glave in mirno ostali doma ter jim dovolili, da pravijo, da islam dovoljuje umore pisateljev in usmrčevanje najstnikov, kaj bi ostalo od naše vere?

Odlomek iz knjige *Until We Are Free* (*Dokler ne bomo svobodni*) avtorice Shirin Ebadi.
Copyright © 2016 by Shirin Ebadi. Vse pravice pridržane.

Prijateljem, ki so se izselili, sem pisala dolga pisma na tankem, prosojnem papirju, ki smo ga v tistih časih uporabljali za letalsko pošto, in jim pripovedovala, da mi še uspeva živeti. Sredi osemdesetih let sem v celoti nehala delati in se obrnila navznoter ter se odklopila od brutalne politike novega režima. Kljub bombam in moralnostnim nadzornim točkam sva z možem vzgojila najini dve deklici, ki sta s kitkami hodili v šolo in se učili brati. Vsak večer smo skupaj sedli za mizo. Moj mož Džavad je še naprej delal kot inženir, jaz pa sem vzgajala deklici in razmišljala, kako bi se našla na novo, zdaj ko je pravosodje postalo domena moških.

V začetku devetdesetih let, ko se je vojna končala, sta bili deklici že starejši in me nista več toliko potrebovali. Kratek čas sem poskusila delovati na področju družinskega prava, toda hitro sem videla, da sodišča pod vladavino Islamske republike delujejo zelo drugače, kot so pod šahovo vladavino. Oblastniki so dovolili ženskam, da delajo kot pravnice, toda sistem in vsi njegovi novi postopki so delovali tako slabo, da zadeve sploh ni bilo mogoče obravnavati. Večkrat sem imela težave že pri tem, ko sem želela vpogledati v spis. Ko je sodni uradnik videl, da mu ne bom dala »napitnine«, da poišče spis (v podkupljivih državah obstaja neskončno število olepševalnih besed za podkupnino), je rekel: »Oprostite, spisa ni. Pridite ponovno jutri.« Naslednji dan sem spet prišla in rekel je: »Oprostite, nisem imel časa, da bi poiskal vaš spis.« Tretji ali četrti dan, ko je že vedel, da ne bom nehala prihajati, mi je končno dal spis. Toda ker nisem bila pripravljena plačati podkupnine, sem izgubila dva ali tri dni dela.

Dosti hujše je bilo na sodiščih. Tam je oseba, ki je bila pripravljena plačati več, imela prav; pravica se je kupovala, ni se zanjo borilo ali se o njej pošteno odločalo. Na koncu sem v znak protesta pred svojo pravno pisarno obesila velik napis: »Zaradi trenutnih negostoljubnih okoliščin na sodišču ne bom več sprejemala strank in lahko samo dajem pravne nasvete.« Takrat se mi ni zdelo, da je to nekaj posebno tveganega. Skušala sem samo biti poštena glede pravnega ozračja v državi, ne pa zavestno kljubovati državi. Toda danes vem, in tega sem se sčasoma naučila, da je lahko mirna nepokorščina močno kljubovalno dejanje. Sčasoma so pot do mene našli ljudje, ki si niso mogli privoščiti, da bi najeli odvetnika – pogosto taki, ki so bili obtoženi političnih kaznivih dejanj.

Stanje kazenskega prava je bilo posebno skrb vzbujajoče po revoluciji leta 1979. Islamska republika je sekularen kazenski zakonik, po katerem se je Iran ravnal pod šahom, zamenjala s sistemom islamskega prava, ki temelji na šeriatu, islamskem pravu iz 7. stoletja. Še vedno se živo spominjam primera, ki mi je pokazal vso disfunkcionalnost in krutost sistema.

Prijateljica Šahla Šerkat, glavna feministična urednica in založnica v državi, me je poklicala in prosila, ali bi lahko svetovala družini enajstletne deklice Lejle. Nekega dne je Lejla nabirala rožice na hribih v okolici svoje vasi, ko so se priplazili trije moški in jo napadli. Posilili so jo, jo večkrat udarili po glavi in jo nato vrgli z bližnje skale, da je

umrla. Krajevna policija je može aretirala. Eden se je skrivnostno obesil v zaporu, druga dva pa je sodišče obsodilo za posilstvo in umor. Ker so zakoni v tistem času bolj cenili življenje moškega, obsojenega za umor, kot deklice, ki je bila posiljena in vržena s skale, je bila Lejlina družina odgovorna, da plača za njuni usmrtitvi. Družina ni mogla priskrbeti denarja in moža sta bila izpuščena. Islamska republika je trdila, da ti zakoni temeljijo na načelih krvnine in islamskega šeriata, toda po mojem mnenju niso bili le krivični, ampak je šlo za popačenje pravih islamskih pravnih načel.

Ko je Lejlina družina skušala doseči pravico preko sodišč, je obubožala. Njena mati je navadno vsak dan sedela pred sodiščem v belem žalnem oblačilu in tiho držala transparent, ki je opisoval, kaj se je zgodilo njeni hčerki. Kot sem podrobneje opisala v svoji knjigi *Iran se prebuja*, sem sprejela njihovo zadevo. Sicer mi ni uspelo zagotoviti pravične rešitve, toda njihova preizkušnja je oblikovala pravni odziv, kakršni so postali moja druga kariera. Čeprav me je sodnik v Lejlinem primeru obtožil, da v svojih argumentih kršim islam, sem črpala iz islamskega prava in islamskih načel, ko sem izpodbijala njegovo sodbo. Odkrila sem, da mnogi sodniki v Islamski republiki le slabo ali sploh ne razumejo islamskih pravnih načel in da se tudi mnogim iranskim ženskam niti ne sanja, kako nezaslišano jih pravo zapostavlja. Šele ko jih je življenje zapletlo v kakšno temno prelomnico – ločitev, smrt otroka, boj zaradi dediščine –, so ugotovile, kako slab pravni položaj imajo pred zakonom.

Iz Lejline zadeve sem naredila demonstracijski primer, o njem sem pisala članke in javno govorila, obširno poročanje v iranskem tisku pa je kmalu izzvalo javni protest. V nekem članku sem opisala, kako kazenski zakonik v zvezi s krvnino pravi, da moški, ki utrpi poškodbo testisov, prejme odškodnino, ki je enaka odškodnini za življenje ženske. Vprašanje sem postavila takole: Če žensko z doktoratom povozi avto in umre, nepismen nasilnež pa si poškoduje testis v pretepu, je vrednost življenja te ženske in nasilneževega testisa enaka. Ali Islamska republika, sem napisala, tako gleda na svoje ženske?

Prvič po revoluciji je vprašanje ženske enakosti pred zakonom prišlo pod žaromete javnosti. Tedaj sem videla, kako razumevajoča je iranska družba do take krivičnosti in kako močno je lahko javno ogorčenje; predvsem pa so morali oblastniki postati pozorni. Tedaj sem začela smer delovanja, ki ji sledim do danes, da namreč iščem pravičnost v pravu tako, da zagovarjam pravice najbolj ranljivih – žensk, otrok, disidentov in manjšin – in se zavzemam za spremembe zakonov na bojišču javnega čustvovanja.

Islamska republika ima neskončno število pomanjkljivosti. Absolutno oblast daje neizvoljenemu najvišjemu voditelju, šikanira duhovnike, ki razmišljajo samostojno in oporekajo verski podlagi njene stroge islamske vladavine, in vodi politiko, ki je ideološko radikalna in oddaljena od nacionalnih interesov iranskih ljudi. Toda kot vsak režim, ki hoče ohraniti svojo oblast, je ob nekaterih priložnostih pokazala občutljivost za obsojanje mednarodne skupnosti in za grozeče nezadovoljstvo svojih

lastnih državljanov. Gre za sistem, ki ga imamo, in posebno v letih neposredno pred letom 2000 in po njem je prišlo do nekaj obotavljajočih se sprememb nekaterih najbolj nečloveških zakonov in ravnanj kot odziv na delovanje mene ter mnogih kolegov in kolegic na področju človekovih pravic in ženskega gibanja. Ta pot se je zdela edina možna, če nismo hoteli spakirati in oditi. Čeprav so se v tem obdobju Iranci začeli množično izseljevati, smo tako tisti, ki so odšli, kot tisti, ki so ostali, ohranili silovit ponos na iranski narod. Vladali so nam samodržci, kralji in zdaj duhovniki; naša zgodovina sega tisočletja nazaj, vse do Kira Velikega, perzijskega kralja, ki je zapisal prvo deklaracijo o človekovih pravicah na glinast valj. Sebe sem videla kot dedinjo te zgodovine, velikega izročila epske perzijske poezije, ki sem jo vsak večer pred spanjem brala svojima deklicama. Kot večina Irancev sem bila grenko razočarana nad iransko sedanjostjo prav zaradi ljubezni in občudovanja, ki ju čutim za njegovo preteklost.

Oktobra 2003 sem prejela Nobelovo nagrado za mir za svoje prizadevanje za demokracijo in človekove pravice. Človek bi mislil, da bo to pospešilo moje delo v Iranu in mi pridobilo vsaj nekaj nejevoljnega spoštovanja, vendar sem zato doživljala še več pritiska in temeljitih preiskav oblastnikov. Iranska država je storila vse, kar je mogla, da bi zadržala novico o moji nagradi, državnim radijskim in televizijskim postajam je prepovedala, da bi jo sploh omenile, in na novice o meni so uvedli še strožji embargo. Ko je neki reporter vprašal predsednika Mohameda Khatamija, reformista, ki je bil takrat na oblasti, zakaj mi ni čestital, je ta odvrnil: »To ni tako pomembna nagrada. Samo Nobelova nagrada za literaturo res kaj velja.«

Toda kot vedno v Iranu obstajajo poti, kako obideš uradno cenzuro. Novica, ki je pomembna, vedno najde pot do tistih, ki jo morajo izvedeti. Povabila sem kurdsko glasbeno skupino, da je igrala na prireditvi ob podelitvi Nobelove nagrade. Iranski režim je dolga leta diskriminiral kurdsko manjšino. Kurdom je odrekal pravico, da študirajo v lastnem jeziku in da v javnosti izražajo svojo kurdsko identiteto. Iranski Kurdi po vsej deželi so po satelitski televiziji gledali predstavo te kurdske skupine in jokali od ponosa. Bilo je majhno dejanje, toda simbolično, in med iranskimi Kurdi se je razširila govorica, da moram biti kurdskega izvora. Medtem kot je iranska vlada skušala ignorirati mojo Nobelovo nagrado – ki je končno priznala delo borcev za človekove pravice, ki skušajo mirno od znotraj narediti državo bolj zmerno –, smo prišli v dobo, ko satelitska televizija in digitalni mediji pomenijo, da ni več mogoče držati celega naroda v temi.

Tudi drugi so opazili nagrado, zlasti iranske ženske, ki so že dolgo delale za enakopravnost in priznanje žensk; v odločitvi odbora za Nobelovo nagrado so videle globalno podporo svojega boja in zavest o njem. Rektorica ženske univerze Alzahra, Zahra Rahnavard, me je povabila, da javno predavam o pravnem položaju žensk. Rahnavardova, prva ženska na čelu univerze po islamski revoluciji, je bila ugledna znanstvenica in aktivistka. Svet jo je spoznal leta 2009, ko se je pojavila

na naslovnicah časopisov kot žena Mira Hoseina Musavija, opozicijskega voditelja Zelenega gibanja. Tistega dne v letu 2003 me je Rahnavardova pozdravila v veliki predavalnici na kampusu, stavbi iz rumene opeke, obdani z zelenimi tratami, kjer so mlade ženske sedele pod platanami in brale. Na stotine študentk je čakalo v vrsti na vstop, čeprav je bila predavalnica že čisto polna in je v njej vse brenčalo od vznemirjenja. Pogovarjale smo se, kam naj postavimo govorniški pult, ko so se vrata v ozadju predavalnice odprla in v dvorano je vdrla tolpa okoli trideset žensk, pokritih s črnimi čadorji, ki so jezno kričale.

»Če bo Ebadijeva danes tukaj predavala, boste jutri povabile Georgea Busha!« so kričale ter se prerivale proti odru, pred katerim sva stali z Rahnavardovo. Očitno niso bile študentke, temveč vigilantke, ki jih je podpirala država. »To predavanje je odpovedano!« so kričale. Študentke, ki so sedele spredaj, so vstale in stopile proti meni ter tako naredile varnostni obroč. Rahnavardova je stopila nekaj korakov naprej z jeznim izrazom na obrazu.

»To predavanje poteka z uradnim dovoljenjem univerze. Nimate ga pravice motiti,« je rekla. »Vse morate takoj oditi.«

Ena od žensk iz tolpe je skočila naprej in zgrabila čador Rahnavardove. »Sploh ne zaslužiš imeti ta čador na glavi,« je rekla in nasilno potegnila za tkanino, ki je bila pripeta na plašč, ki ga je Rahnavardova nosila spodaj. Preostale pomagačke so planile naprej. Mala skupina študentk, ki so okoli mene naredile krog, se je začela pomikati proti ozadju predavalnice. »Gospa Ebadi,« so me rotile, »moramo vas spraviti ven od tukaj – pojdite z nami.« Rektorico in mene so spravile skozi ena od zadnjih vrat in po dolgem hodniku. Peljale so nas v majhno učilnico, zaprle vrata in jih zastavile s stoli in mizami. Kmalu smo zaslišale kričanje in tekanje, klice »Tukaj so, skrivajo se v tej sobi!« in nato pesti, ki so udarjale po vratih in jih skušale odpreti. Rahnavardova je po svojem mobilnem telefonu poklicala policijo.

»Prisilili so me, da sem naredila nekaj, za kar nikoli nisem hotela, da bi se zgodilo. Mislim, da policija ne bi smela stopiti na tla univerze, toda nimam druge izbire,« mi je rekla.

Policija je prišla in s silo odvedla žensko tolpo. Strinjale smo se, da je verjetno najvarneje predavanje odpovedati, in zahvalila sem se rektorici in njenim kolegicam za povabilo ter za prisebnost ob napadu. Toplo smo si stisnile roke in dva policista, ki sta počakala, sta me varno spravila s kampusa. Dogodek ni imel nobenega epiloga, oblasti niso nikogar aretirale in nikoli nismo točno ugotovile, kdo je poslal tiste ženske, da bi zmotile moje predavanje. Rahnavardova je zagrozila, da bo odstopila, če oblasti ne bodo našle in kazensko obtožile odgovornih. Toda to se nikoli ni zgodilo in po izvolitvi Mahmuda Ahmadinedžada je končno odstopila sama ali bila odpuščena – to nikoli ni bilo čisto jasno. Čeprav so razpravljanje o ženskih pravicah v Iranu vedno spremljale težave, se je to, kar se je zgodila tistega dne, zdelo začetek čisto nove vrste nadlegovanja in ustrahovanja.

Dr. Vita Žerjal Pavlin

Fanny Haussmann

Ob dvestoletnici rojstva prve slovenske pesnice

Z narodnim gibanjem po pomladi narodov leta 1848 se je slovenski javni prostor odprl tudi za ženske, med njimi za prve slovenske literarne ustvarjalke. 25. oktobra 1848 je bila tako v *Celjskih slovenskih novinah* objavljena pesem *Vojaka izhod* s podpisom Fanny Haussmann. To objavo je tudi kot spodbudo za nadaljnje žensko literarno ustvarjalnost že v novembrski številki *Slovenije* in kmalu zatem še v *Celjskih novinah* s pesmijo *Prvi slovenski pesnici Fani Hausman* navdušeno pozdravil Lovro Toman, poznejši mož prve slovenske pisateljice in prve skladateljice ter pesnice Josipine Turnograjske. Komu je torej pripadel sloves prve slovenske pesnice?

Fanny (s polnim imenom Franziska Maria Elisabeth) Haussmann se je rodila 15. aprila 1818 na družinski graščini Landskron v mestu Bruck an der Mur kot edinka Elise ter Josepha Ludwiga Haussmanna, ki je obogatel kot gospodarski pomočnik na graščinah, s poroko in posojili. Natančnejših podatkov o njenem odraščanju ni, vendar je zaradi njenega znanja angleščine in francoščine mogoče domnevati, da so ji starši omogočili široko izobrazbo.

Ko je bila stara dvanajst let, ji je umrla mati in okoli leta 1835 se je priselila v Dobrišo vas blizu Žalca, kjer je njen oče kupil graščino Novo Celje. Na njeno zanimanje za slovanske književnosti, ilirizem in morda tudi pisanje v slovenskem jeziku je verjetno vplival češki publicist Václav Jiří Dunder, ki je bil v letih 1843–1847 upravnik gospoščine Novo Celje, po vrnitvi na Dunaj pa je naklonjeno spremljal revolucionarne dogodke leta 1848. O slovanskih literaturah sta Fanny lahko seznanjala še ilirizmu naklonjeni duhovnik Jožef Ulaga, tudi njen domnevni učitelj slovenščine, ter publicist in celjski zdravnik Jožef Šubic.

V tem času pa je njen oče zašel v gospodarske težave, zaradi katerih je prodal graščino Novo Celje, ob tem pa se je zapletel v večletne pravde in dolgove, ki so ga pozneje spravili v zapor. Vse to je nedvomno vplivalo na Fanny, ki je zbolela za tuberkulozo in 4. aprila 1853 umrla, stara 34 let. Pokopana je v petrovški cerkvi v grobnici plemičev Miglio, nekdanjih lastnikov graščine Novo Celje, kot je sama želela. V spominu sodobnikov je ostala kot visoka gospodična, vneta katoličanka in strastna kvartopirka, najraje oblečena v črno.

V *Celjskih slovenskih novinah*, ki jih je julija 1848 v Celju začel izdajati tamkajšnji slovenski liberalni krog, je bilo v obeh letih njihovega izhajanja z imenom Fanny Haussmann objavljenih osem pesmi, ena, in sicer *Hrvatov zvezda*, oda banu Jelačiću, pa v *Sloveniji*. Pod njo je podpis »F. Haussmann, Slovenka«.

Kljub tej manifestativni nacionalni oznaki vse do danes ni gotovo, ali je res avtorica pesmi, pod katerimi je podpisana, ker naj ne bi dovolj obvladala slovenščine. Dokazov o njenem avtorstvu namreč ni, saj niso ohranjeni rokopisi oz. je ohranjen le rokopis njene nemške godovnice, posvečene ženi žalskega šolskega upravitelja Franca Kovača. Ta pesem kaže, da je s to družino govorila nemško, kot pa so se na Celjskem pogosto pogovarjali tedanji slovenski izobraženci. Prvi, ki je že leta 1887 zavrnil možnost njenega slovenskega pesniškega ustvarjanja, je bil Ignac Orožen, med letoma 1842 in 1844 duhovnik v Žalcu, nato pa deset let v Celju, s trditvijo, da Fanny Haussmann ni znala slovensko. O njenem šibkem znanju slovenščine je pričal tudi njen učitelj slovenščine Tomaž Dernjač. Kljub temu je leta 1914 Leopold Lenarda objavil obsežno študijo *Fanny Hausmanica* in Ivan Grafenauer je leta 1926 v *Slovenskem biografskem leksikonu* zapisal, da je prva slovenska pesnica. Istega leta je Fran Mohorič izdal *Fanice Hausmanove, prve pesnice slovenske, pesmi*, vključena pa je bila tudi v Erjavčev in Flerèjev pregled *Starejše pesnice in pisateljice*.

Dvom o njenem avtorstvu se je ponovno odprl v petdesetih in nato devetdesetih letih 20. stoletja, ko je Igor Grdina zagovarjal možnost, da je bil avtor pesmi s podpisom *Fanny Hausmann* že omenjeni celjski zdravnik Jožef Šubic. Lažno identiteto naj bi prevzel, ker osebnoizpovedna lirika za tedanjega rodoljuba ni bila primerna. V prid svoji tezi je Grdina opozoril na pretežno moški lirski subjekt v teh pesmih. Leta 1998 so bile v knjigi *Dama v črnem* z uvodom Mete Rainer Fany Hausmannova – prva slovenska pesnica ponovno izdane pesmi, objavljene pod njenim imenom. Z opombo, da »velja za prvo slovensko pesnico«, so bile štiri pesmi vključene v *Antologijo slovenskih pesnic* (2004). V obsežni biografiji Fanny Hausmann (2010) je Frančiška Buttolo sklepala, da je Fanny do svojega tridesetega leta z zavzetostjo in pomočjo vendarle postala dovolj vešča knjižne slovenščine, da je v njej lahko pesnila. Sicer bi bil vsaj na izzivalni podpis pod pesmijo v *Sloveniji* kakšen odziv. Glede Orožnove izjave o njenem prešibkem znanju slovenščine pa je raziskovalka podvomila, ali se je s Fanny še srečeval po letu 1844, ko naj bi se knjižne slovenščine šele začela učiti.

Frančiška Buttolo pesmi s podpisom Fanny Haussmann opredeljuje kot večinoma postromantične, saj v njih skoraj ni več vere v romantične vrednote, je pa veliko zagrenjenosti. Oblikovno jih označuje za pesmi podobe in vložnice, tj. pesmi s fiktivnim subjektom. Med prve uvršča pesmi *Venec vsušen* o žalovanju zapuščenega dekleta, *Potnik* o ahasferskem iskalcu sreče in *Hrvatov zvezda*. Za vložnice ima tiste, pri katerih je, razen v enem primeru, govoreči subjekt razvidno moški, kakršen pa je tudi v že omenjeni nemški godovnici, v kateri mož govori ženi. Take so pesmi *Vojaka izhod* z vojakovim slovesom od domačih, *Nesrečen*, v kateri se razočaranec sprašuje, zakaj zanj ni sreče, *Moje drago* s podobno izpovedjo razočaranja, *Golobici*, v kateri si zaljubljenec želi namesto golobice poleteti k dekletu, ter *Umirajoči pesnik* s priznanjem pesnikove resignacije. Nastanek te pesmi bi lahko spodbudila Prešernova usoda in Fanny je vsaj delno poznala ter cenila njegovo poezijo, z očetom naj bi pesnika v Kranju celo obiskala. V pesmi *Slavnice bežani* pa se izpoveduje dekle: svoje življenjsko razočaranje zaupa slavčici (ne slavcu), simbolu ljubezni in poezije – ženske?

Vendar skrivnost avtorstva teh pesmi sto sedemdeset let po njihovi objavi še vedno ostaja strokovni izziv.

Dušica Kunaver

Jurjevanje in majski mlaj

Jurij Šubic, *Obhod zelenega Jurija*

Naš današnji koledar je res natančno izračunan in vsaka štiri leta s prestopnim letom popravlja napake, ki se v seštevku naberejo v štirih letih. Vendar je Evropa potrebovala nekaj tisočletij, da je prišla do tako natančnega koledarja. Še vedno pa po celi Evropi in tudi v naši deželi brez ozira na uradni koledar veljajo datumi prastarih praznikov sončnemu božanstvu.

Četudi je 21. december prvi zimski dan, praznujemo božič 24. decembra. Čeprav je prvi pomladni dan 21. marec, našim Belokranjcem še danes pomlad prinese zeleni Jurij 24. aprila. Prvi poletni dan je po koledarju 21. junij, vendar kresna noč je ostala 24. junija. Prastari prazniki Sonca so ostali nepremakljivi.

V aprilu je nekdaj po vsej naši deželi zeleni Jurij prinašal pomlad, do danes pa se je v prastarem obredju ohranil le v Beli krajini. Nasledil je poganskega Vesnika, boga pomladi. V krščanski dobi ga je zamenjal sveti Jurij, ki goduje 24. aprila. Naše ljudstvo ga je prekrstilo v zelenega Jurija, vendar je obredje na njegov praznik ostalo dokaj nespremenjeno kot v starih dneh.

Pomladno božanstvo nastopa v dveh podobah: kot obredno okrašeno drevo in kot zeleni Jurij, ki ga predstavlja fantič, oblečen v pomladno zelenje. Jurjevanje je spomin na prastari boj pomladi z zimo, ki ga je krščanstvo prekrilo z bojem svetega Jurija z zmajem. Oboje pomeni zmago dobrega nad zlom, zato ni čudno, da je v koroški pripovedki kralju Matjažu prerokovano, da se bo iz dolgega spanja prebudil ravno na jurjevo.

> Pred votlino pod Peco, kjer spi kralj Matjaž, bo na božični večer zrasla zelena lipa. Samo eno uro bo cvetela, potem pa se bo posušila, a na jurjevo bo kralj Matjaž obesil svoj ščit nanjo, tako bo spet ozelenela in tedaj pridejo boljši časi! Ko bo kralj Matjaž kraljeval, bo kmetič lahko kmetoval!

Nekdaj so jurjevo praznovali tudi po drugih naših pokrajinah, vendar ne vsi istega dne. V nekaterih koledarjih ima namreč Jurij god 23. aprila, v drugih pa 24. aprila. Ljudstvo je to koledarsko zmedo zelo preprosto rešilo s staro legendo:

> Jurij je menda želel prečkati Dravo, a ni imel denarja za plačilo brodnine. Ni mu zato ostalo drugega, kot da je šel delat k bližnjemu kmetu, da bi zaslužil denar za prevoz. Delal je ves dan, sekal je steljo in prislužil je brodnino, a na drugi breg Drave je prišel dan pozneje, zato na drugi strani Drave še danes praznujejo jurjevo dan pozneje.

Ta stara ljudska pripoved ima v sebi kar precej resnice. Frankovski vladar Karel Veliki je namreč leta 811 razdelil naše ozemlje med salzburško in oglejsko nadškofijo. Mejna reka je bila Drava. Na oglejskem ozemlju je imel Jurij god 24. aprila, na salzburškem pa 23. aprila.

Zelenega Jurija predstavlja fantič, ki ga njegovi vrstniki ovijejo z brezovim, bukovim in vrbovim zelenjem ter bršljanom. Privezanega na vejico trte ga vodijo po vasi od hiše do hiše. Po stari šegi naj bi na čelu sprevoda stopali fantje, ki trobijo na *tule* – trobente, ki si jih naredijo iz lubja. Za fanti nosijo drevo (*maj*), okrašeno s pisanimi rutami in cvetjem. Za drevesom stopa zeleni Jurij. Eden od fantov nosi košarico, v katero zbira darove, ki jih jurjaši dobijo s praznične mize pri vsaki hiši. Ob koncu sprevod jurjašev spremljajo dekleta. Po vasi odmeva njihova pesem:

> Došel je, došel, zeleni Juraj ...
> Donesel je, donesel,
> pedenj dugo travico,
> laket dugo mladico.
> Dajte mu, dajte,
> Jurja darovajte …

Ob koncu svojega obhoda po vasi si jurjaši zakurijo ogenj in naredijo gostijo iz nabranih darov.

Dober teden po prazniku zelenega Jurija pride v deželo najlepši mesec v letu, *lepi maj, krasni maj, konec zime je tedaj* ... Že od davne dobe in še danes naša dežela praznuje začetek meseca maja z majskim mlajem.

V starosvetni slovenski vasi so bili fantje – *fantje na vasi* – cvet vaške srenje. Bili so nosilci vseh šeg – od koledovanja, pustovanja, jurjevanja, kresovanja ... do vasovanja in svatovanja. Bili so tudi gasilci in še marsikaj. V dneh pred 1. majem so vaški fantje ukradli najvišjo in najlepšo smreko v okolici domače vasi. Olupili so deblo, pustili zelen le njen vrh, pod katerega so obesili venec, spleten iz smrekovih vej in okrašen s pisanimi trakovi. Po nekaterih vaseh so pod ta venec obesili še košarico s potico. Postavljen mlaj je bil vedno praznik cele vasi. Spremljala ga je vaška godba in vsi zbrani vaščani, ki so čakali na zmagovalca, ki bi mu uspelo po gladkem deblu priplezati do vrha mlaja. Fant, ki mu je to uspelo, je za tisto leto postal vaški fantovski prvak.

Danes majski mlaji in tudi mlaji ob različnih slovesnih dogodkih v vasi niso nič drugačni, kot so bili nekoč, zmanjkalo je le fantov, ki bi jim mlaj pomenil tako čast, da bi ga bili pripravljeni dolge dni stražiti, da ga fantje iz sosednje vasi ne bi podžagali. To je bila nekdaj taka sramota, da je domači fantje niso mogli prenesti. Danes nihče ne dežura pod mlaji, saj je zmanjkalo tudi nagajivih fantov iz sosednje vasi, pa vendar, mlaji še danes pomenijo prijazno, staro, dragoceno šego, izraz ponosa in veselja, druženja in prijateljstva. Mlaj tudi danes pomeni veselje ob začetku cvetoče majske pomladi.

Dr. Ignacij Voje

Zgled iz preteklosti: prizadevanje dubrovniške vlade za dvig blagostanja prebivalcev Dubrovniške republike

4. del

S fiskalno stabilnostjo je dubrovniška vlada prebivalstvu od 15. stoletja omogočila relativno visok življenjski standard. Republika je vse do svojega propada obdržala stari model fiskalne politike, zato ni uporabljala nepopularnih ukrepov z uvedbo prisilnih posojil ali novih davkov, ki so bili vzrok nemirov v drugih evropskih državah. Kadar se je dubrovniška vlada znašla v finančnih težavah, je uporabljala kratkoročna ali srednjeročna posojila iz sredstev *Opera pia*, karitativnega fonda privatnih pologov, s katerimi so razpolagali državni zakladniki. Če še teh sredstev ni bilo dovolj, se je senat obrnil za pomoč na državno kovnico ali pa je pooblastil zakladnike sv. Marije, da so najeli posojilo pri privatnikih z dogovorjenimi obrestmi. Na ta način se je republiki uspelo izogniti nastajanju dolgoročnega javnega dolga, ki je predstavljal velik finančni in tudi politični problem v drugih evropskih državah.

Pri tem moramo upoštevati, da Dubrovniška republika od srede 15. stoletja pa vse do propada ni sodelovala v nobeni vojni. To sta spodbujali stroga nevtralnost, ki so jo pogojevali ekonomski interesi, pa tudi vojaška šibkost. Zato se je dubrovniška vlada izogibala drastičnemu dvigu vojaškega proračuna.

Higienske razmere

V srednjeveških mestih so bile splošne higienske razmere zelo slabe. Ohranila so se poročila o nesnagi mestnih ulic, o blatu, ki je ogrožal varno gibanje po mestu, o smradu, ki se je širil iz nezavarovanih gnojnih jam in kanalov, o tem, da so odmetavali smeti in odpadke na ulico in podobno. Zato ni čudno, da so se pogosto pojavljale kužne bolezni in epidemije. Dubrovniška oblast je začela zelo zgodaj ukrepati in že v zakoniku iz leta 1272 najdemo določbe, ki se nanašajo na nekatere osnovne zdravstvene in higienske predpise.

Dubrovniška vlada je postopoma sprejemala ukrepe proti povzročiteljem nehigienskih razmer ter vložila mnogo truda, da je v mestu uvedla boljše in znosnejše higiensko stanje. Izbrana sta bila dva meščana, ki naj bi skrbela za

odstranjevanje smeti z ulic in čistila gnojne jame. Glavni vzrok za nesnago po mestnih ulicah in trgih pa naj bi bile netlakovane ulice. Zaradi prahu, peska in deževnice je bilo polno blata. Deževnica, ki je tekla po ozkih, strmih ulicah, je s seboj prinašala vso nesnago, odpadke in smeti. Leto 1701 je bilo v Dubrovniku zelo pomembno za urejanje higienskih razmer. Dubrovniška vlada je najprej sprejela predpise za odcejanje vode po mestnih ulicah, nato pa sklep o postopnem **tlakovanju** vseh ulic z opeko ali s kamnitimi ploščami. Ko je bilo tlakovanje ulic končano, je začela dubrovniška vlada urejati še kanalizacijo. Veliko težav je imela s stranišči in gnojnimi jamami (greznicami). V začetku so bila stranišča nameščena na lesenem balkonu (*gaifum*) na sprednji strani hiše. Toda leta 1321 je bil sprejet sklep, da je treba t. i. *privates* umakniti v notranjost hiše. Prav tako so obstajale uredbe, da morajo biti gnojne jame pokrite, gnojnico pa so lahko odvažali iz greznic samo ponoči.

Na obstoj kanalov (kloak) na Placi in drugih delih mesta nas opozarjajo vesti s konca 14. stoletja. V začetku 15. stoletja se omenjata dva kanala. Eden je potekal od Pustijerne mimo katedrale do izhodnih mestnih vrat v morje, drugi pa iz Prijeka poleg cerkvice sv. Nikole do kanala, ki je tekel pod Placo in od tu v morje. Ko je bilo tlakovanje ulic in trgov končano ter tako zagotovljena zunanja čistoča mesta, se je vlada leta 1436 lotila ureditve in izgradnje podzemne **kanalizacije**, ki je zajela celotno mesto. Treba je poudariti, da je gradnja kanalizacije sovpadala z gradnjo vodovoda in drugimi velikimi gradbenimi podvigi (utrjevanje obzidja, gradnja trdnjave Minčeta). Vse omenjene gradbene akcije so zahtevale ogromno finančnih sredstev, ki jih je dubrovniška vlada s smotrno finančno politiko zmogla. Dubrovniška kanalizacija iz 15. stoletja deluje še danes in dobro opravlja svojo nalogo.

Stoletja so se Dubrovničani borili za **vodo**. Na vso moč so se trudili, da bi si preskrbeli dovolj pitne vode. Področje pod goro Srđ je bilo sicer bogato z vodo, ki je izvirala iz tal. V križnem hodniku frančiškanskega samostana je še danes cisterna s pitno vodo. Ko se je začelo mesto širiti in se je povečalo število prebivalstva, je začelo primanjkovati vode. Zato so Dubrovničani začeli graditi vodnjake, vsekane v živo skalo, in v njih zbirati deževnico s streh. Znali so graditi zelo dobre, zaprte cisterne na »grški način« (*more Greco*). Nekatere so ohranjene še danes in navdušujejo s svojo lepoto v preddverju palač. Te vodnjake, vsekane v živo skalo, imenujejo *puči* (od grške besede *puteus* 'vodnjak'). Največ pučev je bilo v ulici od Knežjega dvora do samostana sv. Klare, zato se danes ta ulica imenuje Ulica od puča. Največji puč za javne potrebe je bil pred samostanom sv. Klare. Javno cisterno so zgradili tudi na prostoru, kjer danes stoji palača Divona oz. Sponza (od besede *spongia*). Kadar je v poletnih mesecih ali obdobjih suše primanjkovalo vode, so jo začeli prevažati z ladjami od izvirov v Mlinih v Župi.

V začetku 15. stoletja pa se je potreba po vodi ponovno izredno povečala zaradi razvoja mnogih obrti, ki so bile vezane na vodo, še posebej pa takrat, ko je začela obratovati sodobna manufaktura sukna. Trdoživim in iznajdljivim Dubrovničanom je uspelo, da so si vodo, ta vir življenja, napeljali prav v mesto. Sklep o gradnji vodovoda je bil sprejet na zasedanju Velikega sveta 20. junija 1436. Gradnja vodovoda je bila zaupana gradbenemu mojstru inženirju Onofriju

Giordanu de La Cava (Cava – kraj južno od Neaplja). Z Onofrijem je vlada sklenila pogodbo o gradnji vodovoda. Veliko Onofrijevo delo je bilo končano leta 1438 in je stalo 12.000 dukatov. Ta vodovod obstaja še danes in je tehnično tako dovršen, da strokovnjaki govorijo o njem z največjim občudovanjem. Vodovod se začenja v skalnih stenah nad vasjo Knežice v Šumetski dolini 106 metrov nad morjem. Od izvira do zadnjega zbiralnika pred mestnim obzidjem je vodovodni kanal dolg 11.700 metrov. Inženir Onofrio je sodeloval tudi pri izdelavi osnutka za Veliki vodnjak pred samostanom sv. Klare in Mali Onofrijev vodnjak na Luži (izdelal ga je kipar Pietro di Martino iz Milana).

Skrb za prehrano

Zemljišče okrog Dubrovnika je bilo neplodno, kamnito. Od živil, ki so jih pridelali na področju Dubrovniške republike, ne bi mogli živeti niti mesec dni. Zato so Dubrovničani že od vsega začetka iskali hrano zunaj svojega teritorija. Živež so morali uvažati iz bližnjih in oddaljeni krajev. V svojem neplodnem kraju so vzdržali le zaradi dohodkov od trgovine in pomorstva.

Državna ureditev je dubrovniškemu plemstvu zagotovila privilegiran položaj, toda za povračilo so morali zagotoviti blaginjo drugim meščanom. Vsa skrb za prehrano je bila v rokah dubrovniške vlade. Zaradi velikega primanjkljaja **žita** za kritje domačih prehrambenih potreb, je bilo treba žito vsako leto uvoziti. Vlada je imela nalogo, da nabavi žito, ki je bilo glavni vir prehrane, ga uvozi in razdeli med prebivalstvo. Dubrovničani so najprej nabavljali žito v neposredni okolici, pozneje pa so ga uvažali iz Albanije, Grčije, Sicilije in južne Italije. Če je bilo žita dovolj in letina obilna, so zasebniki lahko z njim svobodno razpolagali in ga tudi prodajali. Kadar pa je bila v sosednjih državah letina slaba in je v mestu začelo primanjkovati hrane, je vlada vzela v svoje roke tudi razdeljevanje žita. Najprej je maksimirala ceno žita in strogo pazila, da so se je prodajalci držali. Cena je bila vedno nizka in dostopna tudi revnemu prebivalstvu. Prodajna cena je bila običajno nižja od nabavne. Razliko je krila država. V letih, ko je zmanjkovalo hrane, je država zaplenila žito zasebnikom; ti so morali izročiti ključe svojih shramb. Takrat so vse žito prenesli v državna skladišča. V letih pomanjkanja je bilo tudi predpisano, koliko žita pripada osebi na teden. Zaradi pomembnosti redne oskrbe in nizkih cen žita so preprodajalce doletele stroge kazni. Izbrani plemiči so dežurali pred žitnico, mesnicami in na ribarnici ter nadzirali prodajo, pazili na ceno in kakovost. Siromaki so spadali pod neposredno skrb vlade. Na desni strani preddverja Knežjega dvora so Vrata usmiljenja. Nad njimi je slika doječe matere. Slika simbolično opozarja, da je tudi dubrovniška vlada mati svojim podanikom. Na teh vratih so, kadar je grozila lakota, siromašnemu prebivalstvu brezplačno delili žito in drugo prehrano.

S prehrano je povezana zanimiva zgradba, imenovana *Rupe* (lat. *fosse*) v predelu Kaštel. Gre za žitna skladišča. Posebni mojstri so v živo skalo izdolbli globoke jame v obliki vodnjakov. V njih so shranjevali državno žito. Te jame so začeli ljudje imenovati rupe. To je velika dvonadstropna zgradba, ki so jo končali leta 1540. V njej je 15 žitnih shramb – jam, globokih približno 10 metrov. V teh rupah so lahko shranili okrog 1200 ton pšenice. Da se žito ne bi pokvarilo (vnelo) ali splesnelo, so namestili posebne prezračevalne naprave. Kadar je žito ostajalo in so zaloge presegale potrebe, so iz moke pekli prepečenec (*beškot*), nepokvarljivo hrano za mornarje.

Vino je poleg žita v srednjeveškem Dubrovniku spadalo med osnovno prehrano. Za pitje so pridelovali predvsem malvazijo in muškat. Razlika je bila v tem, da so žito redno uvažali za lastne potrebe, vino pa je šlo za potrebe prebivalstva, predstavljalo pa je tudi pomemben proizvod za izvoz. Od prodaje vina je dubrovniška vlada imela pomemben vir dohodkov, zato je trgovino z vinom vzela v svoje roke ter strogo nadzorovala uvoz in izvoz. Prepovedala je uvoz tujih vin, celo iz tistih otokov, ki so pripadali Dubrovniški republiki. Stališče vlade lahko razumemo, če upoštevamo, da je Dubrovnik živel od obrti, trgovine in pomorstva in da so vinogradi predstavljali skoraj edino naravno bogastvo: le v primeru slabih letin se je dogajalo, da je bila vlada prisiljena vino uvoziti, predvsem iz južne Italije.

Zdravstvena in humanitarna služba

Dubrovničani so začeli zelo zgodaj skrbeti za varovanje svojega zdravja, zlasti za obrambo pred epidemijami. Zdravstvena služba se je razvijala vzporedno z urejanjem higienskih razmer. Prvi znan podatek o zdravniku v Dubrovniku je iz leta 1280. Od tedaj do propada Dubrovniške republike je v Dubrovniku delovalo okrog 230 zdravnikov. Delili so se v dve skupini: eni so zdravili notranje bolezni in so se imenovali *fiziki*, drugi pa zunanje bolezni in so imeli naziv *kirurgi*. Kirurgi so predvsem puščali kri, naravnavali zlomljene ude in odpirali gnojne rane. Drobne zdravniške posege (npr. izdiranje zob) in obdukcije mrličev so, kot je bil običaj v srednjem veku, opravljali še brivci.

Dubrovniška vlada je bila zelo izbirčna in stroga pri sprejemanju zdravnikov v državno službo. Spadali so med t. i. *salariate*. Pomembna sta bila njihova strokovna kvalifikacija in ugled. Zdravniki so bili v Dubrovniku najbolje plačani državni uradniki. Od bolnikov niso smeli sprejemati daril, temveč so jih morali zdraviti brezplačno. Za zdravnike je dubrovniška vlada sprejemala večinoma Italijane, ki so prišli iz univerz v Padovi, Anconi, Benetkah in Neaplju. Kot zdravniki se omenjajo tudi Grki in Judje. Dubrovniška vlada je skrbela tudi za to, da so se mladi Dubrovničani izšolali na italijanskih univerzah v zdravniškem poklicu.

Od srede 14. stoletja je v Dubrovniku obstajala že neke vrste **bolnišnica**. O letu 1347 izvemo, da so Dubrovničani nameravali zgraditi *hospital*, ki se je imenoval *Domus Christi*. V začetku to ni bila prava bolnišnica, temveč dom za onemogle, nekakšna hiralnica. Leta 1540 pa so ta veliki *hospital* spremenili v pravo bolnišnico. *Domus Christi* je danes dom za upokojence.

Z zdravstvom so tesno povezane **lekarne**. Trgovina z zdravili je bila razvita že zelo zgodaj, saj se omenja v dubrovniškem statutu iz leta 1272. Od latinske besede *species*, ki pomeni zdravilno rastlino, so tudi lekarnarji dobili naziv *speciales* (v Dubrovniku so jim rekli po domače kar »špičar«). Lekarnarjem je dubrovniška vlada dajala precejšnje ugodnosti, da so lahko opravljali svoj poklic.

Posebno znamenita je lekarna, ki je delovala v okviru frančiškanskega samostana. Začetek sega v zgodnje 14. stoletje. Najprej je bila namenjena za potrebe samostana, pozneje tudi javnosti. Zaradi šeststoletne neprekinjene dejavnosti je na prvem mestu in velja za najstarejšo še aktivno lekarno v Evropi. Poleg nje je od leta 1400 delovala tudi lekarna hospitala *Domus Christi*.

Dubrovnik je premogel tudi **sirotišnico**. Nezakonskih otrok je bilo v srednjeveškem Dubrovniku zelo veliko. Ugotovljeno je, da skoraj ni bilo plemiča,

ki ni imel enega nezakonskega otroka, nekateri pa tudi več. Bili so celo primeri, da tudi duhovniki in celo kanoniki niso skrivali svojih nezakonskih otrok in so javno skrbeli zanje. Toda dogajalo se je, da so se našli takšni posamezniki, ki so svoje nezakonske otroke zavrgli ali jih celo umorili. V začetku 15. stoletja je v virih zabeleženih več detomorov. Tako so novembra 1419 našli mrtvega novorojenčka v predmestju na Pilah. Vlada je razpisala visoko nagrado v višini 100 dukatov za tistega, ki bi odkril detomorilca. Konec januarja 1420 so mučili ženo, ki je bila zaprta v zvezi z najdenim umorjenim novorojenčkom. Vprašanje umora nezakonskih novorojenčkov so Dubrovničani rešili na zasedanju Velikega sveta 9. februarja 1432. Seje se je udeležilo 123 polnoletnih plemičev, ki so soglasno sprejeli zakon o ustanovitvi sirotišnice. Temu sklepu je sledil poseben pravilnik, ki je določal njeno organizacijo. Vlada je dala na razpolago dvonadstropno razpadajočo hišo v današnji Zlataričevi ulici nasproti frančiškanskega samostana. Ko je bila stavba obnovljena, so v njej namestili dve ženi, ki naj bi skrbeli za oddane novorojenčke.

Postopek pri oddajanju novorojenčkov v sirotišnico je bil naslednji. Zagotovljeno je bilo neovirano oddajanje otrok, predvsem pa je bilo zavito v strogo konspirativnost. Javno je bilo razglašeno, da ne sme nihče ovirati prinašalca otroka, ga zaustavljati ali od njega zahtevati pojasnila, kadar je bila ta oseba na poti v sirotišnico. Če bi kdor koli kršil ta predpis, bi bil kaznovan z dvomesečnim zaporom v podzemni temnici.

V ozki temni ulici je bilo na levi strani od vhoda vzidano okno in v njem vrtljiva okrogla lesena plošča, t. i. *ruota*. Prinašalec, običajno prinašalka je položila dojenčka na zunanjo polovico tega vrtljivega kolesa, potegnila za zvonec in s pomikom kolesa so dojenčka potegnili v notranjost sirotišnice. Prevzemnica otroka ni mogla videti ali prepoznati osebe, ki je otroka oddala, ker je bila ta običajno pod krinko. S tem je bila zagotovljena tajnost. Uslužbenka sirotišnice je odloženega otroka pregledala in preiskala, če je priložen kakšen list ali znak, ki bi potrjeval, da je bil otrok krščen. Če niso našli ničesar, so ga takoj pogojno krstili. Nato so otroka predali dojilji. Pogosto se je zgodilo, da je prinašalka otroku priložila kakšno oznako, npr. prelomljeno oljčno vejico, prepolovljen kovanec ali del kakšnega drugega predmeta. Če bi se starši ali njegova mati pozneje premislili in hoteli dobiti otroka nazaj iz sirotišnice, bi ga lahko dobili, če bi predložili drugi del prepoznavnega znaka.

Po treh letih je morala dojilja predati otroka sirotišnici, ki je potem zanj skrbela do šestega leta. Otroke so oblačili v belo raševino, na desni strani ali spredaj so našli golobico iz tkanine kot znak usmiljenja. Nega, ki so je bili ti otroci deležni, je bila na takšni višini, da se nekateri odpuščeni otroci pozneje omenjajo kot ugledni meščani. Oskrbniki so bili še posebej pozorni do deklet, saj so nekatera ostala v zavetišču do poroke in dobila skromno doto v višini 50 perperjev.

Niso pa vsi otroci v sirotišnici ostali do šestega leta starosti. V njej so ostali toliko časa, dokler jih ni kdo posvojil. Posvojitev je bila izvršena s pogodbo pred državnim notarjem. Otroke iz sirotišnice so največkrat posvojili kmetje iz plodne župe Konavlje. Verovali so, da jim posvojen otrok prinaša srečo v hišo. Zato so z njim ravnali enako kot s svojimi zakonskimi otroki. Na to je vplivala v prvi vrsti ljubezen, ki se je pogosto razvila med posvojenci in novimi starši. Predstojniki sirotišnice so spremljali razmere, v katerih so se znašli posvojeni otroci. Če so

ugotovili, da novi rejniki z njimi ne ravnajo lepo in jih izkoriščajo, so jim jih odvzeli in dodelili drugim.

Vse humanitarne ustanove (npr. bolnišnice), med njimi je tudi sirotišnica, so se v Dubrovniku vzdrževale na več načinov, vendar je bila na prvem mestu zasebna pomoč, odrejena z raznimi vodili. Vsak premožnejši meščan Dubrovnika je v testamentu zapustil večjo vsoto denarja za dobrodelne namene. To kaže, da so imeli Dubrovničani razvit socialni čut in smisel za humanitarnost. Če sredstva iz zasebnih virov niso zadostovala za vzdrževanje humanitarnih ustanov, v našem primeru za sirotišnico, je vlada primaknila večjo ali manjšo vsoto denarja. Ker pa se je za sirotišnico sčasoma nabrala večja vsota denarja, je vlada ustvarila fond 110.000 perpejev, ki je bil nedotakljiv in se ni smel uporabljati v druge namene.

V srednjem veku so prebivalce Evrope nenehno ogrožale razne kužne bolezni in epidemije. Glavni vzrok teh bolezni je bil v Aziji, od koder pa so mornarji, trgovci in popotniki bolezenske klice prenašali v zahodne dežele. Seveda tudi Dubrovniku ni bilo prizaneseno. Ugotovljeno je, da je v Dubrovniku **kuga** divjala več kot petdesetkrat. Od sredine 14. stoletja do konca 18. stoletja je zaradi kužnih bolezni v Dubrovniku pomrlo več kot 100.000 ljudi. Najhuje je divjala kuga leta 1348 in jo označujejo kot črno smrt. Druga kuga, ki je zelo prizadela Dubrovničane, je pustošila leta 1526.

Pogosti pojavi kuge so dubrovniško vlado usmerili v sprejem učinkovitih zaščitnih ukrepov. Kugo so širili ljudje, ki so prišli iz okuženih področij, zato jih je bilo treba, dokler je kuga trajala, osamiti, izolirati, trgovsko blago pa razkužiti z dimom. Dubrovničani so se zavedali, da ukrepi ne bi smeli biti takšni, da bi mesto osamili in s tem izključili iz trgovskega prometa. Benetke so tri leta pred Dubrovnikom sprejele zaščitne ukrepe proti kugi. Odredili so, da se nihče ne sme približati republiki, če je okužen ali prihaja s področja, kjer pustoši kuga. Na ta način so preprečili trgovske posle in približevanje trgovskih ladij, ki bi prihajale iz okuženih področij. Benetke niso poznale karantene, ki naj bi trajala 40 dni (izraz karantena izhaja iz latinske besede *quaranta* '40').

Dubrovničani so izbrali drugačno pot. Kot prvi so uvedli epidemiološko zaščito na način, da njihovi ukrepi niso mogli škodovati trgovini. Zgradbe za karanteno so skušali namestiti čim bližje mestu, da bi bile čim bolj učinkovite. Prvo karanteno so sicer zgradili na otoku Mrkan pred Cavtatom. Ker je bila predaleč od mesta, so jo prestavili na Danče. Med letoma 1465 in 1496 je bil tam zgrajen prvi pravi lazaret z več hišami, ograjen z zidom, lastno cisterno z vodo, svojo cerkvico in pokopališčem.

Ker so Ploče postale čedalje pomembnejše križišče karavanskih in pomorskih poti, je Senat 12. februarja 1590 sprejel sklep, da se četrti in zadnji lazaret v Dubrovniku zgradi na Pločah, ki se je ohranil do danes. Ta lazaret je ena najlepših in najpomembnejših zgradb starega Dubrovnika. Ima pet prostranih ladij, vsaka od njih ima eno široko preddverje na vsaki strani. Monumentalne arkade z velikim stopniščem poudarjajo izjemno arhitekturo. Dubrovniški lazaret je edini ohranjeni primer veličastnih prvotnih karantenskih ustanov v evropskem mediteranskem prostoru.

(Se nadaljuje.)

Dr. Andrej Rahten

Ivan Cankar, slovenska samobitnost in jugoslovanska ideja

Nekaj misli ob stoti obletnici pisateljeve smrti

Ena od značilnosti slovenskega narodnega razvoja je dejstvo, da se je veliko literatov ukvarjalo tudi s politiko. Ta tradicija iz pozne habsburške monarhije se je ohranila še v 20. stoletje, tako v kraljevi kot tudi komunistični Jugoslaviji, nazadnje pa je prišla do izraza ob slovenski državni osamosvojitvi. Dimitrij Rupel, prvi zunanji minister neodvisne slovenske države, ki velja za enega zadnjih predstavnikov te tradicije, je v knjigi, izdani ob stoti obletnici rojstva Ivana Cankarja, to značilnost opredelil kot »slovenski kulturni sindrom«. Rupel je v tem smislu kot osrednje osebnosti imenoval naslednje literate: Franceta Prešerna, Frana Levstika, Josipa Stritarja, Josipa Jurčiča, Janka Kersnika, Ivana Tavčarja in Ivana Cankarja.[1]

Ivan Cankar;
vir: Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK

Od vseh naštetih je danes Prešeren tisti, s katerim običajno začenjamo in končujemo večino razprav o slovenski samobitnosti. Ali kot je nekoč zapisal njegov veliki poznavalec Boris Paternu: »V razvoju slovenske književnosti je France Prešeren veliko personalno naključje. Naključje, ki je prehitelo zgodovino.«[2] Seveda pa Prešeren ni edino veliko osebnostno naključje naše literarne zgodovine. Letos se ob stoti obletnici njegove smrti prav posebej spominjamo še enega takšnega naključja: Ivana Cankarja. Mitja Čander je nedavno v *Sobotni prilogi Dela* lepo poudaril Cankarjev pomen v narodni zgodovini: »Cankar je bil prava zvezda. Bil je prvi poklicni pisatelj na Slovenskem, njegova dela so bila znana in popularna, pa tudi že pogosto prevajana. /.../ Cankarjev pogreb je bil prva velika manifestacija slovenstva po razpadu Avstro-Ogrske in v prvih dneh nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev.«[3]

Kot je bilo pričakovati, se ob stoti obletnici smrti večina razprav vrti okoli Cankarjevega literarnega ustvarjanja. Tako smo že bili in tudi še bomo priča številnim prireditvam, simpozijem, razstavam in predstavam, ki bodo ponovno vrednotile njegov nesporni literarni talent. Precej manj pa je govora o njegovih

[1] Dimitrij Rupel, *Svobodne besede* (Lipa: Koper 1976), 10–11.

[2] Boris Paternu, *Prešernova osvoboditev poezije in duha na Slovenskem*, v: *France Prešeren – kultura – Evropa*, uredil Jože Faganel (Založba ZRC: Ljubljana 2002), 185–191.

[3] Mitja Čander, *Stari mojstri*, v: *Sobotna priloga Dela*, 3. 2. 2018.

političnih pogledih, pri čemer se ob stoletnici razpada habsburške monarhije in nastanku jugoslovanske države vendarle kaže ponovno ozreti tudi na njegova politična prepričanja, še zlasti na odnos do jugoslovanske ideje.[4]

Čeprav letos skoraj ni bilo mogoče slišati pomembnejšega kulturn(išk)ega govora, ki ne bi vseboval poudarkov o Cankarjevih zaslugah, pa skoraj nikjer ni bilo omenjeno njegovo strankarsko delovanje. To je verjetno posledica aktualne zasičenosti in (spet) modernega zabavljanja čez stranke in politiko nasploh. Toda Cankar je bil nedvomno tudi politično misleč in živeč človek. Pisateljev odnos do Jugoslovanske socialno demokratske stranke, ki ji je pripadal in zanjo tudi kandidiral, je najbolj slikovito opisal njegov bratranec Izidor: »Socialist je bil Ivan Cankar do konca, pravoveren marxist nikoli, tudi tedaj ne, kadar je mislil, da je, a bil je član stranke; /.../ toda gotovo je, kakor priča vse tedanje njegovo pisanje, da mu v srcu niti za ›strankarska načela‹ niti za njih ›svetovno naziranje‹ ni bilo mnogo mar /.../.«[5]

Jugoslovanska socialno demokratska stranka je bila sicer ustanovljena že leta 1896, torej le nekaj let za svojima meščanskima tekmicama: Katoliško narodno stranko oz. (od leta 1905) Slovensko ljudsko stranko in Narodno napredno stranko. Toda v volilnih bojih s slednjima je dosegala skromne rezultate, zato ni imela predstavnikov ne v deželnih zborih ne v dunajskem parlamentu. Tja ji ni uspelo prodreti niti po uvedbi splošne in enake volilne pravice za državni zbor. Volilna reforma je namreč nesporno utrdila primat katoliških narodnjakov v slovenskem političnem prostoru. Prav Cankar pa je to znal opisati najbolj slikovito v enem od svojih volilnih govorov:

> V tisti seji starega državnega zbora, ko se je odločila usoda volilne reforme, videl sem žalosten prizor, karikaturo političnega položaja na Slovenskem. V zadnji klopi je sedel dr. Tavčar, gledal zlovoljen pred se ter se držal, kakor bi bil nekaj izgubil. Spodaj je pa plesal dr. Šusteršič sv. Vida ples, svetil se mu je obraz, kot bi bil s putrom polit. Dr. Tavčar je vedel, da je mnogo izgubil vsled volilne reforme. Dr. Šusteršič je tudi vedel, zakaj je plesal sv. Vida ples, če bi pa vedel, kaj je z volilno reformo pridobil, ne bi bil plesal, ampak kurja polt bi ga oblivala. Črna sedanjost, morda za 10 let. Kdo je zakrivil, da smo Slovenci najčrnejši madež na avstrijskem zemljevidu? Liberalna stranka s svojo lenobo in breznačelnostjo. Ena parola »proti farjem«, ves drugi program je bil pozabljen. /.../ Klerikalci so ta položaj dobro izrabili. Nobena stranka se tako dobro ne razume na vlivanje novega vina v stare mehove![6]

Tudi Cankarjevi pogledi na slovenski narodni program so bili sicer izraz ostre kritike opredelitev meščanskih strank do narodnostnih problemov.[7] Kot slovenski literat je Ivan Cankar vedno kazal posebno občutljivost za samobitnost slovenskega jezika, kar je prišlo do izraza tudi v njegovem obračunu z »novodobnim ilirstvom« predsednika Slovenske matice Frana Ilešiča.[8] Slednji je v svojem občudovanju povezovanja z južnoslovanskim svetom izdelal celo načrt ukinitve slovenskega jezika in prevzema »enotnega srbohrvaškega jezika za Slovence«.[9]

Najodločneje je Cankar o tej tematiki spregovoril leta 1911 v pogovoru z Izidorjem, ko je kritično ocenil novoilirsko usmeritev nekaterih slovenskih

[4] Prim. Andrej Rahten, *Jugoslovanska velika noč. Slovenski pogledi na balkanski vojni (1912–1913) in jugoslovansko vprašanje* (GV založba: Ljubljana 2012), 183–188.

[5] Izidor Cankar, *Uvod*, v: Ivan Cankar, *Zbrani spisi* 19 (Nova založba: Ljubljana 1936), V–XV, tu X–XII.

[6] Ivan Cankar, *Očiščenje in pomlajenje* (Državna založba Slovenije: Ljubljana 1976), 17.

[7] Ljudmila Bezlaj, *Ivan Cankar und das nationale Programm der slowenischen Sozialdemokratie*, v: *Österreichische Osthefte* 25 (1983), 56–94.

[8] France Vodnik, *Ivan Cankar in Slovenska matica*, v: *Slavistična revija* 17 (1969), 192–202, tu 199.

[9] Jožica Čoh, *Cankarjev pogled na ilirizem in novoiliristične ideje Frana Ilešiča*, v: *Preseganje meje. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 17* (2006), 151–162, tu 160.

izobražencev. Po njegovem mnenju je slovensko slovstvo že »šlo zelo visoko« in »stoji ob rami svetovni literaturi, medtem ko Hrvati in Srbi npr. niso svetovni«. Na Izidorjevo vprašanje, kaj meni o poskusih, da bi se »naše slovstvo stopilo s hrvaškim v enega«, je odločno poudaril, da bo slovenska literatura »ostala vedno samosvoja« in da slovenski jezik »ne bo nikdar prešel v hrvaškega«. Hkrati pa je pripomnil, da ne bi imel »nikakor nič proti temu, če Hrvati sprejmejo slovenščino za svoj jezik; to je njihova privatna reč«. Ob tem se je obregnil ob ikono ilirskega gibanja Stanka Vraza in ga primerjal z Dragotinom Dežmanom, ki je v začetku šestdesetih let prestopil iz slovenskega narodnega tabora med nemške ustavoverce (med drugim tudi zaradi nestrinjanja z opiranjem slovenske politike na hrvaško): »Dežman in Vraz sta obadva renegata; vendar Dežmana bolj spoštujem, ker je bil večji od Vraza in je vsaj človeštvu kaj koristil.« Vodilnemu pisatelju slovenske moderne so se slovesnosti v čast Vrazu »naravnost gabile«, saj se mu ni zdelo »slaviti takega lirika srednje vrste«. Če naj bi bila njegova slava v propagiranju ilirizma, potem naj bi bil »slave vreden, kdor propagira katerokoli renegatstvo«. Bratranec Izidor ga je ob takšni uničujoči sodbi vendarle vprašal, »če niso te misli preenostranske«, češ da se nekateri »vendar trudijo – in uspešno trudijo – da stesnijo zvezo s Hrvati«. Kot predstavnika te usmeritve je navedel Ilešiča, kar je Ivana razhudilo:

> Ilešič je res škodljivec, zlasti s svojim delovanjem v Matici, ki jo je zapeljal v ilirski gnoj. Slovenska matica, ki bi imela biti naš prvi književni zavod, je postala pod njim ilirska agentura. Nihče ne dvomi, da je medsebojno spoznavanje in zbliževanje s Hrvati potrebno. Toda Ilešič nam je vse skazil. Njegov način zbliževanja je žaljiv, ker ima oba naroda za otroka. Poglej Hrvatsko knjižnico! V njem nam ni pokazal najboljših Hrvatov, ampak jugoslovansko jokavost. Kjerkoli zasledi to čednost, jo mora takoj prodati ali Slovencem ali Hrvatom. Hrvate je predstavil Slovencem kot jecljave jokavce, še slabše pa je ravnal z nami. Njegovo Cvijeće je naravnost jugoslovanski škandal. Kar je kdaj skokodakalo kak slovenski verz, je podal kot slovensko poezijo. /.../ Izvirek tega rogovilastega ilirizma je nepoznanje naroda, malovernost ljubezni ter tista strahopetnost: Kaj bo z nami. Tista strahopetnost, ki škili na jugoslovansko teto in češkega strica, namesto da bi pogledala v zdravo srce naroda. Če smo se držali v klavrnosti petnajst sto let, se bomo držali še sedaj, ko smo kulturni. Nase se zanesimo – to je vse![10]

Tej opredelitvi je Cankar ostal zvest tudi v svojem morda najbolj slavnem, gotovo pa najbolj citiranem predavanju, ki ga je 12. aprila 1913 priredila Splošna delavska zveza Vzajemnost za Kranjsko v ljubljanskem Mestnem domu. Približno eno uro dolgo predavanje, posvečeno položaju, ki je nastal zaradi balkanskih vojn, je poslušalo okoli 250 oseb. Med temi se je znašel tudi delegirani policijski uradnik. Cankarjevo predavanje v vodstvu meščanskih strank ni izzvalo navdušenja. Kritike so nihale večinoma med smešenjem in podcenjevanjem izrečenih tez, čeprav mu njihove slikovitosti in duhovitosti nihče ni oporekal.[11] V želji, da bi ugajal poslušalstvu, je Cankar v predavanju sicer precej pretiraval s karikiranjem politike avstro-ogrskega zunanjega ministra Leopolda grofa Berchtolda, toda to ni vplivalo na njegovo odlično analizo nastalega položaja. Najprej se je lotil delovanja evropskih velesil na splošno:

[10] Ivan Cankar, *Leposlovje – eseji – kritika*, I–II, uredil France Koblar (Ljubljana 1968–1969), tu I, 140–142.

[11] Dušan Biber, *Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnami v letih 1912–1913*, v: *Istorija XX. veka. Zbornik radova* 1 (Kultura: Beograd 1959), 285–325, tu 310–311.

> Srd mora obvladati vsakega pametno in pošteno mislečega človeka, če pomisli, da bi tega strašnega prelivanja krvi ne bilo potreba, ako bi bila Evropa s svojo mizerno diplomacijo tisto, kar pravi, da je, kar pa nikoli ni bila in kar žalibog najbrž tudi namreč nikoli ne bo – namreč zaščitnica kulture in civilizacije. Od berlinskega kongresa sem, torej dalje nego trideset let, je Evropa redila in pasla na stroške svojih narodov cel trop postopajočih grofov in baronov, da so premišljevali o položaju na balkanskem polotoku. Če bi bili premišljevali še nadaljnjih trideset let, bi bilo ostalo najbrž vse pri starem. Srbom in Bolgarom se je zdelo tako reševanje njih življenjskega vprašanja malo predolgo in predolgočasno, zato so ga kratkomalo sami rešili pri Lozengradu in Kumanovem.

Na to je prišla na vrsto Berchtoldova politika:

> Avstrijska diplomacija je bila doslej podobna stari, brezzobi, godrnjavi babnici, ki sedi v zapečku in vrti rožni venec v rokah. Naenkrat pa je ta babnica pobesnela, planila je iz zapečka ter maha s svojim rožnim vencem naokoli, v začudenje in zasmeh vsem sosedom. /.../ Ko so topovi oznanili jugoslovansko veliko noč, se je spomnila tudi naša ljuba oficialna Avstrija na jugoslovanski problem in ga je začela po svoje reševati. Najprej je na Kranjskem, Štajerskem in v Dalmaciji zaprla nekaj ljudi zaradi veleizdaje, nato je dala na dunajskem Grabnu pretepsti par študentov, naposled pa je Srbiji in Črni gori napovedala papirno vojsko. Na ta način je jugoslovanski problem rešen za grofa Berchtolda, za druge navadne ljudi pa je ostal prav tako nerešen in kompliciran, kakor je bil.[12]

A glavna poanta Cankarjevega predavanja ni bilo smešenje Berchtolda in evropske diplomacije, ampak oster obračun z novoilirci. Politično povezovanje južnoslovanskih narodov se mu je zdelo potrebno, odločno pa je zavrnil novoilirske združevalne tendence. Časnik *Slovenec* ga je sicer odpravil z ugotovitvijo, da Cankar ni politik in njegovih nazorov ne gre jemati resno, a je hkrati polemiziral z njegovimi tezami glede jezikovnega zbliževanja med južnimi Slovani:

> Potreba jezikovnega zbliževanja med Hrvati in Slovenci je očitna in mora samoposebi do tega priti, čim intenzivnejše bodo naše vezi. Razvoj v tej smeri deluje na obeh straneh in ga ne čutimo samo mi Slovenci. Vsled tega bi pa naša plemenska individualnost gotovo ne izginila, ker se narava umetnim potom ne da zadušiti. Če se doseže jezikovno zbližanje z izločitvijo vseh tujk in docela različnih besed za isto stvar iz obeh jezikov, bo že veliko storjenega. In to nam bo le v korist.

Ostrejši je bil *Slovenski narod*, ki je predavanje označil za »temeljito ponesrečeno« in se spraševal o njegovem namenu:

> Cankar je podal nekaj svojih misli, ki deloma niso imele med sabo prav nobene notranje zveze in jih garniral z nekaterimi dovtipi in ›šlagerji‹, o katerih duhovitosti ali banalnosti bi se dalo še prepirati – in to bi naj

[12] Cankar, *Očiščenje*, 91–93.

ESEJ

> bilo predavanje uglednega sodobnega slovenskega pisatelja, namenjeno inteligentnemu slovenskemu občinstvu?! Dve tretjini Cankarjevih izvajanj sploh nista imeli prav nobene prave zveze s predmetom, s temo, zadnje tretjine kratko jedro pa je bilo, da se moramo Slovenci navduševati samo za politično jugoslovansko idejo, misel kulturnega jugoslovanskega zbliževanja in edinstva, kulturne jugoslovanske vzajemnosti pa moramo odklanjati zategadelj, da bomo svoječasno, ko pride do politične združitve Jugoslovanov, tvorili tako mogočen kulturen faktor, da bomo ostalim jugoslovanskim plemenom lahko z uspehom narekovali svojo voljo.

Dan pa je zapisal, da si je takšno predavanje lahko privoščil le on, ker je pač – Cankar. Poleg Cankarjeve izpovedi »za jugoslovansko republiko« je časopis najbolj poudaril njegov obračun z Berchtoldom in »Ilirci« ter ugotovil, da so se poslušalci (ki so pisatelja prišli poslušat kljub temu, da je padal sneg) »pri tem izborno zabavali«.[13]

Manj zabavno je bilo za Cankarja verjetno zaslišanje pred preiskovalnim sodnikom 9. maja 1913, ko je moral odgovarjati na (nemško pisane) očitke delegiranega policijskega konceptnega praktikanta Ivana Gogale, na podlagi katerih so sprožili preiskavo. Očitani sta mu bili dve domnevno prevratniški izjavi: »Mi, kar nas je, mi vsi smo te misli, da je naš edini cilj, da dosežemo jugoslovansko republiko.« Manj politično korektna pa je bila nedvomno druga inkriminirana misel: »Pustimo Avstrijo v njenem lastnem dreku. Bodimo kakor Mazzini v Italiji.« Glede prve je Cankar zatrdil, da je bila vzeta iz konteksta; želel naj bi zgolj opozoriti, da o jugoslovanski republiki lahko govori zgolj »naiven človek«, torej naj bi šlo za »utopijo«, glede katere pa »teoretično ni izključeno, da se uresniči«. O drugem pozivu je izjavil, da ga je deloma res izrekel, a da ni imel v mislih Avstrije kot države, ampak zgolj »oficijalno Avstrijo«, se pravi njeno uradno politiko in diplomacijo. Omembo očeta združene Italije Giuseppeja Mazzinija je zanikal, češ da bi bilo to »preotročje«. Sploh naj bi bil njegov govor usmerjen proti novoilirizmu, glavna poanta pa je bila zahteva, »da naj si slov[enski] narod ohrani svojo lastno kulturo«. A ker je Gogala tudi med glavno obravnavo 21. avgusta 1913 vztrajal, da je pisatelja pravilno razumel, ga je Cankar ozmerjal z lažnivcem. Sodišča pa ni uspel prepričati, zato je bil obsojen zaradi navajanja »k dejanjem, ki so vsmerjena na republikanski cilj in ki so torej po zakonih prepovedana in tudi nenravna«, na teden dni zapora. Odsedel ga je od 12. do 19. septembra 1913. Že konec aprila pa je bilo razpuščeno Splošno delavsko društvo Vzajemnost, ki je Cankarjevo predavanje organiziralo.[14]

Cankar je bil sicer obsojen na podlagi 305. člena (z uporabo 266. člena) *Kazenskega zakonika*, ki je predpisoval kazen enega do šestih mesecev zapora. Torej je bilo sodišče do njega več kot prizanesljivo. Olajševalni okoliščini sta bili njegova neoporečnost in delno priznanje, preiskovalec pa mu je bil med zaslišanjem prič celo pripravljen pomagati do popolne oprostitve, če bi priznal, da je imel predavanje v – pijanem stanju. In njegov prijatelj Alojz Kraigher mu je kmalu po vrnitvi iz zapora poslal razglednico z zanimivim sporočilom: »Dragi! Ali Ti je zelo škodilo, ker nisi smel kaditi? Revež ti! Zakaj te niso priškrnili za celo leto?! Morda bi celo napisal svoj roman!«[15]

Zaradi predavanja pa je Cankar naletel na kritične glasove tudi v lastnem,

[13] Izidor Cankar, *Opombe*, v: Ivan Cankar, *Zbrani spisi* 19, 223–238, tu 226–229.

[14] Isto, 224–225; Jože Glonar, *Cankar pred sodnijo*, v: *Cankarjev zbornik*, uredil isti (Tiskovna zadruga: Ljubljana 1921), 149–163.

socialdemokratskem taboru. Zdi se, da je od slovenskih avstromarksistov z njim najtežje shajal goriški politik Henrik Tuma. Ob izbruhu prve balkanske vojne je slednji zagovarjal stališče, da mora Avstrija »postati slovanska in balkanska ali pa prestane biti Avstrija«. Poudaril je, da je že ob aneksiji Bosne in Hercegovine trdil, da je slednja v interesu Slovencev in avstro-ogrskih Slovanov: »Ne hasne širiti sovraštva proti fevdalni reakcijonarni Avstriji /.../ oživimo tok lastnega dela v smeri Ljubljana – Zagreb – Solun, pa pospešimo silen razvoj avstrijske slovanske države v smeri Dunaj – Solun, privedimo Avstrijo do preporoda.« Seveda je na podlagi teh razmišljanj logično zavračal takšen »preporod«, kot so ga zagovarjali avstrofobični preporodovci, saj je v njihovih pogledih zaznaval »zmedenost in nejasnost, cankarsko neskončno hrepenenje in upiranje realnemu življenju«. Je pa med drugo balkansko vojno tudi Tuma ugotovil, da je preporoda Avstrije nista sposobni izpeljati niti državna uprava niti dinastija. Možen naj bi bil zgolj »iz nje same«, kar bi po njegovem mnenju pomenilo, da je upanje treba iskati v delavstvu in mladini.[16] Osnovni predpogoj za uspešno avstro-ogrsko diplomacijo naj bi bila notranjepolitična reforma, s katero bi Avstrija postala demokratična slovanska država: »To bi bil preporod Avstrije, to bi bil preporod Balkana. Avstrijsko-slovanska Adrija in Balkan, to je oni veliki stvor, ki bi pomenil ne le preporod Jugoslovanov in preporod Avstrije, ampak tudi preporod kulturne Evrope, to je zmaga nacijonalne, demokratične ideje in konečni propad fevdalizma in absolutizma.«[17]

Na Cankarjevo predavanje se je v *Naših zapiskih* odzval tudi Albin Prepeluh v članku z naslovom *Slovenci ali Jugoslovani?*. Pisatelja je nedvoumno podprl, ko je zavrnil predloge po spojitvi slovenščine s hrvaščino:

> Nismo nikoli hrepeneli po jugoslovanstvu zato, da nekoč odložimo svoj jezik, svojo književnost, svoje narodne šege in navade in tako postanemo čez noč nekaj povsem novega, takorekoč narod, ki ga še ni. – Jugoslovanstvo smo iskali, reševali njegov problem zato, da najdemo v skupni in širši narodni zavesti večjo oporo svojemu lastnemu narodno-kulturnemu življenju. /.../ Ne v resignaciji naše narodne individualnosti in v praznem upanju na pomoč bližnjega sorodnika, temveč v smotrenem delu za lastni socijalni in kulturni napredek, v boju za višje in svobodnejše življenje temelji praktično reševanje jugoslovanskega problema za nas. Spričo takega realističnega razglabljanja in spoznavanja so nam danes planinski Hrvatje, ali politični koncepti idealistov – umetne cvetke.[18]

Vsekakor je treba ugotoviti, da si je Ivan Cankar s svojim udarnim predavanjem nabral neprimerno več kritikov kot podpornikov.[19] So pa njegova svarila glede nevarnosti za obstoj slovenske jezikovne (in posledično tudi narodne) samobitnosti postala spet izjemno aktualna kmalu po nastanku prve jugoslovanske države in za večji del slovenskih razumnikov večen opomin tudi v drugi. Upati je, da bodo ohranila svoj vpliv tudi v samostojni slovenski državi.

[15] Jože Munda, *Cankarjeva pisma Kraigherju*, v: *Slavistična revija* 17 (1969), 353–393, tu 381–385.

[16] Biber, *Jugoslovanska ideja*, 297–298 in 309–310.

[17] Henrik Tuma, *Preporod*, I–II, v: *Naši zapiski* 10 (1913), 129–136 in 264–272, tu 133.

[18] Abditus [Albin Prepeluh], *Slovenci ali Jugoslovani*, v: *Naši zapiski* 10 (1913), 137–140.

[19] Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja* (Modrijan: Ljubljana 2010), 134–135.

Dr. Bogomir Novak

Razmišljanje ob zborniku *Religija kot dejavnik etičnosti in medkulturnega dialoga*

V zborniku *Religija kot dejavnik etičnosti in medkulturnega dialoga* (Teološka fakulteta, Ljubljana 2017) sedem avtorjev predstavlja svoje prispevke. Branko Klun piše o transcendenci po koncu metafizike, Bojan Žalec o solidarnostnem personalizmu in religiji kot dejavniku sožitja in človečnosti, Janez Juhant o odnosih, nasilju in religiji, Lenart Škof o razmišljanju za mir: triadah in novi kozmologiji mezokozmosa, Nadja Furlan Štante o metafizični intersubjektivnosti ženske duhovnosti kot skupne etične platforme za osebno rast, medkulturni in medreligijski dialog, Vojko Strahovnik o religiji kot dejavniku ponižnosti in dialoga in Rok Svetlič o govorici in totalitarizmu. 13. decembra 2017 so avtorji v knjigarni Mohorjeve družbe predstavili svoja stališča, ki jim je sledila javna razprava.

Urednika zbornika Bojan Žalec in Vojko Strahovnik sta v uvodniku predstavila glavna stališča navedenih avtorjev, sam pa sem se odločil za razmišljanje ob njihovih prispevkih. Cilj raziskovalnega projekta je bil aplikacija teoloških pojmov na prakso medsebojnega dialoga. Klun razloži, kako je mogoče razumeti človekovo presežnost oz. transcendenco, ki je teološko-antropološka konstanta, v kontekstu novih družbenih razmer, osebne naravnanosti in postsekularnega oz. postmetafizičnega duha dobe. Pri tem se tako desni kot levi misleci strinjajo, da ne gre za mehansko vračanje na staro, kar bi pomenilo tradicionalizem, ampak za »po-novitev« v smislu »prenove v duhu«.

Bojan Žalec je prepričan, da je osebno individualno, ki je hkrati skupno, občestveno, že v samem bistvu krščanstva. Njegov izvirni prispevek k temu pa je razvijanje teorije »solidarnega oz. solidarnostnega personalizma«, kar dokumentira v bibliografiji s svojimi dosedanjimi glavnimi referencami. Opira se tudi na Beckove in Girardove analize. Žalec je že v svojih dosedanjih delih razvijal misel, da je solidarni personalizem edina alternativa dosedanjemu prevladujočemu nihilizmu, ki se izraža v instrumentalizaciji vseh ciljev v sredstva. Na dlani je, da to pomeni degradacijo človekovega dostojanstva in ne izražanja pozitivnega odnosa do življenja, ampak uničevalskega v nevarni družbi (Beck, *Družba tveganja*, 2001). Beck (2009) pokaže na pet modelov konfliktov med religijami: (1) model stranskega učinka, (2) civiliziranje z individualizacijo religij, (3) tržni model z blagovno obliko Boga, (4) svetovni ethos, (5) metodološka konverzija. Zavzema se hkrati za mir in resnico.

Uveljavlja se koncept »minimalne vere«. Srečevanja religij so izziv za osebno religijo (Ulrich Beck) ali nevidno religijo (Lukman).

Ključno vprašanje je, kako naj dosežemo globalno pravičnost. Sodeč po Durkheimovem razlikovanju tradicionalne organske in moderne mehanske solidarnosti je boljša obnova organske solidarnosti, ki daje prednost povezav pred ločnice med ljudmi, ker krepi skupinski občutek delovanja (gr. *koinonia*, lat. *sensus communis*). Na nek način gre za obnovo usmeritev francoske revolucije svobode, bratstva in enakosti. Vsako izmed njih je neoliberalizem že precej okrnil. Človekove pravice, ki so pragmatično zlorabljene, bi bilo treba prestaviti v kontekst resnične demokracije za skupno dobro. V njej bo dovolj prostora za pristno vero in univerzalni dialog.

Janez Juhant se loteva za našo novejšo, še ne dovolj spravljeno zgodovino dokaj zahtevne teme. Sprašuje se, zakaj prihaja do zla nasilja. Poudarja problem t. i. drugega nasilno uničevalnega jaza, ki je oblasten in na odgovornih funkcijah na raznih področjih družbenega življenja naredi precej škode. Formira se že v zgodnjih letih zaradi neustrezne represivne zlasti materine vzgojne vloge. Juhant definira po DeMausu drugotni jaz kot odtujeni, samozadostni, povampirjeni, ki nastane že v otroštvu. Zanj je značilno absolutiziranjem svojega položaja in zanikanje socialne realnosti. Te ni brez socialne soodvisnosti, ki se oblikuje tako, da drug drugega potrebujemo, ker le tako lahko zadovoljujemo svoje potrebe in potrebe drugega. Zato postane samozadostna totalitarna neodvisnost ravno največja zasvojenost. Ker ta ni naravna, se uveljavlja z nasilnimi sredstvi.

Feuerbachova antropologija brez teologije vodi v razsvetljenskih okvirih v antropocentrično skušnjavo gospodovanja nad zemljo, kar seveda uničuje okolje. Zato papež Frančišek oblikuje novo ekološko paradigmo, ki varuje okolje.

V različnih inačicah najdemo podobna stališča pri Teofrastu o antipodnih pokvarjenih značajih, pri Shakespearovih kraljih, Dostojevskijevih ljudeh iz podpodja oz. podtalja. Juhant jih aplicira na povojne jugoslovanske primere. Jung bi jih opredelil kot tiste, ki se ne zavedajo in posledično ne obvladujejo svoje sence. Ti ljudje so prej reaktivni kot proaktivni, nasilni in ne miroljubni. Ker gre večini za boj ali beg, se pokaže, da postaja demokracija toliko težje izvedljiv kolikor več je v njej sovražnih in totalitarnih govoric. Govori o »paganizaciji« kot sprevrženosti bivanjskega temelja in o odtujevanju od prvotnih temeljev. Nevarno je razvijati že v zgodnjih letih totalitarno-avtokratske maščevalne vzorce. Človek stalno živi v ambivalenci, zato se s popuščanjem paganizaciji lahko nasilje v zgodovini hitro poveča.

Te ugotovitve delno spominjajo na značilnosti avtoritarne osebnosti, Marcusejevo opredeljevanje občutenja in mišljenja enodimenzionalnega človeka, na Laschovo analizo moderne narcisistične kulture (*Narcisistična kultura*, 2012), ki se je iz Amerike razširila po svetu in je zajela tudi nas, in na Frommovo anatomijo človekove destruktivnosti (*Anatomija človekove uničevalnosti*, 2013). Gre za ohranjanje žrtvovanjske vloge poganstva znotraj krščanstva. S teh vidikov se nam pokaže proces demokratizacije sodobne družbe prej bolj zahteven zgodovinski projekt, kot bi na prvi pogled pričakovali.

Juhant opozarja, da je treba razvijati človekovo duhovnost kot alternativo skušnjavi zgolj zemeljskega gospodovanja. Razčleni štiri vzroke sekularizacije, kot so ločitev cerkve od države, avtonomija »zemeljskih stvarnosti«, individualizem

in vzpon nacionalne države ter njihov negativni pomen za razvijanje sožitja med ljudmi. Zlo se širi z razvojem novih komunikacijskih tehnologij, investiranja za razvoj orožja za množično uničevanje. Zlasti zahodni (evropski in ameriški) človek se še vedno ni pripravljen soočiti s temnimi stranmi svoje osebnosti.

Z dialoško odprtostjo je mogoče premagovati spore med religijami. Sožitje med ljudmi sloni na medsebojni empatiji, dialogu, spoštovanju človekove presežnosti. Le na ta način je razumljiva človeška ranljivost, ki si zasluži pomoč in podporo. S hipertrofijo moralnih in pravnih pravil ne moremo odpraviti dobe negotovosti kot dobe tveganja.

Danes nevarna družba (Beck, 2001) pogojuje nove potrebe po varnosti pred terorizmom zaradi rastočih nevarnosti. Gre za zlom razsvetljenske paradigme in naraščanje informacijsko-vojaškega kompleksa. Razvoj tehnologije zaostruje vprašanje upravljanja s tveganjem, ki jih pogojujejo dokaj samodejno delujoči tehnološko komunikacijski sistemi.

Novi primeri iz svetovne politike nam kažejo, da nikakor ne smemo pozabiti na izvore totalitarizma, kakor jih je Hannah Arendt (*Izvori totalitarizma*, 2002), ker totalitaristični ekstremi v 21. stoletju niso preseženi. Svetlič je v svojem prispevku pokazal, kako se je totalitarna govorica ugnezdila v procese demokracije in jih uničuje.

Bralec zbornika se sprašuje, zakaj je za medkulturni etični dialog pomemben vmesni prostor ali medprostor med nebom in zemljo, ki ga različne verske tradicije, kot so staroindijska – starovedska, starosumerska ..., imenujejo mezokozmos in ga različno tematizirajo. Najprej je treba opustiti dogmo o monoteističnih religijah. Gre za »božanskosti v množtvu« (Schneider). Lenart Škof je razvil starovedski koncept mezokozmosa v indijski veri. Pojasnjujejo ga triadični oz. trinitarični modeli. Je sveti prostor kozmičnega zraka. Zanima ga, kaj triadične misli kot prisotnosti tretjega med dvema prinašajo znotraj različnih verskih tradicij v teologije in religiologije. V zadnjem delu opredeljuje mediacijsko vlogo Mit(h)re v indoevropski tradiciji. Znano je, da je človek mikrokozmos v makrokozmosu. Šele Witzel je odkril, da ju povezujejo kozmični rituali, ki jih je imenoval mezokozmos. Škofov doprinos pa je v tem, da ga je definiral kot etični izraz za intersubjektivne in družbene rituale.

Škofov prispevek v zborniku lahko razumemo iz njegovega predhodnega dela *Etika diha in atmosfera politike* (2012), v katerem primerja zahodno in vzhodno, krščanska in budistična etična izhodišča. Indijska etika ima svoj izvor v Vedah, v tem izvornem tekstu o življenjskem dihu (prana), ki z navzočnostjo v našem telesu in v povezanosti z njegovim kozmičnim dvojnikom odpira, razkriva prostor neskončnosti v nas. V dihanju vidi etično moč transformiranja našega, zahodnega smisla. V knjigi *Etika diha* se tako srečata indijska zasnova etičnosti v telesnosti in evropsko izpostavljanje racionalnih razsežnosti etike in morale. V vseh svetovnih religijah so podlage svetovnega etosa.

Obenem je treba ugotoviti, da je teološke in pastoralno praktične vidike trinitarizacije razvijal Sorč (*V prostranstvu Svete Trojice*, 2006, itd.). V izhodišču so trinitarične, perihoretične, evharistične in komunitarne – občestvene razsežnosti Cerkve zakonitosti Svete Trojice Očeta, Sina in Svetega duha, ki jih je Cerkev poklicana »prevesti« v življenje vernih in nevernih ter tako prispevati k trinitarizaciji družbe in posameznika. Ta

cilj izraža njen program združitve človeštva v Bogu. Kolikor tudi druge religije vsebujejo triadičnost kot popolno komunikacijo ljubezni ljubečih z ljubljenimi, toliko lažji je dialog med njimi. Ker smo ljudje ustvarjeni po božji podobi, troosebnem Bogu, se lahko popolno uresničimo le v odnosu do Boga in do ljudi.

Nadja Furlan Štante opredeljuje pozitivno vlogo krščanskega ekofeminizma oz. feministične teologije v smislu ženske duhovnosti za etiko odnosov in medsebojnega dialoga. Sprašuje se, kaj je skupno v vseh religijah. Iz njenega prispevka izvemo, da je ženska duhovnost katalizator intersubjektivnosti, ker s svojo empatičnostjo svet počlovečuje v smislu etične harmonizacije. Ženske so graditeljice medkulturnega miru. Zaradi nove osmislitve spolnosti med moškim in žensko je treba opustiti obremenjujoče patriarhalne predsodke. Tudi nedavni spolni škandali obtožb uglednih (ameriških) moških za spolno nasilje nad ženskami kažejo, da se resnica o spolnosti uveljavlja prek škandalov. Brez ženske duhovnosti bi ostal človek človeku volk, ne pa Bog (lat. *homo homini deus*). Avtorica pokaže, kako razumeti žensko telo kot ikono. Pri pravičnosti egipčanske *maat* je mogoče opaziti tudi starozavezno modrost. Nakazuje se skladnost kozmičnega in družbenega, ker gre za isti red. Gre ji za obnovo Sofijinega izročila. Avtorica je prepričana, da zgolj postopno vključevanje žensk v cerkveno življenje ni dovolj. V protestantskih cerkvah so ženske lahko duhovnice, v katoliških pa ne. Obstajajo razlike med moško in žensko duhovnostjo. Za moške je predvsem značilna hierarhija in vladanje, za žensko pa mrežnost in pripadnost. Moški niso pripravljeni žrtvovati svojih interesov za dober medsebojni odnos, kot so ga ženske. Na zahodu zaradi človekovih pravic v odnosu do moških ni več načelni problem enakopravnost, ampak enakovrednost žensk. Še vedno so ženske slabše plačane na delovnih mestih, slabše udeležene v politiki in nosijo večjo težo gospodinjskega dela doma. Še vedno prevladuje nasilje moških nad ženskami. Zato je potrebno temeljito preizpraševanje in redefiniranje njunega odnosa v družini in družbi.

Onkraj tega prispevka pa vendar znotraj duhovne povezovalnosti je vprašanje, kako razvijati svobodno vzajemno duhovno partnerstvo med žensko in moškim. Jasno je, da povsod po svetu moški in ženske niso enako osvobojeni. Nekatere so prodane v suženjstvo.

Strahovnik opredeljuje različne vidike (intelektualne) ponižnosti, ki ni le reakcija na naše napake, kakor jo pogosto razumemo, ampak je ena izmed oblik spoznavno-moralnih misli. Umešča jo v okvir spoznavnih vrlin in naravnanosti. Večplastno intelektualno ponižnost razlikuje od pojma sramu. Poudari njeno vlogo in pomen v javni razpravi. Izpostavlja dva ključna vidika, in sicer (1) premislek o lastni umeščenosti v določen (moralni in spoznavni) prostor ter (2) vidik statusa, ki ga v tem prostoru pripisujemo sebi samim in drugim. Ker sta javna razprava in dialog v postkonfliktnih družbah pogosto zelo polarizirana in čustveno obarvana, prispevek na kratko osvetljuje tudi vlogo intelektualne ponižnosti v spravnih procesih. Za bralce je pomembna ugotovitev, da ponižnost ne pomeni le odsotnosti pristranskosti, zagledanosti vase ali iluzij o nadutosti, ampak ima tudi pozitivno konotacijo. Sebe razumemo kot omejeno, zmotljivo, grešno, pomanjkljivo in slabotno bitje (Pascalov slabotni trs). Iz tega sledi, da ljudje, ki hočejo imeti vedno prav in imeti vedno prvo in zadnjo besedo, niso ponižni. Razni grandiozni, drugotni jazi, megalomani, mejne, avtokratske,

potlačene in inferiorne osebnosti prav tako ne spadajo k temu idealu. Lahko bi napisali nov esej o antiinteletualizmu v imenu intelektualne oholosti. Naj velja na tem mestu le opozorilo nanj.

Sram avtor vrednoti pozitivno, ker omogoča rehabilitacijo poškodovanega odnosa. Nuna v romanu *Romulus moj oče* s svetniško ljubeznijo pogojuje odprto komunikacijo med bolniki. Ponižnost spodbuja odpuščanje, strpnost, dialog, služenje bližnjemu. Na ta način se ohranjajo in obnavljajo družbene vezi. Pri verniku gre še za čistost srca. Avtor prikaže tudi rezultate nekaterih empiričnih raziskav. Pri ponižnosti gre za dostojanstvo človeka in njegovih besed v smislu Chapmanovih petih jezikov ljubezni in odpuščanja. To pa že terja globino vere, ki pomaga presegati nasilje, maske, laži s pomočjo resnice in svobode.

Roka Svetliča poznamo po delu *Prenašati bit sveta* (2015). Tokrat odkriva totalitarni diskurz znotraj demokracije, ki tudi po padcu berlinskega zidu ni postala samoumevna. Zato dialog še vedno ni zaželen. V devetdesetih letih smo ugotavljali, da je naša demokratična kultura še nizko in šibko razvita zaradi pomanjkljive politične socializacije, ki oživlja pretnje ponovitve weimarskega simptoma (Novak, *Demokracija in totalitarizem v politični kulturi*, 1995). Danes bi k tej diagnozi dodali še šibko zgodovinsko pismenost, zaradi katere še bolj danes kot včeraj politiki sprejemajo zgodovinsko pomembne odločitve brez temeljitih družboslovnih analiz. V njihovem in medijskem jeziku prevladujejo s stališča nevrolingvističnega programiranja posplošitve (iz enega delnega problema na celoten podsistem zdravstva, sodstva, demokratičnih ustanov, itd.), falsifikacije dejstev in izbrisi spomina. Filozofi (Gadamer, Foucault, Wittgenstein) so skušali ontologizirati govorico, ki zasnuje svet, vendar kljub temu prevladuje prepričanje, da ta ni avtonomna. Totalitarne govorice, ki razvrednotujejo demokratični sistem, v celoti delajo škodo težko pridobljenim pravicam suverenosti državljanov. Problem, ki ga Juhant rešuje na ravni tipov osebnega jaza, se pri Svetliču pojavi na ravni govorice. Verjamem, da se da prepoznavati razlike med sovražnim, totalitarnim in tolerantnim demokratičnim diskurzom in govorom. Svetlič prevzame Heglovo ugotovitev, da je za demokracijo potreben dialektični krogotok, ki se dogaja med državljani in državo. Vodi skozi šivankino uho: institucije sobivanja morajo preiti v svoje nasprotje, v svobodno mišljenje in govorjenje posameznikov, ki jih, če se tako odloči, vrača nazaj v njihovo substancialno funkcijo. V demokratični družbi smo državljani tisti, ki vključujemo ali izključujemo stikalo za ciklični tok. Če se tega ne zavedamo in nepravilno obračamo stikalo, tako da prekinjamo ciklični tok, krepimo »weimarski sindrom« totalitarizma in dualizma »mi in drugi«. Zlasti so nevarni »politični evangeliji« praznih obljub in populističnih parol.

Naš akademik Tine Hribar (*Nesmrtnost in neumrljivost*, 2017) se na koncu druge knjige antropocentrično opredeljuje za svetovni etos v tostranskem pomenu zgolj civilizacijskih vrednot, ki so v vseh religijah, vendar pa brez religij samih. To pomeni, da se v imenu svetosti človeka brez Boga odpoveduje hipostatični uniji Boga in človeka in v imenu globalno podružbljenega človeštva vertikalni presežnosti. Za razliko od sedmih predstavljenih avtorjev brani sekularne pozicije. Vprašanje je, kako naj bi se globalna etika solidarnostnega personalizma razvijala brez predpostavke obstoja sočutnega, milostnega, usmiljenega, a še vedno skrivnostnega Boga.

Mojca Polona Vaupotič

Elza Kastl Obereigner

Naša prva kiparka in poslednja miniaturistka

Kiparstvo 19. stoletja je bilo v Sloveniji zaznamovano s počasnim odmiranjem baročne in obrtne rezbarske tradicije. Uveljavil se je predvsem akademski realizem, ki je s številnimi javnimi spomeniki in portretno ter žanrsko plastiko vnesel nova oblikovna načela. Kmalu se je realistični usmeritvi pridružilo kiparsko snovanje, ki se je zgledovalo po naturalizmu, Rodinu in tudi secesijskih likovnih lastnostih, tako da je v kiparstvu v prvih desetletjih 20. stoletja že mogoče opaziti številne smeri in sloge, ki pričajo o revitalizaciji slovenskega kiparstva. Večina umetnikov se je izšolala na dunajski likovni akademiji, kjer so si pridobili nova, mnogokrat že modernistična izhodišča, s katerimi so skušali stopati v korak s sočasnim modernizmom v slikarstvu.

Umetnica, v prvi vrsti kiparka Elza Kastl Obereigner je bila rojena leta 1884. Njen dekliški priimek je bil Kastl, a kljub obema nemškima priimkoma je bila prava Ljubljančanka. Ob tem je imela še češko državljanstvo, ki ga je morala prevzeti po domovinski pristojnosti svojega, v prvi svetovni vojni umrlega moža. Njen oče Karl Kastl (od leta 1900 poplemeniten s predikatom Traunstätt), ki se je rodil v Badnu pri Dunaju, je bil podpolkovnik v avstrijski vojski in ljubiteljski slikar. Ko je bil službeno premeščen v Ljubljano, je tukaj našel svojo bodočo ženo Slovenko iz ljubljanske trgovske družine Peterka ter si zgradil dom v Prečni ulici 3, poleg hiše svoje tašče, na takratni »Sv. Petra cesti«. Elza je po očetu podedovala umetniški talent, starši pa so ji omogočili umetniško izobrazbo doma in v tujini, tako da je že v zgodnji mladosti postala nadobudna kiparka, pozneje, v zrelejših letih pa se je povsem preusmerila v slikarstvo. Njena posebnost so bile portretne miniature in miniaturne ljubljanske vedute, v katerih je izrazila vso svojo ljubezen do rodnega mesta.

Elza je v Ljubljani obiskovala osnovno šolo, ko pa se je družina zaradi potresa leta 1895 preselila za tri leta v Gradec, je tam opravila še likovno smer graške obrtne šole. Po vrnitvi v Ljubljano so ji starši omogočili zasebni pouk pri akad. slikarju Heinrichu Wettachu, kjer je pridobila osnovno slikarsko znanje. Hkrati je obiskovala tudi pouk modeliranja pri Celestinu Misu, profesorju kiparstva na ljubljanski obrtni šoli. Prvo novico o Elzi Kastl lahko zasledimo že februarja leta 1902, ko je v izložbi Bambergove knjigarne v Ljubljani postavila na ogled svoje prvo javno delo, naročilo za sejno dvorano Kranjske hranilnice. Žanrsko obarvana kompozicija večjih razmerij z naslovom *Dobrodelnost* (*Alegorija varčevanja*) je bila stvaritev sedemnajstletnega dekleta. Plastika je danes v zbirki Muzeja in galerij mesta Ljubljane in jo lahko občudujemo na Ljubljanskem gradu v okviru stalne razstave o zgodovini Slovencev. Tako ji že v zgodnjih letih ni bilo prav nič tuje oblikovanje kipov v mavcu in kamnu. Glede na to, da je že na

svoji prvi razstavi prejela zelo ugodne kritike, je postala članica Slovenskega umetniškega društva. Poleg tega je bila mlada umetnica še istega leta velikodušno predstavljena ljubljanskemu občinstvu na Drugi umetniški razstavi v Narodnem domu z vrsto kipov ter oljnimi slikami. Razstavljenih je bilo 163 umetniških del slovenskih slikarjev in kiparjev, med slednjimi so bili: Elza Kastl, Celestin Mis, Alojzij Repič, Ivan Zajec, Fran Berneker ter Vinko Levičnik. Prestavili so se predvsem kot trenutno navdušeni portretisti, ki obvladajo krepko ter karakteristično modelirane obraze in doprsne portrete. Na razstavi pa je izžareval predvsem individualni značaj vsakega kiparja posebej in to že dokaj pod vplivom moderne smeri, ki išče poudarek pri naglašanju in izražanju lastnih efektov. Elza Kastl ni bila le ena redkih kipark v tistem času, bila je sploh prva kiparka, ki jo je imelo ljubljansko občinstvo priložnost spoznati na razstavi, preden je dve desetletji zatem zaznamovala slovenski umetniški prostor Karla Bulovec Mrak.

Elza Kastl Obereigner, *Dobrodelnost*, 1901, terakota, bela oljna barva, Mestni muzej Ljubljana (MGML); dokumentacija MGML, foto: Matevž Paternoster

Še v istem letu je Kastlova ustvarila relief sv. Barbare ter doprsna kipa cesarja Franca Jožefa I. in cesarice Elizabete za artilerijsko vojašnico, na področju današnjega Bežigrajskega dvora v Ljubljani. Za kapelo garnizijske bolnišnice je modelirala Kristusovo glavo. Leto dni pozneje je oblikovala portret papeža Leona XIII. za škofijsko gimnazijo in v Ljubljani razstavila tri male plastike. Leta 1903 je naredila dekliški doprsni kip v marmorju in za kopališče v Laškem cesarjev reliefni portret. Bila je ustvarjalna in nadobudna, želela pa si je še dodatnega znanja. Leto pozneje se je na ženski umetnostni šoli (Kunstschule für Frauen und Mädchen) na Dunaju vključila v izobraževalni program za portretno slikarstvo pri prof. Seligmannu, pri prof. Kauffungenu pa za kiparstvo. Od novembra 1906 do konca maja 1907 se je šolala pri portretistu Edoardu Gelliju v Firencah, nato sta jo umetniška radovednost in strast ponesli še do Rima, v Neapelj in nazaj do Benetk. V tem obdobju je bila tudi sama ustvarjalno nadvse naklonjena portretom. Leta 1910 je bila na študijskem potovanju v Pragi, Dresdnu in Berlinu, naslednje leto pa v Innsbrucku, Zürichu, Luzernu in na Dunaju. V vsem tem času je ustvarila veliko število slik in kipov, ki pa so danes žal izgubljeni ali pa v privatni lasti.

Vsekakor je treba omeniti, da so slovenski kiparji delali v precej utesnjenih okoliščinah. Nobenega kiparja nismo imeli, ki bi bil dovolj premožen, da bi lahko – razen spomenikov, ki so bili javna zadeva – ustvarjal po svojih željah. Sleherno pionirsko skupino je ogrožala šibka stanovska organiziranost in še bolj pomanjkanje primernih služb, ki bi jim omogočale kiparsko delo tudi ob pomanjkanju javnih naročil in majhnem zanimanju kupcev za njihove izdelke. Do osvoboditve nismo imeli svoje akademije. Pred prvo svetovno vojno so kiparji študirali na dunajski akademiji, ob začetku vojne in po njej

pa tudi v Münchnu in Pragi. Nato je prevzel Zagreb glavnino študentov, izjemoma še Praga. Iz teh središč so izvirali odločilni vplivi, poleg tega sta večja umetnostna odprtost ali zaprtost kraja študija omogočali stike z drugimi evropskimi umetnostnimi centri. Študijske podpore so bile skromne, zato je bila temeljitost študija večkrat žrtvovana delu za preživljanje. Tudi štipendije za študijska potovanja so redko dovoljevala poglobljeno spoznavanje tuje kulture. Študij v velikih mestih z razvitim kulturnim življenjem je bil ploden za mlade kiparje, vrnitev domov pa je večkrat odkrila nemoč prilagoditve okolju, ki je moralo za nov umetniški program šele dozoreti in kjer se je bilo treba bojevati na različnih področjih naenkrat. Strokovno organizacijsko so se kiparji pridružili aktivnejšim slikarjem in z njimi delili razstavno življenje, njim pa je bilo pridržano nastopanje na natečajnih razstavah in bolj ali manj slovesna odkritja javnih spomenikov. Delno so nadaljevali kiparski program iz preteklosti in ga včasih tudi modernizirali. Kot tradicionalna veja je bilo na prvem mestu cerkveno kiparstvo, ki pa so ga v 19. stoletju še v glavnem oskrbovale podobarske delavnice, te pa so izdelovale predvsem cerkveni inventar.

Mestni muzej Ljubljana pripravlja v letu 2018 razstavo in spremno publikacijo z naslovom *Elza Kastl Obereigner, kiparka in slikarka*; umetničin ohranjeni kiparski opus bo tako predstavljen prvič v celoti.

Elza Kastl se je leta 1911 v cerkvi Marijinega Oznanjenja v Ljubljani poročila s stotnikom Henrikom pl. Obereignerjem, ki se je rodil na gradu Snežnik kot najmlajši otrok v češki družini gozdarskega direktorja in upravitelja snežniškega posestva. Henrik je sprva hodil v osnovno šolo v bližnjo vas Kozarišče, pozneje pa je obiskoval klasično gimnazijo v Ljubljani, ki je bila pred potresom v liceju na mestu današnje tržnice. Tu si je med izbirnimi predmeti izbral slovenščino. Ko je bil v sedmem razredu, je v epski pesnitvi v nemščini napisal hvalnico gori Snežnik in gozdovom pod njo. To je bila pravzaprav njegova prava domovina, saj na Češkem nikoli ni živel. Po maturi je odšel na vojaško akademijo v Dunajsko Novo mesto. Postopoma je napredoval in postal stotnik v 17. pehotnem polku »kranjskih Janezov«, ki je bil sprva nastanjen v Ljubljani, potem pa v Celovcu. Tako je Elza po poroki odšla z možem v Celovec in tam se jima je leta 1913 rodila hči Lizelot (od leta 1939 po poroki pa Liza Hribar). V Celovcu se je Elza predala slikarskim portretom. Po dveh letih se jima je rodil še sin Jurij, a neusmiljena usoda je Elzi kmalu vzela oba, moža in sina. Leta 1915 se je umetnica z dveletno Lizelot vrnila k staršem v Ljubljano. Ustvarjala je naprej in se predajala portretnemu slikarstvu ter slikanju po naročilih za ljubljansko gospodo. Prav tako se je posvečala pokrajinskim akvarelom v romantično-realističnem stilu, ki so bili posledica njenega dunajskega učnega programa. Ustvarjala je številne ljubljanske vedute in si s tem pridobila precejšen krog občudovalcev. Temu so še sledile številne perorisbe, kjer je zelo izrazito prišel do izraza njen izreden risarski talent. V tridesetih letih se je poleg oljne tehnike veliko posvečala manjšim formatom v akvarelu ter pastelu. Kot verna katoličanka je med letoma 1927–1934 upodobila veliko sakralnih likovnih del, med njimi je večkrat naslikala sv. Judo Tadeja: za frančiškansko cerkev v Ljubljani (1939) in za cerkve v Preski pri Medvodah (1933), Radovljici (1934), Škofji Loki (1946), Selcah pri Škofji Loki (1950), na Viču (1956) in Koprivniku (1959). Poleg tega je izdelala še kopijo Layerjeve Marije Pomagaj za frančiškansko cerkev (1949), upodobila Friderika Barago za ZDA (ok. 1950) idr. Sicer pa je

sakralna dela upodabljala že prej, od Kristusove glave in sv. Barbare (1900, 1901), sv. Frančiška (1910) itn.

Nikakor pa ne gre prezreti ustvarjalkinih likovnih del, ki jih je opravila kot portretna miniaturistka. Ta zahtevna slikarska zvrst se je sicer pojavila že v obdobju renesanse, sledil je njen razcvet v 16. stoletju v Angliji in nato še v 18. stoletju v Franciji. V tem času se je izdelava portretov preselila s pergamentov in kovin na slonokoščene ploščice. V 19. stoletju pa je miniaturni portret povsem očaral Dunaj in njegovo okolico. V Sloveniji so se v omenjenem obdobju miniaturni slikarji pojavljali le priložnostno in za kratek čas. Med bolj znanimi umetniki so bili poleg Kastl Obereignerjeva še Matevž Langus, Anton Karinger ter Ivana Kobilca. Ta slikarska zvrst je namreč izredno zahtevna, saj je pri ustvarjanju terjala dobesedno celega umetnika, z dobrim slikarskim znanjem ter natančnim obvladovanjem miniaturnega čopiča. Elza Kastl Obereigner, pogosto se je podpisovala E. O. K., je to znanje osvojila na Dunaju. V dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja je zaslovela kot miniaturistka, kot mojstrica drobnih potez čopiča, ki jih je skrbno in premišljeno združevala v barvo harmonične portretne podobe. Slikarka je uporabljala neke vrste pointilistični način slikanja, kar pomeni, da je barve nanašala s številnimi pikicami. Poleg portretov je upodabljala še svoje ljubljeno rodno mesto Ljubljano, s pogledi na različna zgodovinska obdobja. Te podobe stare Ljubljane pa je ustvarjala po starih grafikah, risbah in fotografijah. A javno priznanje za ta del svoje ustvarjalnosti je dočakala šele na razstavi Portretna miniatura, ki jo je pripravil Narodni muzej leta 1965 in na kateri so bile razstavljene tri njene miniature.

O Elzi Kastl Obereigner arhivsko sicer ne vemo veliko in tudi njenih del žal ni veliko na razpolago. Na častitljivo mesto pa se uvršča podatek, da je bila prva Slovenka, polna zanosa in žara, ki odstira vpogled v novo poglavje našega kiparskega razvoja v obdobje modernega sloga. In ne nazadnje je bila pomembna kot miniaturistka, saj je bila izredno nadobudna, ustvarjalna in najbrž tudi poslednja slikarka te zvrsti v Evropi. Od tega sveta se je poslovila leta 1973 v Ljubljani, saj je bila Ljubljančanka do konca svojih dni.

Viri in literatura:

Hribar, Angelika (2000). Gozdarski direktor posestva Snežnik Jožef Obereigner in njegova rodbina. *Kronika*, let. 48, št. 1/2, str. 42–56. Https://www.dlib.si.
Hribar, Angelika (2012). Odgovorno otroštvo poslednjega cesarjeviča. *Kronika*, let. 60, št. 1, str. 103–112. Https://www.dlib.si.
Hribar, Angelika (2012): »Od nekdaj lepé so Ljubljanke slovele …« – kiparka in slikarka Elza Obereigner Kastl (predavanje, 25. februar 2012). Muzej novejše zgodovine Slovenije.
Lampe, Evgen (Dr.l, E) (1902). Druga slovenska umetniška razstava. *Dom in svet*, let. 15, št. 11. Https://www.dlib.si.
Steska, Viktor (2013): Obereigner, Elza, plemenita (1884–1973). *Slovenska biografija*. SAZU, ZRC SAZU. Http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi391308/#slovenski-biografski-leksikon.
Šelih, Alenka, in Bučić, Vesna (2007): Elza Obereigner-Kastl (1884–1973): portretna miniaturistka. *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Tuma, SAZU.

Dr. Edvard Kovač

Notranje in zunanje izgnanstvo

Človek se že od nekdaj podaja v izgnanstvo. V pradavnini so ga iz njegovega ljubljenega kraja izgnale vremenske razmere, ko je zaradi njih postal lačen in ko se je pognal v še ne znani svet zaradi pomanjkanja vode in lačnih ust. Kdaj ga je izobčila in spodila tudi zavist njegovih bližnjih. V njem je bila tudi nepomirljiva sla po neznanem, zato se je pogosto podal v nove dežele in pokrajine, da bi zadostil lastni nepotešenosti in želji, ki mu je govorila, naj se nastane še kje drugje, kjer bo lahko vzpostavil novo sožitje z naravo, svojimi dragimi in samim seboj.

V Platonovem miselnem obzorju bi lahko rekli, da si človek želi iti vedno dlje, prav tja do večnosti. Zato prisluškuje svoji duši, kam ga vleče, kam želi poleteti. In sprašuje jo, zakaj je tako pogosto žalostna, da je na tem svetu, ko pa zaradi človeškega telesa, ki odseva njeno lepoto, lahko potuje v daljave in se je sposobna razveseliti novih obzorij. Ta svet je vendar tako lep in čudovit, zakaj želi nazaj, od koder je prišla, zakaj se ne zadovolji z minljivo in vedno na novo rojeno lepoto narave in raje teži po večnosti in po osvoboditvi od telesa? Usahli spomin ji ne zna ogovoriti, kaj jo žene k povratku k večni sreči, od koder je bila izgnana.

Vsak veliki pesnik je kmalu ugotovil nekaj podobnega kot izjemni Platon, da bo namreč moral v tej napetosti živeti do konca svojih dni. Vedno bo razparan med nostalgijo po večni sreči in lepoti ter njunim odsevom v sijaju narave in pogledu ljubeče osebe. Njegova duša bo iskala ravnovesje med željo, da bi zavrgla telo in odletela k svojemu izvoru na eni strani, in na drugi, da bi ohranila človekovo telo kot čudoviti voz, s katerim bo lahko potovala po tem svetu, opazovala nove reči, se navduševala nad presenetljivimi dogodki in se razveseljevala ob novih spoznanjih.

Platonova povest človeške duše pa predstavlja tudi dvojno pojmovanje izgnanstva v našem življenju. To je prispodoba našega eksila, ki je sprva vedno boleč, potem pa se nam razodene tudi kot možnost novih odkritij, spoznanj in doživetij.

Da je lahko izgnanstvo poleg tega, da je pogosto nasilno in polno grenkobo, tudi prostovoljno in da pomeni obogatitev, nam pritrjujejo literati, ki se zavestno podajo v notranje izgnanstvo svoje duše. V svojem bogatem notranjem doživljanju najdejo nove pokrajine bolečin in upanja, dežele stisk in radosti. Prav zaradi tega umika v svojo notranjost se poetu porodijo izjemne besede, da lahko z užitkom in tresočo roko tudi drugi segamo po njihovih izpovedih.

Notranje in zunanje izgnanstvo je vsebina vsake visoke nacionalne literature. Ta tematika je posebej bogata pri ne preveč številčnih narodih.

Pričujoči esej je povzetek predavanja, ki ga je avtor v decembru 2017 imel na Konferenci »Literatura in eksil« Mednarodnega društva literarnih kritikov v Toursu v Franciji.

Ti so bili prisiljeni izseljevati se in iskati zatočišče drugje. Poleg tega pri tlačenih narodih, ko svobodna beseda ni smela na dan in so bili njihovi pisatelji izgnani ali v tujino ali pa v strogo zasebnost.

Naj kot ilustracijo svojih izhodišč omenim dvoje imen v slovenski literaturi iz zunanjega izgnanstva in dvoje iz notranjega eksila. Za vso izseljeniško literaturo je značilna nostalgija po domu in vzdrževanje nekega domačijskega sloga, tudi poudarjanje folklorne zgodovine, ali pa mitizacija narodove preteklosti. Pa vendar v tem okviru izstopajo posamezniki, ki jim prav tujina omogoča novo svetovljanstvo in priložnost, da domačo literaturo obogatijo z novimi stili, literarnimi kompozicijami in tematiko. Vzor takšnega leposlovja sta slovenska literata Vladimir Kos in Zorko Simčič.

Slovenski pesnik Vladimir Kos se je odpravil v eksil na Japonsko. V Tokiu je na univerzi poučeval angleščino, a v sebi je ohranil globoko zasidranost v slovenskem jeziku, kljub temu da tudi po več let ni z nikomur govoril v materinem jeziku. Čeprav je kot jezuit vedno gojil ignacijansko duhovnost, se v svojih pesmih s čutno intuitivnostjo podaja v globine etičnosti, ki razbija moralistične okvire predvojne slovenske katoliške literature. Prav njegova zbirka *Dober večer Tokio* je v svoji izpovedi zelo močna, saj npr. v svoji pesmi, kjer opisuje srečanje s prostitutko na sam božični večer, zmaga človeška toplina in velika občutljivost za trpečo žensko. Kos je tudi prvi vnesel v slovensko poezijo japonsko obliko pesništva, se pravi haiku liriko. Žal pa je bil doma dolga leta prepovedan pisec in ta oblika pesništva se je morala v slovenski literaturi uveljaviti mimo njega. Danes mu priznavamo, da je bil prvi slovenski modernist, kar šest let pred Šalamunovo je izšla njegova avantgardna zbirka.

Drugi vrh slovenske literature v izgnanstvu pa predstavlja Zorko Simčič. Po drugi svetovni vojni se je umaknil v Trst, nato pa v Buenos Aires. Literarna kritika (Mitja Čander) ima njegov roman *Človek na obeh straneh stene* za prvi modernistični roman v slovenskem leposlovju. Že leta 1957 je objavil knjigo o »antijunaku«, ki v tujini išče svojo identiteto. Avtor se je v procesu demokratizacije vrnil v rodno Slovenijo in objavil roman, ki ga je pisal 30 let, in sicer po vsem svetu. *Poslednji deseti bratje* je veličastni eksistencialni roman. Večina pisateljskih pol je res nastala v Argentini, toda precej tudi drugje, nekaj celo na Danskem, zadnja različica pa v Ljubljani. Gre znova za pretanjeno opisovanje zagonetnih človeških usod, ki uhajajo iz političnih shem in ki razpirajo globino človeške duše. Simčičevi junaki se odrekajo nostalgiji in se bogatijo s tujim okoljem, kamor so vrženi, ter iščejo smisel svojega bivanja.

Vendar pa je obstajala zanemarjena in neznana literatura tudi pri piscih, ki so ostali doma. Ti so bili prisiljeni iti v notranje izgnanstvo. Morda je med njimi najmočnejši v svoji izrazni izpovedi Vitomil Zupan, ki je kar nekaj let preživel v zaporu.

Zupan je ena izmed osrednjih osebnosti med pripovedniki slovenskega partizanskega odpora med drugo svetovno vojno. Žal pa je veliko manj znan po svojih liričnih pesmih. Njegovi prijateljici pesnici Ifigeniji Simonović smo hvaležni, da je zbrala njegove zaporniške zapiske in izdala šest zajetnih knjig njegove poezije. V njej se pogosto pojavlja ozračje ledu, ki ga literat

premaguje s toplino ljubezni do svoje življenjske sopotnice. Često uporabi tudi prispodobo ledenih rož na oknih, ki mu prinašajo toplino v srcu, saj jih tako rad »nabere« za svojo drago. Pisatelj Vitomil Zupan se je v zaporu podal v izgon svoje notranjosti, kjer je našel neusahljivo hrepenenje po svoji dragi in tudi svoj čisto nov pesniški slog.

Drugo ime takšnega notranjega eksila pa v slovenski literaturi predstavlja Marjan Rožanc. Družbene razmere so mu onemogočale javen politični nastop, bil je celo večkrat v zaporu. Toda potovanje v notranjost svoje duše mu je pomagalo odkriti otroško srce, ki ima rado vsakega človeka, ne oziraje se na njegovo politično držo. Zato je v svoji notranjosti, ki jo je razkril v romanu *Ljubezen* in prej v delu *Pravljica*, uspel vzpostaviti celo spravo med vsemi živimi, čeprav so v vojni in revoluciji stali na nasprotnih bregovih. Kot avtodidakt je ogromno bral in je vse prebrane knjige močno ponotranjil ter iz njih izvlekel najlepše. Zato je tudi slovensko esejistiko dvignil na zavidljivo evropsko raven.

Ob teh ilustracijah eksila iz slovenske literature, ki na eni strani pomenijo žalostno tožbo nad tujino ali nad nerazumevanjem domačega okolja, na drugi strani pa tudi presenetljiva razkritja ljubezni in čudovito metaforiko ter pretanjen zven poezije, se nam poraja temeljni pojem o izgnanstvu. S filozofom Emmanuelom Levinasom se lahko vprašamo, ali ni klic k eksilu istočasno tudi etični velelnik vsakega razmišljujočega pisatelja.

Pesnika namreč kakor Odiseja preveva sla, ki mu narekuje, da se mora znova odpraviti na pot. Pisatelj sicer prebiva v sebi, toda v svoji samoti ni v dobri koži, zato mora izstopiti iz sebe in pobegniti nekam drugam, tja, v neznano, k novim obzorjem naproti. Literat, ki prisluškuje utripu življenja, ve, da ga nekdo kliče. Ta klic se lahko javlja po nasmehu ali po solzah drugega človeka, lahko pa pesnik zasliši ječanje in veselje narave, zato se ne more spokojno zasanjati v sebi. Čuti, da mora zapustiti svoje udobje in tudi svoje trpljenje, da bo lahko dovzeten za proseče in trpeče poglede drugega, ali pa za skrivnost sveta, ki ga obdaja. Nove pokrajine narave na eni strani in pogledi sočloveka, ki ga izbere in vabi k sebi, pesnika nujno vodijo k izstopu iz sebe ter k potovanju v tujino, v neznano, ali k tipanju novih skrivnostih iz daljave.

Toda potem ko se pesnik napoji lepote narave, ko se nasiti z novimi spoznanji in ko začuti, da je tudi trpečemu in ljubečemu obličju daroval vse, kar ima in kar je, bo znova pogledal vase. In presenetljivo, čudeži narave se mu bodo začeli razkrivati tudi v njegovi notranjosti. Bolečina in veselje drugega, njegov krik in njegov vrisk bodo začeli odmevati tudi v njegovem srcu. Neusahljivo hrepenenje po drugem in po drugam bo dobilo nove poteze ter izraze v njegovi duši.

Zdaj bo šele zaslutil pravo vsebino svoje duše in zaznal pristni utrip svojega srca. Odslej bo vedel, da najkrajša pot do samega sebe vodi preko drugega, kot je dejal znameniti mislec Paul Ricoeur. In v svojih pesmih bo izkušnje iz tujine in preizkušnje iz izgnanstva uporabil za razumevanje svoje dežele, svojih ljudi in domače omike.

Pesnik iz tujine ali iz oddaljene dežele začne veliko bolje ceniti svojo kulturo. Izgnanstvo, zunanje in notranje, mu predstavlja izčiščenje duše ter vir novih lepot, tudi slutnjo skrivnosti in večnosti, kar bo skušal vedno na novo izraziti. Bližino ljubezni bo odslej znal drugače uživati in opevati, ker se je prej naučil živeti, kot pravi letošnji slovenski nagrajeni pesnik, »Ljubezen iz daljave«.

France Cukjati

Slovenske podobe zla

Izid: **marec 2018**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Alenka Veber**

Nič človeka bolj ne zaznamuje kot njegova dobrota oziroma hudobija. In nič človeka bolj ne pretrese kot osebno srečanje z zlom. Smo družbena bitja in vse življenje vpeti v medčloveške odnose, ki svojo vrednostno oznako dobivajo na polju razumevanja, solidarnosti, empatije in dobrote ali pa v nasprotju tega – v sovraštvu in hudobiji. Tako ali drugače se človek vse življenje srečuje z zlom.

Zato je razumljivo, da se človeštvo vso zgodovino sprašuje o skrivnosti zla. Ker vsaka človeška hudobija povzroča trpljenje in ker so tudi sicer bolezni in težave stalni spremljevalec človeštva, človek nehote povezuje oziroma kar enači trpljenje z zlom. Ker je človekova empatija oziroma sposobnost sočutja pomembno izhodišče za nudenje pomoči in pomemben zaviralec povzročanja zla, se ponuja razlaga, da je zlo le pomanjkanje empatije. Ker krščanstvo, ki je zaznamovalo zahodno civilizacijo, verjame v dobrega Boga in opozarja na njegovo živo nasprotje, satana, se ponuja razlaga, da je satan neposredni režiser ekstremnega zla, ekstremne človeške hudobije. Preden se lotimo neposrednega spoznavanja zla, moramo zato nekaj razmisleka posvetiti vprašanju trpljenja, empatije in obsedenosti.

TRPLJENJE IN ZLO

Trpljenje je sestavni del življenja. Pogosto celo globoko poseže v kakovost življenja in odpira težka vprašanja o smislu in nesmislu bivanja. Ni čudno, da je vedno znova vsebina umetniških del. Če se v ponarodeli pesmi *Rož, Podjuna, Zila*, katere avtor je Pavel Kernjak, prva kitica glasi

> »Rož, Podjuna, Zila,
> venec treh dolin,
> moja domovina,
> narod moj trpin.«,

pa se je eden največjih slovenskih pisateljev Ivan Cankar tako občutljivo odzival na trpljenje posameznega človeka, da se je moral takole zagovarjati glede očitane mu črnogledosti:

> Slikal sem noč, vso pusto in sivo, polno sramote in bridkosti, da bi oko tem silnejše zakoprnelo po čisti luči. Zato je bila moja beseda, kakor je bila trda in težka, vsa polna upanja in vere! Iz noči in močvirja je bil v nebeške daljine uprt moj verni pogled – vi pa ste me razglasili za pesimista![1]

Pa vendar je tudi on iskal izhod iz teme obupa in bralca prepričeval, da trpljenje nima zadnje besede. Tudi on je, kot mnogi veliki pisatelji in misleci skozi celotno zgodovino človeštva, iskal luč v temi, smisel trpljenja, brez katerega postane sámo trpljenje brezupno in s tem neznosno.

> V noben kelih ni točil Bog samega pelina; celo svojemu sinu Odrešeniku je poslal na križev pot Simona Cirenskega. Ni je noči tako temne, da bi tam kje v daljavi ne trepetala ponižna rdeča luč, tolažba srca.[2]
> Mnogo je ljudi, ki jim je življenje sama žalost in bolest brez konca /.../. Toda glej, izpolnili so svojo dolžnost v trpljenju, bolest jim je bila naloga, stali so v zgodovini, kamor jih je bila postavila nevidna roka.[3]
> Lastno trpljenje je kakor zrcalo, v katerem spozna človek trpljenje drugih. Kdor ni trpel do krvi, ostane otrok in ni videl življenja. /.../ Najvišje raste drevo, ki je vzklilo iz solz.[4]

Ni treba biti psiholog, filozof ali teolog, da bi opazili več obrazov človeškega trpljenja. Najpogosteje je to telesno trpljenje, dolgotrajna bolečina, bolezen, lakota, starostna betežnost itn. Prav tako pogosto ali še pogosteje srečamo psihično trpljenje v podobi krivice, osamljenosti, poniževanja itn. Mnogokrat prikrito, a prav tako neznosno, pa je ontološko trpljenje, ko človek ne ve, čemu življenje in z njim povezano trpljenje. Če se vse tri podobe zlijejo v eno samo trpljenje, se človek znajde v peklu brezizhodnosti.

Telesno in duševno trpljenje postaneta znosna šele takrat, ko človek najde smiselni odgovor na vprašanje, od kod in čemu to trpljenje. Človek lahko prenese skorajda vsako trpljenje, če odkrije njegov smisel, zato se je v vseh časih spraševal o tem smislu.

Že egipčanski in mezopotamski spisi iz časov 2000 let pred Kristusom se zelo zavzeto ukvarjajo s človeškim trpljenjem. Egipčanski misleci objokujejo trpljenje revnih ljudi in ga soočajo z blagostanjem bogatašev. V Mezopotamiji srečujemo žalostinke, psalme in rotilne molitve, ki naj bi v času trpljenja spodbudile božjo naklonjenost. Že zelo zgodaj se je pojavila zveza med grehom in trpljenjem, ki je postajala vse jasnejša. V starih zapisih se je trpljenje že kmalu pojavilo kot posledica zla, ob tem pa tudi vprašanje »nezasluženega« trpljenja, s katerim so se še dolgo ukvarjali tudi starozavezni pisci.

Ali je trpljenje posledica zla? Božja kazen za greh? Je Bog hudoben, ker tudi »pravičnemu« naloži trpljenje? Zakaj so tisti, ki so dobri po srcu in sledijo Božjim zapovedim, celo bolj izpostavljeni nesreči in trpljenju kot tisti, ki se šopirijo v krivičnem bogastvu, svoji objestni samovolji in nasprotovanju Božjim zapovedim? Kakšen Bog je ta, ki ščiti povzročitelja trpljenja in ne prisluhne trpeči žrtvi zla?

To so vprašanja, s katerimi so se ukvarjali že tisoč let pred Kristusom. Od nekdaj so čutili vzročno zvezo med grehom in trpljenjem in od nekdaj so se spraševali, od kod zlo in kako ga uskladiti s pojmom dobrega Boga, dobrega stvarnika vsega stvarstva. Ta vprašanja so tudi danes aktualna, predvsem če želimo razumeti zlo, ki mu je posvečena ta knjiga. Pri tem ne moremo mimo modrosti, ki je bila zapisana pred več tisoč leti in še danes usodno vpliva na razumevanje trpljenja in zla. Svetovna zgodovina pozna tudi druge zelo stare zapise o teh vprašanjih, a noben ni tako obsežen, vsebinsko bogat in tako temeljito proučen, kot je Biblija.

/.../

[1] Ivan Cankar, *Bela krizantema* (Ljubljana: L. Schwentner, 1910), 66–67; Ivan Cankar, *Zbrani spisi*, ur. France Koblar, zv. XVI (Ljubljana, 1925–1936), 154; Ivan Cankar, *Izbrano delo*, ur. Josip Vidmar, zv. X (Ljubljana, 1951–1959), 326.

[2] Ivan Cankar, *Kurent* (Ljubljana: L. Schwentner, 1909), 45; Cankar, *Izbrano delo*, zv. VI, 129.

[3] Ivan Cankar, »Poslednji dnevi Štefana Poljanca,« v: *Ljubljanski zvon* (1906), 19; Cankar, *Izbrano delo*, zv. V, 183.

[4] Ivan Cankar, »Kovač Damjan,« v: *Dom in svet* (1908), 25; Cankar, *Izbrano delo*, zv. VI, 187.

Ni namen te knjige poglabljati se v teologijo trpljenja in križa, ampak razumeti zlo, njegov smisel in njegove posledice. Trpljenje samo po sebi ni zlo. Tudi vsako trpljenje ni posledica zla, vsako zlo pa povzroča trpljenje. In ne samo trpljenje žrtve ali naroda, ampak tudi trpljenje povzročitelja zla. Ne moremo razumeti zla, če se ne soočimo s trpljenjem, ki ga zlo povzroča.

S tem stopamo v polje bivanjskih vprašanj, ki jih ni mogoče razumeti s čisto racionalnostjo. Šele »umetniško čutenje« celotnega človeka jih lahko vsaj do neke mere razpozna in razume. Upam, da bo bralec, ki se bo prebil skozi celotno knjigo, skozi podobe trpljenja, ki ga zlo povzroča, skozi posamezne in družbene posledice zla jasno začutil širino in globino samega zla.

V knjigi *Homo patiens* (*Versuch einer Pathodizee*) znan dunajski psihiater Viktor Emanuel Frankl navaja slikovito prispodobo:

> Če psu kažem s prstom na neko stvar, ne bo gledal v smeri prsta, ampak sam prst; če bo jezen, ga bo popadel. Naj povem še z drugimi besedami: Funkcija kazanja s prstom je njemu neznana, v njegovem svetu nerazumljiva. In človek? Nesposoben je razumeti znake, ki morda prihajajo iz »onostranstva« – na primer smisel, na katerega kaže trpljenje. Morda bo tudi on popadel prst in preklinjal svojo usodo.

/…/

IZ ČLOVEKOVIH GLOBIN

Svobodna odločitev

Začnimo to poglavje z dvema primeroma.

Najprej primer Hanne, nekdanje paznice v koncentracijskem taborišču Auschwitz. Njeno obravnavo pred sodiščem je opisal Bernhard Schlink v knjigi *Bralec*.[5]

Hanna je bila do pomladi 1944 paznica v Auschwitzu, nato pa blizu Krakova v majhnem taborišču, ki je spadalo pod Auschwitz. Vsak teden je morala vsaka od paznic v svoji skupini izbrati deset taboriščnic za likvidacijo. Hanna je na sodišču to priznala. Ko jo je predsednik sodnega senata vprašal, ali niso vedele, da pošiljajo ujetnice v smrt, je odgovorila: »Smo, ampak prihajale so nove in stare so morale novim narediti prostor … Kaj bi pa vi storili?«

Sredi zime, ko so taborišče razpustili, so ujetnice odgnali proti zahodu, na tako imenovan »marš smrti«. Enkrat so jih za prenočevanje zaprli v cerkev, ki jo je zaradi bombardiranja sredi noči zajel ogenj. Kljub obupnemu kričanju paznice niso odprle cerkvenih vrat. Na vprašanje predsednika sodnega senata, zakaj niso odprle vrat, je Hanna odgovorila:

> Vse je šlo tako hitro, pa gorelo je župnišče in cerkveni zvonik … Potem se je začelo kričanje in postajalo vedno huje. Če bi zdaj odprle in bi vse navalile ven … Pa saj nismo mogle kar pustiti, da pobegnejo! Saj smo bile vendar odgovorne za to …

Sedaj pa primer, ki ga je izpričala P. M. s Teharja. V tistem času je kot natakarica stregla mladim teharskim likvidatorjem, ki so zahajali v gostilno, njeno izpoved pa je zapisal Roman Leljak v knjigi *Huda Jama*:[6]

> Za časa NOB sem bila natakarica. Delala sem pri zasebniku v stari gostilni v Bukovžlaku … Po vojni so hodili v gostilno oficirji iz partizanskega lagerja (Teharje). Bili so v glavnem Slovenci, mladi fantje. Presenečala me je njihova samozavest, njihovi mirni, nedolžni obrazi. Ničkolikokrat sem se spraševala, če so to v resnici tisti neusmiljeni likvidatorji, ki so streljali iz dneva v dan, ki so poslušali jok otrok in na grozen način uničevali mlada življenja.

[5] Bernhard Schlink, *Bralec* (Ljubljana: Družina, 2001), 84–94.

[6] Leljak, Huda Jama (Radenci: Društvo za raziskovanje polpretekle zgodovine OZNA), 60–61.

Clélie Avit

Tukaj sem

Izid: **april 2018**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedla: **Špela Žakelj**
Uredila: **Polona Mlakar**

1
Elsa

Zebe me. Lačna sem. Strah me je.

Vsaj mislim tako.

Že dvajset tednov sem v komi in predstavljam si, da bi me moralo zebsti, da bi morala biti lačna in da bi me moralo biti strah. To nima nobenega smisla, kajti če bi kdo moral vedeti, kaj občutim, bi to morala biti prav jaz, toda zdaj ... si to lahko samo predstavljam.

Vem, da sem v komi, saj sem jih slišala govoriti o tem. Nejasno. Najbrž je bilo pred šestimi tedni, ko sem prvič nekaj »zaslišala«. Če sem prav štela.

Štejem, kakor vem in znam. Nehala sem šteti zdravniške vizite. Zdravnik skoraj nikoli več ne pride. Raje štejem obhode medicinskih sester, saj so precej redni. Najlažje pa je šteti prihode čistilk. Čistilka pride v mojo sobo vsako noč okrog enih zjutraj. To vem, ker slišim napovednik iz radijskega sprejemnika, ki ga ima pritrjenega na vozičku. In zdaj sem ga slišala dvainštiridesetič.

Že šest tednov sem budna.

Že šest tednov nihče ne ve za to.

Vendar pa mi ne bodo prav vsak dan delali preiskav. Če senzor zraven mene, ki zapiska, ni hotel pokazati, da slušni del mojih možganov spet deluje, me ne bodo odpeljali v komoro, ki stane osemsto tisoč evrov.

Vsi mislijo, da je konec z mano.

Celo moji starši so začeli obupavati. Mama ne prihaja več tako pogosto. Oče je nehal prihajati po desetih dneh. Le moja mlajša sestra me redno obiskuje, vsako sredo, včasih jo spremlja tudi sedanji fant.

Moja sestra je še vedno kot najstnica. Stara je petindvajset let in skoraj vsak teden ima novega fanta. Najraje bi ji potrkala po glavi, a ker tega ne morem, poslušam, kaj mi pripoveduje.

Zdravniki namreč znajo povedati predvsem: »Govorite z njo.« Vsakič, ko slišim nekoga ponoviti ta stavek (seveda je to vse redkeje, saj jih ni več veliko naokrog), si zaželim, da bi ga lahko pripravila do tega, da bi požrl svojo zeleno

srajco. Sicer ne vem, ali je srajca res zelena, ampak predstavljam si, da je.

Predstavljam si veliko stvari.

V resnici ne morem ničesar početi. Razen tega, da poslušam sestrine ljubezenske zgodbe, se dolgočasim.

Zelo je neposredna, ta moja sestra, toda nekoliko se že ponavlja. Vedno je enak začetek, enaka vmesna zgodba in enak konec. Edina stvar, ki se spreminja, je fantov obraz. Vsi so študenti. Vsi so motoristi. Vsi so nekoliko sumljivi, ampak ona tega ne ve. Tega ji nikoli nisem povedala. Če se bom nekega dne zbudila iz kome, ji bom morala povedati. Lahko bi ji naredila to uslugo.

/.../

Že dvajset tednov sem sama, od tega se jih zavedam samo šest. A kljub temu imam občutek, kot da to traja že celo večnost. Morda bi čas mineval hitreje, če bi več spala. Vsaj razmišljati bi nehala. Ampak ničem spati.

Ne vem, ali lahko kakor koli vplivam na svoje telo. Sem kot elektronska naprava, v stanju »delovanja« ali »mirovanja«. Sem najemnica lastnega telesa. In ničem spati.

Ničem spati, ker med spanjem nisem niti več najemnica, ampak zgolj opazovalka tega, kar sem. Opazujem vse te podobe, ki se vrstijo pred mano, in na noben način jih ne morem na hitro pregnati tako, da bi se prebudila, da bi globoko zadihala ali da bi se premetavala naokrog. Lahko jih samo opazujem, kako gredo mimo mene, in čakam, da bo konec.

Vsako noč je isto. Vsako noč iste sanje. Vsako noč podoživim dogodek, ki me je pripeljal sem, v to bolnišnico. In najhujše v tej zgodbi je, da sem se sama spravila v tako stanje. Sama. Jaz in moja neumna ledeniška strast, kot bi rekel moj oče. Prav zato me je nehal obiskovati. Verjetno si misli, da sem dobila, kar sem iskala. Nikoli ni razumel, zakaj imam tako rada gore. Večkrat mi je rekel, da bom tam prodala svojo kožo. Zagotovo se mu zdi, da je z mojo nesrečo dokazal svoj prav. Jaz pa mislim, da ne gre za poraz ali zmago. Sploh ne vem, kaj naj si mislim. Samo iz kome se želim zbuditi.

Želim si, da bi me zares zeblo, da bi bila zares lačna, da bi me bilo zares strah.

Noro je, kaj vse lahko dojamemo o lastnem telesu, ko smo v komi. V resnici razumemo, da je strah kemijska reakcija. Lahko bi me bilo namreč strah, ko vsako noč gledam svojo nočno moro, ampak ne, jaz jo gledam. Gledam se, kako se vsako noč ob treh zjutraj prebudim v bivaku in kako prebudim svoje soplezalce. Gledam se, kako na hitro pojem zajtrk in oklevam, ali naj popijem čaj ter imam zato sredi ledenika poln mehur. Gledam se, kako si od glave do peta metodično oblečem vse sloje oblačil. Gledam se, kako si zapnem anorak, kako si oblečem rokavice, kako si namestim naglavno svetilko in kako si nadenem dereze. Gledam se, kako se smejim s prijatelji, ki so tako kot jaz še malo zaspani, vendar jih preplavljata veselje in adrenalin. Gledam se, kako si nadenem varovalni pas, kako podam vrv Stevu, kako zavežem osmico.

Ta presneta osmica.

Ta vozel, ki sem ga zavezala že neštetokrat.

To jutro ga nisem dala preveriti Stevu, ker je ravno pripovedoval šalo.

Kljub temu je bil vozel videti dobro zategnjen.

Ampak nisem mogla vedeti, da ni bilo tako. Tako gledam, kako si odvečno vrv navijem na roko, v drugo vzamem cepin in se podam na pot.

Gledam, kako se zadihana smehljam, se tresem od mraza, hodim, hodim, hodim in še naprej hodim. Gledam se, kako previdno stopam naprej. Gledam se, kako Stevu rečem, naj pazi na zasneženi prehod nad breznom. Gledam se, kako tudi sama s stisnjenimi zobmi prehodim nevarni del in na drugi strani olajšano zavzdihnem. Gledam se, kako se šalim, da je bilo vse skupaj preprosto.

In gledam, kako se mi tla ugreznejo pod nogami.

Nadaljevanje poznam na pamet. Zasneženi prehod je bila velikanska ledena plošča. Jaz sem bila edina, ki je še vedno stala na njej. Sneg se ugrezne pod mano in jaz zdrsnem z njim. Čutim protiudar napete vrvi, ki me je s Stevom povezovala kot popkovina. Občutim, kako me najprej preplavi olajšanje, nato pa strah, ko se je vrv razpotegnila za nekaj centimetrov. Slišim Stevov glas, ki se oklepa ledu s cepinom in derezami. Bežno se spominjam navodil, toda sneg že drsi čezme in obteži moje telo. Postopoma se napetost okrog mojega pasu sprosti, vozel se razveže in odnese me.

Ni me odneslo daleč. Morda kakih dvesto metrov. Sneg me pokriva čez in čez. Desna noga me strašno boli in zdi se mi, da so moja zapestja ukrivljena v čudno smer.

Občutek imam, da sem spala nekaj sekund, nato pa se prebudim, bolj budna kot kdaj koli. Srce mi razbija na vso moč. Zajame me panika. Skušam se pomiriti, vendar je težko. Nobenega dela telesa ne morem premakniti. Pritisk je premočan.

Komajda diham, čeprav je pred mano nekaj kvadratnih centimetrov zraka. Rahlo odprem usta in stežka zakašljam. Slina mi pade na desno lice. Verjetno ležim na boku. Zaprem oči in si skušam predstavljati, da ležim v postelji. Nemogoče.

Slišim korake nad seboj. Slišim Stevov glas. Želim kričati. Mu povedati, da sem prav tu, tik pod njegovimi nogami. Slišim tudi druge glasove. Verjetno so plezalci, ki smo jih srečali malo prej. Hotela sem zažvižgati s piščalko, toda nikakor nisem mogla premakniti glave. Tako zamrznjena, okamnela čakam. Postopoma se glasovi porazgubijo. Ne vem, ali je to zato, ker se oddaljujejo ali ker sem zadremala, toda vse se spremeni v črnino.

In zatem se spominjam samo še glasu zdravnika, ki moji mami govori, da mora izpolniti še več obrazcev, saj me bodo premestili v drugo sobo, kajti, gospa, saj razumete, po štirinajstih tednih zdravniki ne moremo več veliko narediti.

Tako sem se zavedela, da lahko samo še slišim. Zaželela sem si, da bi lahko zajokala, toda to mi nikakor ni uspelo. Niti žalosti nisem občutila. In še vedno je ne občutim. Sem prazna lupina. Ne, živim v prazni lupini.

Sem kot buba v zapredku, to se morda lepše sliši. Rada bi šla ven in povedala, da sem tudi lastnica tega zapredka.

Saša Martelanc: Srečanja za spomin

Goriška Mohorjeva družba, 2017, 128 strani

Andrej Arko

Tržaški književnik in urednik Saša Martelanc je v svojem štiriinosemdesetem letu objavil novo knjigo kratkih zgodb *Srečanja za spomin*. Pričakovano so napisane z miselnimi poudarki in v slogu njegovih prejšnjih, objavljenih v več knjigah. To se pravi, da izpovedujejo pisateljev kredo v plemenito in večnostno, a ne čisto brez hudomušnih zasukov. Vsekakor branje, kakršno zapolnjujeta nostalgija po nekdanjih časih, ki se nadaljujejo v sedanjost, in sočutnost do ljudi.

Sprva se zdi, kot da Saša Martelanc niza spomine zgolj na svoja doživetja, a se kaj kmalu izkaže, da morejo to biti tudi reminiscence slehernika. Sugestivno zastavljene pripovedi namreč bralec lahko sprejema, kot da je posamezne dogodke že sam doživel, da jih potemtakem podoživlja. Zgodbe so namreč uravnane univerzalno, skoraj bi se lahko reklo nadčasno, čeprav so njihova prizorišča povsem konkretna in segajo od rodnih Vevč, četudi te z imenom niti niso izrecno navedene, a se jih da razpoznati iz sobesedja, do same Ljubljane, Gorenjske, Krasa, Trsta, Benečije in Rima. Različna prizorišča potemtakem nakazujejo ubrano prepletanje drobcev iz usod posameznikov, s katerimi se je pisatelj v življenju dobro ujel in ki so v njegovem spominjanju oživeli v razgibanih pripovedih, izpovedanih obzirno in toplo.

Nekatera izmed šestnajstih besedil, zbranih v knjigi *Srečanja za spomin*, so zgolj vinjete, druga se razpirajo v razmišljanja, načenjajo moralna vprašanja, mestoma pa so celo politično osenčena na črti matica in njeno slovensko sosedstvo na Zahodu. A to je naznačeno zgolj z naglimi potezami, da morda ne bi dobilo priokusa o kakih očitanjih. Izza tega pa je mogoče zaslutiti pisateljevo kdaj tudi sovražno srečo, ko je skozi življenje stopal čez premnoge ovire, ki so se znašle na njegovi poti, vseskozi zaznamovani z njegovo spodbudno in neomajno človeško ter narodno držo.

Saša Martelanc, sin barkovljanskih staršev, ki so se pred fašizmom umaknili v Jugoslavijo, po drugi svetovni vojni pa se pred komunizmom vrnili v Italijo, je tudi pisec radijskih iger in prevajalec. Nekdaj je bil urednik na Radiu Trst A in zaslužen za programsko izmenjavo z Radiem Slovenija, ko je pripravljal odmevne radijske oddaje, ki so potekale hkrati in v živo celo iz več studiev po Sloveniji ter po tedanjem zamejstvu v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. Radijsko delo ga je kot še marsikaterega književnika iz radijskih vrst prisililo h koncizni literarni govorici, kar je razvidno tudi iz njegovega izvrstnega in prepoznavnega sloga, ki pa ob vsej lapidarnosti z izvirnimi metaforično niansiranimi besednimi sklopi ohranja žlahtnost v izrazu. Opazna je tudi solidna dramaturška izpeljava opisov ob menjavanju različnih stanj in prizorišč.

Ob prebiranju črtice *Zapojmo pesem za slovo*, v kateri z govorico srca prikazuje izsek iz tržaškega kulturnega življenja z bežnimi, a značilnimi značajskimi orisi nekaterih znanih ustvarjalcev, duhovnih nosilcev slovenstva v Italiji v

prvih desetletjih po drugi svetovni vojni, se zdi škoda, ker o tem ni zapisal še kaj več, saj bi si sicer ta tematika zaslužila poglobljeno študijo ali morda celo knjigo, pa četudi le spominsko uokvirjeno. Portreti pomembnejših tržaških kulturnih delavcev, v matici premalo znanih, bi lahko skozi spominsko optiko zaželeno dopolnili suho vedenje o njih, zapisano v kakem leksikonu ali na kratko na spletu ali pa pri nekaterih še niti to ne. Saša Martelanc je vendar bil sredi tega dogajanja, saj se je tržaškemu kulturnemu življenju pridružil že kmalu po izselitvi iz Slovenije in bil med drugim tudi soustanovitelj Slovenskega kulturnega kluba. Več kot dovolj razlogov, da bi lahko to ovekovečil v samostojnem delu. Toliko več, če bi jim mogel pridružiti še nekaj postav z drugega miselnega in nazorskega pola.

Skratka, moč Martelančevih zgodb, na videz dogajalno preprostih, ki so nekatere že bile objavljene v revijalnem tisku, je predvsem v mojstrsko izrisanih občutjih, ponekod žalno mehkobnih, celo ganljivih, drugod spet domačno domoljubnih, pa tudi razposajeno šegavih. Zanimivo jih dopolnjujejo barvne likovne izpovedi njegove hčere Kristine Martelanc, ki prav zato, ker se nagibajo v abstrakcijo, ponujajo več možnosti za podoživljanje očetovih poetičnih pripovedi.

Adam Makos, Larry Alexander: Višji klic

Celjska Mohorjeva družba, 2017, 409 strani

Janez Žerovc

Decembra je pri Celjski Mohorjevi družbi izšla knjiga *Višji klic*, delo ameriškega novinarja in publicista ter dobrega poznavalca letalstva Adama Makosa. Knjigo bi šteli med epsko zvrst književnosti, ni ne roman ne novela, prej kronika iz obdobja druge svetovne vojne z dvema glavnima protagonistoma, tedanjima nasprotnikoma. Lahko bi rekel, da je napisana še v duhu svetovne vojne, čeprav jo je avtor napisal skoraj šestdeset let pozneje, potem ko je dolga leta zbiral gradivo. Nastala je prava raziskava življenjskih usod bojnih pilotov, faktografsko bogata, podkrepljena z verodostojnimi pričevanji obeh glavnih osebnosti, kar knjigi daje še posebno vrednost. Ker si je pisec dovolil še nekaj literarne svobode, je knjiga toliko bolj zanimiva, se lepo tekoče bere, bralca pa tako pritegne, da jo težko izpusti iz rok.

Pred nami se dejansko odvija življenjska pot lovskega pilota nemške Luftwaffe, nadporočnika Franza Stiglerja, ki se je že v mladosti raje zapisal letalstvu, kot pa duhovniškemu poklicu, kar si je želela njegova mati. Še pred vojno je postal uspešen linijski pilot Lufthanse, ob izbruhu vojne pa je bil že kot izkušen pilot vpoklican v vojno letalstvo.

Boga mu je mati položila že v zibelko, ob odhodu na fronto pa mu je izročila rožni venec, ali »svetinjo«, kot tudi marsikatera druga mati. Franz ni dosti hodil v cerkev, celo zaradi spleta okoliščin je bil izobčen, a vendarle se je v najtežjih trenutkih v bojih oprijel rožnega venca, ki ga je nosil v prsnem žepu uniforme. Jagode na njem so tekom let pod njegovimi prsti izgubile svoj lesk. Ta povezava z materjo in Bogom mu je pomagala preživeti najhujše boje v severni Afriki, ko se je v sestavi Rommlovega korpusa boril proti že tedaj močnejšemu zavezniškemu

letalstvu. Dalje ga je tok vojne zanesel v srce Evrope, tudi nad naše kraje, in nazadnje v svojo domovino. Nekajkrat je bil sestreljen, a je preživel, saj mu je višja modrost namenila posebno vlogo tistega dne predbožičnega decembra 1944, ko se mu je oglasil višji klic, ali klic vesti, ko je moral odločati med življenjem in smrtjo.

Podobnega dogodka v letalski literaturi še ni bilo napisanega, čeprav je o reševanju letalcev med vojno, predvsem zavezniških, napisanih veliko knjig, prevedenih tudi pri nas. Dolga leta sem raziskoval usode sestreljenih letalcev med vojno v Sloveniji, vendar na takó usodno, ali bolje, osupljivo zgodbo še nisem naletel. Avtor sam ni letalec, je pa velik zanesenjak in mojster svoje obrti, ko se je po pičlem namigu preživelega ameriškega letalca, bombniškega pilota, tedaj podporočnika Charlesa Browna podal po sledeh vojnih dogodkov, prečesal Anglijo in Evropo in ustvaril delo, ki si zasluži posebno pozornost.

Knjigo je vredno prebrati, saj bralca po eni strani seznanja z zgodovino tedanjega časa, poleg tega pa pove, da se je kljub vsej krutosti vojne našlo v zraku še nekaj viteštva, ki je odločalo o usodi prenekaterega letalca.

Sulpicij Sever: **Martinovo berilo**

Celjska Mohorjeva družba, 2017, 248 strani

Dr. Edvard Kovač **Izjemna hagiografija**

Ker je Svet Evrope ob 1700-letnici rojstva sv. Martina Tourskega razglasil tudi pri nas priljubljenega svetnika za osebnost leta, smo bili zelo veseli, da je založnica Celjska Mohorjeva v svoji prestižni zbirki Cerkvenih očetov uspela izdati klasično patristično delo o njegovem življenju. Urednik David Movrin je uspešno zastavil slovensko izdajo, saj je k svojemu z znanstvenimi opombami opremljenemu prevodu življenjepisa *Vita Sancti Martini* in Martinovih *Pisem* (*Epistulae*) dodal prevod njegovih *Dialogov* izpod peresa Sibil Gruntar Vilfan ter vrednost knjige še povečal z dvema spremnima študijama. Na začetku je uvodna beseda br. Mirana Špeliča »Kako je mali Mars postal veliki Martin in kaj ima pri tem opraviti strogi Sever«, ob koncu pa razprava akademika Rajka Bratoža »Martin Tourski in njegovi stiki s Panonijo«. Tako smo dobili zelo dobro komentirano celotno knjigo, ki jo je tradicija poimenovala *Martinellus* in ki se v slovenskem prevodu smiselno glasi *Martinovo berilo*.

Vrednost knjige je prav v njeni večplastnosti. Na eni strani imamo življenjepis, ki je bil namenjen širšemu bralstvu že pri svojem nastanku. Iz njega so črpali snov za pridige misijonarji širom Evrope, ko so širili češčenje tega svetnika. Pri tem so bili najdejavnejši irski menihi in tudi benediktinci, ki so imeli redovnike svetega Martina za svoje predhodnike. Na drugi strani pa ima slovenska izdaja *Martinelleusa* tudi veliko znanstveno raziskovalno vrednost, saj jo poleg zelo doslednega in lepega prevoda odlikujejo še strokovne opombe prevajalca in urednika. David Movrin je v njih pokazal odlično poznavanje klasične grške in latinske literature ter uvrstil pričujoči Sulpicijev spis med patristična dela, ki so antično kulturo predajala mladim evropskim narodom.

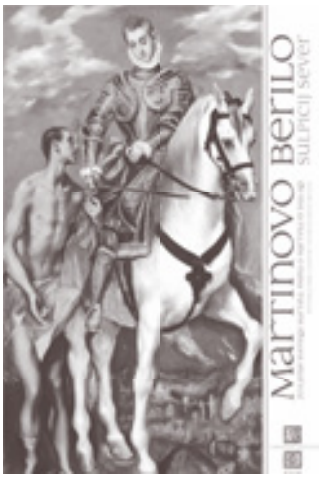
Naslovnico slovenske izdaje

Martinovega berila krasi znamenita slika El Greca, ki prikazuje vojaka in plemiča Martina, kako razpolavlja svoj vojaški plašč in z njim odeva golega berača. Slika velikega mojstra iz 16. stoletja po več kot tisoč letih prikazuje najlepšo podobo svetega Martina, ki je v naši zavesti. Kot zelo dobro pojasni br. Milan Špelič, gre za zgodovinski dogodek, kajti Severov zapis je nastal še med Martinovim življenjem in ni bilo časa, da bi se razvil iz pripovedne legende. Br. Miran v tej zgodovinski oceni ni osamljen, podobno stališče ima tudi veliki poznavalec Martinovega časa in virov francoski zgodovinar in akademik Jacques Fontaine.

Seveda pa imajo tudi drugi našteti pripetljaji, ki jih je Martin doživljal, ko je hodil skozi naše kraje, literarno obliko svetniških zgodb, a klub svojemu zanesenemu slogu ohranjajo zgodovinski okvir. Historično je namreč izpričano, da je Martin potoval vsaj dvakrat skozi slovenske dežele, ko je odhajal misijonarit v Panonijo ali pa ko je šel krstit svojo mater v takratno Avarijo 4. stoletja.

Toda zakaj se je ta življenjepis ne samo pojavil, ampak postal nekakšna »uspešnica« tisoč let pred tiskom, samo preko rokopisnega širjenja? Sveti Martin predstavlja prelomnico v pojmovanju svetništva znotraj mladega krščanstva. Pred nami je prva krščanska osebnost, ki ji priznavajo svetništvo, kljub temu da ne gre za mučenca. Prav Martinova dela krščanske ljubezni so mu nadomestila mučeništvo. Njegova ljubezen do ubogih je postala pravo pričevanje, kar izraža tudi grška izvirna beseda mučenec (*martur* ali pričevalec).

Ker Sulpicij Sever ni mogel dokončati življenjepisa s svetnikovo smrtjo, je napisal okrnjeno biografijo. Zato je pozneje dodal *Pisma*, kjer pojasnjuje tudi obdobje ob koncu svetnikovega življenja, ter *Dialoge*, v katere vnaša še druge zgodbe. Prav te pripovedi pa imajo veliko katehetsko in pedagoška vrednost pri oznanjevanju evangelija. Zgodbe življenja oseb, ki posnemajo svetega Martina in ki jih Martin srečuje, so čudovita ljudska literatura, ki je omogočala širjenje evangelija in utrjevanje temeljnih verskih resnic skozi stoletja.

Ko danes prebiramo te zgodbe, ki so nekakšni komentarji Martinovega življenja, podobno kot so judovski midraši komentarji svetopisemskih zgodb, se ne moremo načuditi, kako patristična literatura iz 4. stoletja zveni sodobno, pa naj bo to Martinovo nasprotovanje smrtni kazni ali pa zgodbe o menihu, ki je gojil prijateljstvo z divjimi živalmi in jih ohranjal pri življenju.

Ob koncu je urednik dodal še izčrpno literaturo, za tiste, ki bi o sv. Martinu in Sulpiciju Severu radi izvedeli še več. Vanjo je vključil tudi zbornik iz prvega mednarodnega simpozija o sv. Martinu v Sloveniji: *Sveti Martin kot simbol evropske kulture*, Celovška Mohorjeva 2008.

Redke so knjige, ki bi bile hkrati tako prijetne, na trenutke celo humorne, pa vendar tudi tako močno znanstveno dovršene, kot je *Martinove berilo*. Pred nami se na različnih stopnjah razkriva osebnost, ki je zaznamovala krščansko kulturo v Evropi in pomagala ustvariti evropski humanizem vzajemne delitve.

Jaroslav Skrušný

Nekaj skic za jubilantov portret

Ob sedemdesetletnici pisatelja Draga Jančarja

Foto: Nebojša Tejić/STA

Esejist – neravnodušni državljan s posluhom za šalo, ironijo in globlji pomen

Drago Jančar je med sodobnimi slovenskimi pisatelji zagotovo najbolj prepoznavno in uveljavljeno ime tako na domačem kot na mednarodnem literarnem prizorišču. Ne le, da velja za vrhunskega mojstra pripovedne proze in dramatike, sloves si je pridobil in utrdil tudi kot prodoren esejist, kritičen opazovalec in neprizanesljiv analitik kulturnega, družbenega in političnega dogajanja v ožjem slovenskem in širšem jugoslovanskem ter srednjeevropskem geopolitičnem in duhovno zgodovinskem prostoru zadnjih nekaj desetletij. V burnem času, ko je v centralni in vzhodni Evropi pod ruševinami Berlinskega zidu izdihoval komunizem in je v krvavih vojnah razpadala Titova jugoslovanska federacija – dobršen del evropske kulturne in politične elite pa si je pred tem kataklizmičnim zlomom poslednjih ideoloških projektov dvajsetega veka licemerno zakrival oči ali lepodušniško svaril pred ponovnim vzponom »predmodernih«, »tribalističnih« nacionalizmov – je Drago Jančar kot angažiran posameznik, svobodni pisatelj in kot predsednik takratnega slovenskega PEN-a na javnih tribunah, intelektualnih debatah, književnih simpozijih in okroglih mizah pa v časopisnih člankih in revijalnih objavah od Ljubljane do Frankfurta, od Trsta do Baltika, od Prage do Pariza neumorno branil in zagovarjal neodtujljivo naravno in zakonito pravico vsakega posameznika do svobode mišljenja in javne besede na eni in vsakega formiranega naroda do državne suverenosti na drugi strani.

Duhovno in družbeno vrenje, ki je koncem osemdesetih let minulega stoletja razburkalo dežele »realnega socializma« onkraj železne zavese in v evropskih razsežjih kulminiralo s padcem berlinskega zidu, na Slovenskem pa doseglo svoj vrh z državno osamosvojitvijo in prehodom v parlamentarno demokracijo, Jančarja seveda ni moglo pustiti neravnodušnega. Pridružil se je krogu svobodomiselnih intelektualcev, pesnikov, mislecev in pisateljev, ki so od začetka osemdesetih let minulega stoletja v krogu *Nove revije* pripravljali duhovno in kulturno podlago za slovensko državno osamosvojitev, in za njeno znamenito 57. številko (*Prispevki za slovenski nacionalni program*) prispeval poglobljen razmislek o pogubni slovenski avtodestruktivnosti z naslovom *Slovenski eksil*. Razvoj mlade države in njenih institucij je spremljal s priostrenim kritičnim očesom in se s prodornimi, včasih tudi neusmiljeno ironičnimi članki, eseji in polemičnimi filipikami oglašal v javnem prostoru vsakič, ko je začutil, da je demokratični proces zastal, da se na novo vzpostavljeno družbeno telo predaja samozadovoljni letargiji, da se s smetišča zgodovine v javno življenje spet vračata preživeli glajhšaltunška mišljenjska aroganca in prostaška oblastniška pohlepnost.

Romanopisec – trmasti arhivar spomina iz podpodja zgodovine

... Drago Jančar je naravnost erotično zavezan jeziku literature, njegovim mnogovrstnim in raznorodnim skrivnim pomenom, ki rastejo iz besed, podob, simbolov in metafor in se spletajo v izmišljijske pripovedi, legende in zgodbe, v »nemi jezik spomina«, kot svojo pisavo definira pisatelj sam. In iz te »opisne poželjivosti«, iz »veselja do ustvarjalnosti za nič«, iz »prepada jezika« se mu rojevajo novelistične in romaneskne zgodbe, ki najraje ubesedujejo bridko,

strašno in največkrat absurdno tragično izkušnjo nebogljenega človeškega posameznika v primežu slepega nemira in hrumečih viharjev zgodovine, ki so v zadnjem stoletju pustošili po telesih in dušah ponižanih in razžaljenih, preprostih in vsakdanjih »malih ljudi«, poseljenih – ali še raje razseljenih – po nemirnih pokrajinah Srednje Evrope …

***

… Od pamtiveka čez evropski kontinent veje smrad po ožganem človeškem mesu in trohnečih kosteh z grmad in vešal, pripovedujejo zgodbe Jančarjevih romanov, od nekdaj je ubogi posamični človek polagal račune tem ali onim sodiščem, inkvizicijam, komisijam in komisarjem, od zmeraj je za svojo drugačno misel, besedo ali vedênje plačeval s prisilno raboto na taki ali drugačni galeji (*Galjot*) ali viseč med nebom in zemljo v kletki, obešeni s cerkvenega stolpa v Münstru (*Katarina, pav in jezuit*); ponižno in bogaboječe je ubogal, nebogljeni novoveški prebivalec prepišnih krajev med Donavo, Alpami in Jadranskim morjem, ponižno ubogal in poslušno sledil je vsakršnim prerokom, vidcem, reformatorjem, prekucuhom in dušnim inženirjem; še posebej vneto je sledil zanosno terjavnim skupinskim histerijam ali še zahtevnejšim, na znanost sklicujočim se teorijam, ki so obetale prihod novega mesije, oblast nadčloveka in vzpostavitev rajske pravičnosti na zemlji; upal in bal se je tudi v prejšnjem, dvajsetem stoletju, ko je rdečkasta svetloba *aurore borealis* na predvečer druge svetovne vojne v majhnem obmejnem mestu med nemškim in slovanskim življem zablodelega trgovskega potnika Josefa Erdmana navdala z zlo slutnjo, da je svet Stvarniku nemara dokončno spolzel iz rok (*Severni sij*). Še sam se je nazadnje uprl, ponižani in razžaljeni slehernik, nedolžna žrtev in večni kolateralni oškodovanec v smrtnem spoprijemu dveh totalitarnih ideologij, ki sta na začetku znanstvenega veka obljubljali dokončno zmagoslavje Človeka, ob izteku pa zapustili za seboj prah in pepel koncentracijskih taborišč in brezna z nepokopanimi kostmi (*Drevo brez imena*, *To noč sem jo videl*); postavil se je po robu, večni izgubar in osmoljenec, in celo v zaporu zanetil prekucijo, da bi dognal neko svojo pravdo z Bogom, ljudmi in samim seboj (*Zvenenje v glavi*). Nazadnje pa mu je, neznatnemu smrtniku, brezimnemu razseljencu in brezdomnemu tujcu, dediču spodletelih utopij in izgubljenih iluzij, od vsega silnega hrumenja zgodovine, ki je svojo krvavo rihto gnala na njegovih krhkih, ranljivih in minljivih človeških plečih, ob zatonu stoletja ostalo le prgišče orumenelih arhivskih listin, travmatičen spomin na otroštvo, zaznamovano z očetovo lageraško stigmo, in v »nemi jezik spomina« in kolektivne podzavesti vpisana tragična izkušnja povojnega poboja premaganih nasprotnikov iz bratomornega spopada v letih 1941–1945, ki jo junak romana *Drevo brez imena*, trmasti arhivar Janez Lipnik, s pomočjo nekaj dokumentarnih papirjev, fantazijske govorice sanj in ustvarjalne domišljije uspe oblikovati v pretresljivo pripoved o temnem breznu, zatrpanem z nepokopanimi mrliči, žrtvami slepega nemira zgodovine …

***

... V vseh teh krvavih prekucijah časa in zgodovine je bilo nenehno na prepihu človekovo posamično življenje, na milost in nemilost idejnih spopadov, državljanskih vojn in krvavih revolucij je bil izpostavljen smrtnikov intimni čustveni svet; bojeviti možje, vojščaki in spreminjevalci sveta so v svojih odrešenjskih juriših na nebo nenehno teptali, zaničevali in drobili v prah krhko, hrepeneče, čuteče in ljubeče žensko srce svojih ljubic, mater, žena, sester in hčera, bobni sovraštva so prevpili in preglasili šepet ljubezni, ki se je po tolikerih bridkih preizkušnjah nazadnje tudi sama na smrt utrudila. V romanu *In ljubezen tudi* je pisatelj prisluhnil prav tej tožbi utrujene ljubezni, temu tihcenemu spevu zaljubljenega ženskega srca, ko okrog njega hrumijo korakajoče množice, ko se rojeva in bohoti novo tisočletno cesarstvo, ki mu bo vladal arijsko čisti nadčlovek, ko se kali jeklo in se po znanstvenih zakonih diamata rojeva zgodovinsko nujna prihodnost, ko se ljudje okrog tega preplašenega in tesnobno skrčenega ljubečega srca na smrt sovražijo, vojskujejo in pobijajo z globokim prepričanjem in vero v svojo »stvar«, v popravo nacionalnih krivic, za dopolnitev zgodovinskega poslanstva, za končno uskladitev vseh posamičnih in raznozvočnih glasov v eno samo koračniško ubrano melodijo. In prav tej zanikovani, poteptani, pozabljeni, zlorabljeni in ranljivo izpostavljeni ljubezni, temu najčistejšemu in najplemenitejšemu izrazu človečnosti v posameznem smrtniku, je pisatelj posvetil sklepne vrstice svojega zadnjega romana. Takole govori ljubezen z jezikom Jančarjeve literature: »Bog ni v hrumenju in bobnenju, temveč v šumenju, v trepetanju listov na topolih tam daleč na ravnici.« ...

Novelist – opisni poželjivec z angelskim pogledom

... Enaka pripovedovalska sla po izpisovanju zgodb, porojenih iz podob razvezane ustvarjalne domišljije, ki je Jančarju narekovala mogočne romaneskne kompozicije z *al fresco* naslikanimi podobami mrtvaškega plesa in človeške komedije hkrati, je na delu tudi v miniaturnih mojstrovinah njegove novelistične pisave. Tudi v novelah pisatelj sledi glasovom in podobam, ki »pripovedovalca na krilih ustvarjalne domišljije nenehno nosijo visoko gor in ga trdo spuščajo daleč navzdol. To so krila domišljije, ki vsako noč plahutajo okrog vseh zaprtih prostorov tega sveta. To so svobodna in mogočna krila. Čez najvišjo in najstarejšo legendo nesejo z enako močjo kot čez najnižjo in najnovejšo resničnost« (iz romana *Zvenenje v glavi*). Kakor je že Jančarjevo prozno leposlovje, pa naj gre za novelistiko ali romanopisje, po eni strani čvrsto zakoreninjeno v najpritlehnejši in najnovejši resničnosti vseh zaprtih prostorov tega sveta, ga na drugi vselej nosi tudi nekam visoko gor, k najvišjim in najstarejšim legendam, kjer so doma neke davne zgodbe, miti in legende, ki se rojevajo iz metafor, čarnih simbolov, vsakršnih skrivnostnih znamenj že davno pozabljenih govoric in pisav (noveli *Aithiopika* in *Prerokba*). Kakor je na eni strani odprto za bolečino in radost, blišč in bedo človekove smrtniške izkušnje z otipljivim, tusvetnim, zemeljskim življenjem, je na drugi strani zavezano nareku svobodne ustvarjalne domišljije, zvesto sledi zapeljivemu vabilu »podob, ki so otroštvo besed«, »ustvarjalnosti, ki ne služi ničemur, razen sami sebi« (iz novele *Avestina*). Jančarjeva pripovedna proza – in novelistika še posebej – se potemtakem nenehno vrača k svojemu viru, k prapočelu literarne

pisave: pod obnebje izmišljijskih besednih podob, ki se rojevajo in nastajajo kot čisti *acte gratuit*, iz ljubezni za nič, iz veselja do podobotvorja samega (noveli *Dva sanjača* in *Ukrepi za pospeševanje moške ustvarjalne moči*) ...

***

... Zakaj pisatelja ne žene le »opisno poželenje«, ampak ga k pisanju sili tudi moč, ki se skriva v besedah samih, moč, za katero sluti, da »je nadležna, iz nje raste strašna privlačnost, ki rojeva nove zgodbe. Vendar v njej ni nobene gotovosti. Gotovo je samo to, da so nekje še neke oči, ki so še bolj angelske, ki še več vedo, katerih sijaj je silnejši, kot je zeleni lesk rečne površine. In te nas spremljajo s svojim pogledom«, kot nam v noveli *Zgodba o očesih* avtopoetsko razlaga Jančar sam. Gre potemtakem za povabilo k ustvarjalni svobodi, ki ga literarna pisava naslavlja na avtorja, za povabilo v umetniško avanturo, ki je slej ko prej negotova, brez jasno določenih mejá, vendar pa v njej tiči neka »strašna privlačnost«, privlačnost skrivnosti, ki se odpira pred pisateljevim zapeljanim in poželjivim pogledom. To pa je v prvi vrsti pogled *začudenja* nad neizrekljivo skrivnostjo življenja, ki prihaja na dan v literarnih zgodbah, romanih in novelah. Prav začudenje nad zastrto nedoumljivostjo človekove smrtniške usode je temeljni vzgon in plodoviti vzgib pisateljskega kreativnega procesa, in prav iz tega temeljnega začudenja nad skrivnostjo človeškega življenja, ugledanega na temnem ozadju smrti, vznika domišljijski *pogled angela*, se razrašča tudi Jančarjeva novelistična pisava ...

***

... Krila ustvarjalne domišljije – tako pripoveduje roman *Zvenenje v glavi* – se najsvobodneje razmahnejo nad prizori človekove najgloblje ponižanosti in utesnjenosti v okove trpke resničnosti: v sam temelj Jančarjeve literarne pisave je potemtakem položen *paradoks*. In kakor je pisatelj na eni strani suveren gospodar nad svojimi besedami in podobami in jih svobodno tihotapi po skrivnostnih vijugah svojih sanj, slutenj, prividov in domišljije, so po drugi strani status, pomen in sam obstoj pesniške govorice, njenih podob, metafor in simbolov v realnem svetu moči, razuma in volje neznosno krhki, negotovi in nenehno vprašljivi. In prav ta *protislovni* položaj pesniške besede, ki je po eni strani privilegirani »nemi jezik spomina« na človekovo nemilo usodo na zemlji, a jo pragmatični človek razuma, volje in moči hkrati vsakič znova obsoja na pozabo in jo odriva med odmrle, »trule« jezike preteklosti, prav ta *izvorno ontološki paradoks literarne pisave* nenehno tematizira Jančarjeva proza. Iz tega prvinskega protislovja, položenega v sámo naravo pripovedne pisave, pisatelj Drago Jančar ni vzel snovi le za eno svojih novel (*Prerokba*), ampak iz njega vseskozi črpa navdih za svoje drame, romane in novele, po volji tega protislovja piše nove in nove zgodbe o »davnih kraljestvih in njihovih vojskah, (ki) nikogar več ne zanimajo, jutri pa nas bodo tako ali tako pozabili in takih zgodb nihče več ne bo razumel«. In takrat bo paradoks literature do kraja dopolnjen.

Aleš Čeh

Neukrotljivost doline šentflorjanske

Pohujšanje v dolini šentflorjanski, Eduard Miler, 2018

Pohujšanje v dolini šentflorjanski v našem književnem kanonu zaznamuje tisto točko, ko se je dramatika nazadnje otresla estetskih in pripovednih okvirov, ki jih je s svojim literarnim programom zgradil in v teoriji utrdil Fran Levstik. Socialno izklesan in skoraj naturalistično ukleščen model slovenskih »oračev in mlatičev« v *Pohujšanju* zamenjajo malomeščanske karikature, skoraj figure, ki sprva ne delujejo kot ljudje iz mesa in krvi, nazadnje pa se lahko v njih prepozna vsakdo. Cankarjevo besedilo je z zametki modernizma obogatena drama, ki jo je Vladimir Levstik leta 1809 opisal kot ostro, strupeno in besno satiro na slovenske literarne in umetniške razmere.

Koliko te ostrine in strupenosti uspe obdržati letošnja uprizoritev besedila? Najprej velja omeniti, da jo že a priori zaznamuje dvoje važnih mejnikov – stoletnica Cankarjeve smrti, ta je neposredno zaslužna za nastanek upodobitve, in prezgodnja smrt Jerneja Šugmana, ki bi odigral mefistovsko vlogo zlodeja, hudiča.

Na ravni scenarija letošnja uprizoritev sicer obdrži ključne in temeljne prizore. Ubeseduje zgodbo o dolini šentflorjanski in tamkajšnjih rodoljubih, hlapcih, zanikovalcih lastne grešnosti, ki so pretreseni nad mislijo o domnevnem pohujšanju, ki v njihovo dolino prihaja preko umetnika Krištofa in njegove spremljevalke Jacinte. Njihovi strahovi so odveč – pohujšanje se ne more realizirati, saj prebivalcem ni bil nikoli zares odpuščen njihov kolektivni izvirni greh – zatajitev mladega »Mojzesa«, sirote Petra. Ker so meščani s tem že pohujšani, skušnjava, ki se najlepše ilustrira skozi lepo Jacinto, nad katero se naslajajo (zlasti v znamenitem prizoru poljubljanja noge, kar je v aktualni priredbi upodobljeno divje, neukrotljivo, preko nemirnih plesnih gibov, ki nihajo med občutji erotičnosti, prvinskosti in grobosti), ne spremeni ničesar. Greh je bil storjen in je ostal neodpuščen. Krištof po naključju izve za greh doline šentflorjanske, začne se predstavljati za izgubljenega Petra, meščane s tem izkorišča, posledično pa počasi razkriva njihovo resnično in zatajeno naravo.

Pohujšanje je zahtevno neoromantično (findesieclovsko) besedilo že v pisani obliki, kaj šele v gledališki. Čeprav so nekateri kritiki (npr. Vladimir Kralj) dramo žanrsko označili kot komedijo, ne gre za linearno besedilo, ki bi svoj humor razkrilo neposredno, pač pa ga razodene skozi zapletene paradokse in za prispodobe skrite ideje. Tudi najnovejša upodobitev, ki jo režira Eduard Miler in je nastala v koprodukciji MGL, Cankarjevega doma ter SNG Drama Ljubljana, gledalcu ne prizanaša, kvečjemu je zaradi določenih podrobnosti še zahtevnejša za celostno razumevanje. Ideja, da vlogo Krištofa in zlodeja, ki tako

pride v dolino in nazadnje spozna, da niti hudič sam ne more pohujšati tega ljudstva, odigra ista oseba, se zdi estetsko in prispodobno zanimiva, toda za ceno z izročilom neseznanjenega gledalca, ki mu bo vse skupaj izpadlo konfuzno, nejasno. Morebiti bi pomagalo, če bi takemu obiskovalcu priložili gledališki list z razlago konteksta in morda celo krajšo obnovo izvirnega *Pohujšanja*. Žal pa je konkretnejši gledališki list – kot je pri nas v navadi – skrit za vsaj tremi evri doplačila, ki pa jih zaradi že tako ali tako precej visokih cen vstopnic odšteje malokdo.

Nasploh se je sama pripoved režiserju malce izvila med prsti, v ospredje namreč stopi zlasti osupljiva vizualna interpretacija in odlična instrumentalna podlago, ki pa jo nekoliko zasenči šibkejše vokalno petje. Očaral me je predvsem prizor z lažnim Petrom, ki od meščanov terja denar za molčečnost. Oblikovalec svetlobe (Andrej Hajdinjak, opravil je izjemno delo) zatemni skoraj celotno prizorišče, samo nekaj vertikalnih delov ostane svetlih, med temi pa se sprehaja Krištof z izbranimi meščani, celotno dogajanje pa je v živo iz drugačne perspektive projicirano na zaslon za njima. Vizualno zelo vznemirljivo, težko pa rečemo, da pripovedi doda kaj bistvenega. Tudi drugo dogajanje, ki je s tehniko video prenosa v živo duplirano na ozadje, izpade kot vizualni bombonček, ki v resnici ne služi ideji besedila. Nekoliko naivna in enodimenzionalna se zdita še posnetka lobanje dojenčka in slovenske zastave, ki med govorom učitelja plapola v ozadju. Morda je režiser z utrinki popreproščene simbolike želel nagovoriti širši krog gledalcev, vendar menim, da ti trenutki niso bili spretno izbrani.

Iskrene hvale si zaslužijo igralske predstave in zasnova samih likov. Če parafraziramo naš uvod: Cankar je osebe iz mesa in krvi predstavil kot karikature, kar je uspelo režiserju zelo prepričljivo adaptirati. Liki niso zgolj karikirani, celo upravljani se zdijo kot nekakšne marionete. Njihovi gibi so nagli, umetni, zasanjani, kakor da bi si v resnici ogledali sofisticirano lutkovno predstavo, kjer ima resnično svobodo gibanja le lik privlačne Jacinte. Odlično jo je upodobila Maša Kagao Knez, ki se po odru plesaje giblje svobodno, neusmiljeno, estetsko in hkrati improvizatorsko. Njen ples je kratkomalo osupljiv – če imamo pri drugih likih občutek, da sedimo v lutkovnem gledališču, se pri Jacinti zdi, da zremo alternativni modernistični balet, kar je glede na renome igralke jasno, saj je med drugim tudi nagrajena plesalka.

Predstava kot celota gledalcu pusti nekam mešane občutke. Estetsko dovršeni režiserjevi ideji zmanjka na sporočilnosti, v ozadje pa ponikne tudi satira o slovenskem umetniku in odnosu slovenstva do umetnikov, ki je v Cankarjevem besedilu bistvena. Med vsemi motivi se zares odločno obdrži le motiv pohujšanja kot simbolnega in dobesednega prešuštva. Režiser vnese tudi motiviko žičnate ograje, ki je aluzija na begunsko problematiko, vendar ideje ne izkoristi dovolj.

Nekajkrat sem nehote pomislil, kaj bi na predstavo dejal Cankar, ki je precej rad obiskoval in sočno komentiral uprizoritve svojih iger – ob prvi upodobitvi *Pohujšanja* leta 1907 je denimo povedal, da je rezultat »kaj klavrn«. Menim, da bi bil dva tisoč osemnajstega prizanesljivejši, saj ima opisana igra gotovo nekaj pozitivnih lastnosti – še zlasti na nivoju scenografije, koreografije, kostumografije in svetlobe. Žal pa predstavi ne uspe, da bi iz nje jasno in nedvoumno spregovorile Cankarjeve misli o umetnosti, umetniku in slovenstvu, o tej preljubi dolini šentflorjanski.

Metka Pirc

O komediji tako in drugače

Kaj je zares smešno, presega meje okusa posameznika. Dobra komedija temelji na družbenem konsenzu, ki izhaja iz skupne izkušnje množice ljudi. In ljubezen, to imanentno čustvo slehernega posameznika, je hkrati tudi najbolj množično doživetje. Vsi smo se tako ali drugače srečali z njim. Tudi snovalci letošnje žlahtne komedije *Trač* so dobro vedeli, kje iskati prvine vrhunske predstave, ki bo pri gledalcih sprožila smeh. Našli so jih v eni najslavnejših Shakespearovih komedij *Mnogo hrupa za nič*. Ljubezen, izdaje in spletke v predstavi *Trač*, razglašeni za žlahtno komedijo letošnjega festivala Dnevi komedije, poganjajo obrekovanje in govorice. Še en moment več, s katerim smo kot družba dobro seznanjeni.

Muzikal *Trač* Gašperja Tiča in Davorja Hercega v izvedbi Mestnega gledališča ljubljanskega in Gledališča Koper je absolutni zmagovalec letošnjih Dnevov komedije. Le žlahtni režiser Eduard Miler je nagrajen za režijo Molièrovega *Žlahtnega meščana*. V vseh drugih kategorijah kraljuje *Trač*. Ne le, da sta se o izboru komedije strinjala tako strokovna žirija kot občinstvo, tudi žlahtni komedijanti so si naslov pridobili z vlogami, odigranimi v tem muzikalu. To sta Uroš Smolej za vlogo župnika in Iva Krajnc Bagola za vlogo Hero, žirijo pa je prepričala tudi z vlogo gospe Jourdain v Molièrovem *Žlahtnem meščanu* v izvedbi Mestnega gledališča ljubljanskega. Brez dvoma gre za izjemna igralca,

Davor Herceg, Jaka Ivanc, Iva Krajnc Bagola, Katja Pegan, Barbara Hieng Samobor, Iza Strehar; foto: Jaka Babnik

ki obvladata svojo obrt. A samo to za žlahtnost verjetno ni dovolj. Zgovorno je dejstvo, da je Smolej na celjskem odru že večkrat prejel naziv žlahtnega komedijanta, enako velja za Ivo Krajnc Bagola. Namig za njun uspeh gre morebiti iskati v izjavi Krajnčeve, ki je ob letošnjem prevzemu nagrade takole dejala: »Komedijo imam zelo rada, uživam v njej, verjetno sta to čutili tudi občinstvo in žirija. Celjska publika je bila naravnost fantastična, vesela sem, da so *Trač* tako dobro sprejeli.« In še: »Mislim, da je ena izmed najtežjih stvari napisati komičen muzikal. A mi se imamo na odru ›fajn‹, uživamo, tudi publika je radostna.«

Tako je nastal slovenski muzikal z izvirno glasbo. Vključuje več kot 20 songov, na odru je 25 ustvarjalcev: od plesalcev, igralcev do glasbenikov. »Pri komediji ima največjo vrednost nagrada občinstva. Če se pri komediji ljudje ne smejijo, bomo vsi vedeli, da je šlo nekaj hudo narobe. Veseli ljudje, ki zapuščajo gledališče, so naša potrditev, to je najlepši občutek,« pa je dejal sorežiser *Trača* Jaka Ivanc.

Nasmejani ljudje so zapuščali domala vse izbrane predstave letošnjih Dnevov komedije. Če lahko zadovoljstvo ujamejo številke, s katerimi občinstvo vsak večer oceni predstavo, je treba povedati, da so te letos še posebej visoke. O žlahtni predstavi so odločale stotinke. A ni vse tako rožnato. Letošnja selektorica festivala Alja Predan je osem tekmovalnih predstav in eno dodatno za konec festivala izbrala iz 19 prijavljenih komedij. To je relativno malo, če upoštevamo, da produkcija slovenskih gledališč in nevladnih organizacij predstavlja okoli 100 novih premiernih uprizoritev. Le slaba petina je komedij. Strinjamo se s Predanovo, ki je podatke komentirala takole: »To ne pomeni, da nimamo tem ali problemov za smešenje. Vsak dan jih gledamo v medijih in tudi sicer na ulicah, a refleksa, da bi to hitro spremenili v kaj komičnega, satiričnega, primanjkuje.«

Gledalec, ki spremlja komedijo skozi leta, je na letošnjem festivalu pogrešal družbeno-kritično delo, satiro. A take preprosto, tako Predanova, med prijavljenimi ni bilo.

Mogoče upanje v lepšo prihodnost naše družbe na sploh predstavlja delo Ize Strehar *Vsak glas šteje*. Mlada dramatičarka je še študentka magisterija na AGRFT, pa vendar si je za temo izbrala verjetno najočitnejšo, ki pa jo na slovenskih odrih redko vidimo – predvolilno politično zakulisje. Njeno delo, nagrajeno z žlahtnim komedijskim peresom, govori o vplivnih stricih iz ozadja, ki si za predsedniškega kandidata izbereta primerno gnetljivega »nečaka« in ga začneta uriti za spopad in zmago na prihajajočih volitvah. Pri tem ne izbirata sredstev, piše strokovna žirija v utemeljitvi. Krstno uprizoritev njenega dela bodo lahko gledalci doživeli v eni izmed dveh naslednjih gledaliških sezon na celjskem odru.

Pred sedemindvajsetimi leti so v Celju pripravili prvi festival Dnevov komedije z zamislijo, da prikažejo najboljše komedijske uprizoritve slovenskih gledališč preteklega leta. Po vseh teh letih ostaja edini v Sloveniji in najbolj prepoznaven kulturni dogodek v regiji. To je čas, ko v celjsko gledališče pridejo tudi tisti, ki vanj sicer ne zaidejo. Dvorane so polne in le upamo lahko, da ekipi celjskega gledališča ne bo zmanjkalo energije in volje. Samo pomislite, kaj vse bi še lahko naredili, če bi festival podprla tudi država.